

AZƏRBAYCANIN
DÖVLƏTÇİLİYİ
VƏ
QANUN RƏMİZLƏRİ

ƏMUMİ
OLU ZALI

T3(29)

A40

AZƏRBAYCAN ELMLƏR AKADEMİYASI

AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ

**AZƏRBAYCANDA
DÖVLƏTÇİLİK
VƏ ONUN RƏMZLƏRİ**

M. J. ...
Az. ...
K. ...

Bakı - 2000

Tartib edən və mətnin müəllifi **Nailə Vəlixanlı**, tarix elmləri doktoru

Составитель и автор текста **Найля Велиханлы**, доктор исторических наук

Noşrin hazırlanmasında Azərbaycan Tarixi Muzeyinin elmi əməkdaşları M.Ne'mətova, Ə.Rəcəbli, F.Əhmədova, M.Bağirova, Z.Dulayeva, V.Kvacidze, M.Əliyeva, S.Cahangirova iştirak etmişlər. Bayraqların və şəhər darvazalarının açarlarının fotosu M.Karəlaşvilinindir. Mətnin kompüter üzgicisi A.Babayevdir.

В подготовке издания участвовали научные сотрудники Музея Истории Азербайджана М.Нейमतова, А.Раджабли, Ф.Ахмедова, М.Багирова, З.Дулаева, В.Квачидзе, М.Алиева, С.Джахангирова. Фото знамен и ключей городских ворот М.Карелашвили. Компьютерный набор текста А.Бабаяев

Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri. B.: Elm, 2000, 96 səh.
Государственность в Азербайджане и её символы. Б.: Элм, 2000, 96 стр.
Statehood and state symbols in Azerbaijan. B., Elm, 2000, 96 p.

Oxuculara təqdim olunan "Azərbaycanda dövlətçilik və onun rəmzləri" kitab-albomu Azərbaycan Elmlər Akademiyası Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr edilir. Burada toplanılan və e.ə. III minillikdən başlayaraq 5 min illik tarixi dövrü əhatə edən materiallar Azərbaycan ərazisində dövlətçiliyin tarixinin tədqiqi ilə yanaşı Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinin də daha dərindən öyrənilməsinə kömək ola biləcək ilk addımdır. Azərbaycan dövlətçiliyinin rəmzləri olan sərhədlər, hökmdarlar, dövlət xadimləri, şəhərlər, qalalar, saraylar, pul nişanları, bayraqlar, gerblər və s. haqqında mə'lumat əsərdə öz əksini tapanmışdır.

Qeyd və təkliflərinizi Azərbaycan Tarixi Muzeyinə göndərməyiniz xahiş olunur. Ünvan: Bakı, H.Z. Tağıyev küçəsi, 4

Ваши замечания и пожелания просим прислать в Музей Истории Азербайджана. Адрес: Баку, ул. Тагиева 4

Please send comments and suggestions to the Azerbaijan History Museum
Address: 4 Taghiyev street, Baku, Azerbaijan

Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Государственные символы Азербайджанской Республики

Dövlət bayrağımız - Наш государственный флаг

Göy rəng - türkiyəli bildiriş
Qırmızı rəng - çağdaşlığın rəmzidir
Yaşıl rəng - islamın simvoludur
Aypara - hakimiyyəti rəmzidir
Üldüz - parlaqlıq, yüksəliş simvoludur

Голубой - цвет тюрков
Красный - цвет современности
Зеленый - символ ислама
Полумесяц - символ власти
Звезда - символ блеска, прогресса

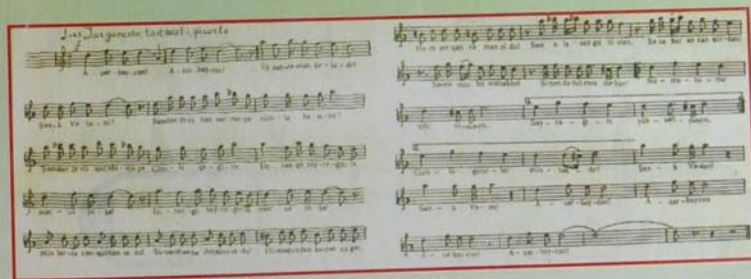
Dövlət qerbmiz - Наш государственный герб

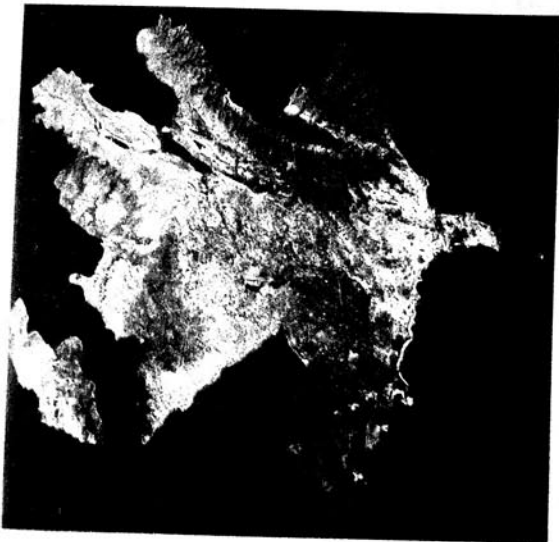
Göy rəng - türkiyəli bildiriş
Qırmızı rəng - çağdaşlığın rəmzidir
Yaşıl rəng - islamın simvoludur
Alov - Azərbaycanın rəmzidir
Sümbül - bolluğun, rifahın rəmzidir
Pald - sülhün simvoludur
Qalxan - qorunmağın rəmzidir

Голубой - цвет тюрков
Красный - цвет современности
Зеленый - символ ислама
Пламя - символ Азербайджана
Колос - символ плодородия и благополучия
Дуб - символ мира
Щит - символ защиты

Dövlət himnimiz - Наш государственный гимн

*Azərbaycan Respublikasının kosmosdan görünüşü
Вид Азербайджанской Республики с космоса*

Azərbaycan dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Onun tarixi ərazisi Cənubi Qafqazın şərq, İrənin şimal-qərb hissələrini əhatə edir. Arxeoloji araşdırmalar Azərbaycan ərazisində hələ ən azı 1,5 milyon il, bəlkə ondan da əvvəl, insan yaşadığını iddia etməyə imkan verir. Keçmiş Sovetlər birliyi ərazisində ən qədim arxeoloji mədəniyyət hesab edilən, Afrikanın Olduvay mədəniyyəti ilə eyniləşdirilən Quruçay mədəniyyətinin öyrənilməsi başqa tarixinin Azərbaycan ərazisində möhür bu dövrdən başlamasını sübuta yetirmişdir. Quruçayın sol sahilində yerləşən Azıx mağarasının orta aşel təbəqəsində 350 min il əvvəl yaşamış qədim insanın-azixantropun çənə parçası tapılmışdır. Azıxda aşkar edilmiş dünyanın ilk ocaqlarından biri hələ 6-7 yüz min il əvvəl qədim Azərbaycan sakinlərinin sün"i oddan istifadə etdiklərini təsdiq edir. Bakı yaxınlığında, Qobustanın mezolit-neolit düşərgələrində yaşamış insanların 12 min il əvvəldən başlayaraq yaratdıqları qayaüstü təsvirlər Yer üzündə açıq soma altında yerləşən ən qədim şəkil qalereyalarındandır. Eramızdan əvvəl IV minilliyin ortalarından III minilliyin son rübünədək xronoloji çərçivəni əhatə edən ilk tunc dövrü Kür-Araz mədəniyyətinin əhatə dairəsi Kür-Araz çayları arasından çıxaraq daha geniş ərazilərə yayılmış, Qafqazdan tutmuş Şərqi Anadoluyadək uzanmışdır. Bu dövrün son mərhələsində qədim Azərbaycan sakinlərinin sosial-iqtisadi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verir, hakimiyyət və mülkiyyət qəbilə başçılarının əlində cəmləşir.

Eramızdan əvvəl III minilliyin son rübündə Kür-Araz mədəniyyətinin süqutu nəticəsində bu mədəniyyətin dağıyıcılarının, o cümlədən qədim azərbaycanlıların tarixində yeni mərhələ başladı. Arxeoloji materiallar bu dövrdə maldarlıq və əkinçiliyin inkişafı ilə yanaşı hərbi toqquşma və müharibələrin də artdığını, Cənubi Qafqazın hər yerində yaşayış məskənlərinin və qalaların sayının çoxaldığını göstərir. Möhür bu dövrdən, daha dəqiqi e.ə. XXIII əsrdən. Azərbaycan ərazisinin bir hissəsi (Urmiyanı həvzə) öz sakinləri-kutilər, lullubilər, hurrilər və s. adlanan tayfalarla birlikdə Şumer-Akkad yazılı mənbələri orbitinə düşür. İlk böyük tayfa ittifaqlarının yaranması və onların dövlət qurumu halında birləşməsi cəhdləri də bu dövrə aiddir. Şumer-Akkad mixi yazılarında Mesopotamiya (İkiçayarası) ilə qədim Azərbaycan tayfaları arasında baş verən siyasi münasibətlər və iqtisadi əlaqələr əks

olunmuşdur. Bu yazılara görə, Urmiya gölünün qərb və cənub-qərb hissəsində yaşayan kutilər, Akkad hökmdarlarının işğalçılıq siyasətinə cavab olaraq başçuları (hökmdarları) Enridavazirin (e.ə. təq. 2225-2205) rəhbərliyi ilə Akkad hökmdarı Naram-Suenin (e.ə. 2236-2200) ordusunu darmadağın etmiş, şumerlərin dini mərkəzi olan Nippur şəhərində irəliləmiş, burada kuti hökmdarının şərafına akkad dilində kitabə qoydurmuşlar. Bu kitabədə Enridavazir özüni "qüdrətli Kutium və dünyanın dörd ölkəsinin hökmdarı" e"lan edir. Tədqiqatlarla əsasən, Mesopotamiyada təqribən 100 il davam edən hökmdarlıqları ərzində kutilərin iyirmi hökmdarı hakimiyyət başında olmuşdur. Lakin onlar Mesopotamiyada mövcud idarə sistemini dəyişməmiş, ölkəni canişinlər vasitəsilə idarə etmişdilər. Umma şəhərindən tapılan kitabədəki mətnə görə on doqquzuncu Kutü hökmdarı Siumul dövründə Azərbaycanın qədim sakinlərinin Mesopotamiyanın cənubundakı mövqeləri hələ də möhkəm idi. Lakin artıq son Kutü hökmdarı, hakimiyyətdə cəmi 40 gün qalmış Tirikanın dövründə, Uruk şəhəri hökmdarı Utuhənqalın adına çıxılan kitabədə "dağ əjdahaları" adlandırılmış kutilər homin hökmdar tərəfindən məğlub edilmiş. Bundan sonra Urmiyanı əraziyə qayıdan kutilər burada yaşamağa davam etsələr də homin ərazi "kuti torpaqları" adını artıq etnik və ya dövlət quruluşu adı kimi yox, ənənəvi coğrafi termin kimi saxlayırdı.

E.ə. III minilliyin sonlarına aid akkad mənbələrində Urmiya gölündən cənubda və cənub-şərqdə yerləşən Lullubilər (Lullubum) ölkəsinin adı çəkilir. Akkad hökmdarı Naram-Suenin kitabəsində "Lullubum dağlarını öz ətrafına toplamış Sidurri" üzərində qələbə ilə öyünülür.

Lullubi hökmdarlarının özlərinin ilkin yazılı mənbələri e.ə. XXIII əsrə aiddir. Bunlardan lullubi hökmdarı Anubanininin əski akkad dilində olan qayaüstü yazısı (Saripulda, Zəhəb şəhəri yaxınlığında) xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Kitabədə deyilirdi: "Anubanini, qüdrətli hökmdar, Lullubum hökmdarı, öz təsvirimi və İştər ilahəsinin təsvirimi Batır dağında qoydurdum." Bəzi yerdə yazı ilə yanaşı ilahə İştərin önündə əsirləri tapdalayan hökmdarın özünün də təsviri verilmişdir.

Anubanininin kitabəsinə istinadən ehtimal etmək olar ki, ona tabe olan ərazi Urmiya gölündən İrən körfəzinədək uzanırdı. Ən qədim dövrlərdən Mesopotamiya ilə sıx əlaqə

saxlayan lullubilər Azərbaycan və ona qonşu olan vilayətlərin tarixində mühüm mövqelərini e.ə. I minilliyin əvvəllərində qədr qoruya bilməmişlər. Güman olunur ki, e.ə. II minilliyin əvvəllərində Aşşur (Assuriya) taxtna lullubi sülaləsi sahib olmuşdur. Hətt mənbələri də lullubilərin qorbə doğru irəliləməsini təsdiq edir.

Qədim Azərbaycan sakinlərindən olan hurrilərin adı e.ə. III minilliyin sonlarından başlayaraq mənbələrdə çəkilir. Onlar Mesopotamiyanın şimalında və Suriyadan tutmuş Urmiya gölünədək Ön Asiyanın geniş bir ərazisində yayılmışdılar. E.ə. II minilliyin II rübünün əvvəllərində hurrilər Şimali Mesopotamiya ərazisində ən böyük dövlətə dönməyə başladılar. Mitanni (hətt mənbələrində; aşşur mənbələrində Haniqalbat) yaratmışlar. Tədqiqatçıların fikrinə, Mitanni adı Urmiyanı Miti-ena vilayətində adında da öz əksini tapmışdır.

Mixi yazılı mənbələrin mə'lumatına əsasən e.ə. II minilliyin sonu, I minilliyin lap başlanğıcında Cənubi Azərbaycan ərazisində adlarını çəkdikimiz qədim Azərbaycan tayfalarından başqa turukkilər, nikimxilər, uruatrilər və b. yaşayırdılar. II minilliyin ikinci yarısına aid mənbələrdə Aşşur hökmdarının Turukki və Nikimxi ölkələrini tamamilə fəth etməsindən, "kutilərin geniş torpaqlarında bütün dağları və təpələri hakimlərinin rəm olunması"ndan danışılır.

Aşşur mənbələri Azərbaycanın yalnız Urmiyanı tayfaları haqqında mə'lumat versələr də, çoxsaylı arxeoloji materiallar tarixi Azərbaycan ərazisinin şimalında da yüksək inkişaf səviyyəli cəmiyyətlərin olduğunu təsdiq edir. Bu mənbələrə görə e.ə. II minilliyin sonundan e"tibarən əvvəlki nosli-tayfa prinsipi- nin əvəzində dövlət hakimiyyətinin ilk fərhəndirici cəhəti olan ərazi bölgüsü meydana gəlmişdir. Naxçıvan, Dağlıq Qarabağ, Mingəçevir, Talış, Xurvin, Marlik, Həsənli zonasında aşkar olunmuş arxeoloji materialların tədqiqi bə"zi fərqlərə baxmayaraq bölgənin hər iki hissəsinin ərazisinin bu dövrdə təxminən eyni inkişaf səviyyəsinə olduğunu təsdiq edir. Maraqlıdır ki, Aşşur mənbələrində Urmiyanı ərazinin bə"zi vilayətlərinin hökmdarlarını "sarrani", yəni "çarlar" adlandırırlar. Mənbələrdə bu zonaya aid "yanzu" titulu da qeyd edilmişdir ki, bu da kaşşu (kassi) dilində "çar" deməkdir.

Mixi yazılardan görünür ki, e.ə. I minilliyin əvvəlində Cənubi Azərbaycan ərazisində aşşurlarla mübarizə aparan bir neçə "carlıq" var-

dı, burada ayrı-ayrı carlıqların birləşməsi prosesi gedirdi. Həmin birləşmənin meydana gəlməsi müəyyən dərəcədə xarici təhlükə, aşşur işğalçılarına müqavimətə bağlı idi. Aşşur qaynaqlarında Urmiyaboyu ərazinin cənub hissəsi hələ e.ə. X əsrin sonunda Zamua ölkəsi adlanır. Artıq e.ə. IX əsrin əvvəlində burada bütün Zamuanı, yaxud onun xeyli hissəsini əhatə edən dövlət quruluşu emələ gəlir. E.ə. 880-ci ildə Zamua əhalisi başda hökmdar Ameka olmaqla aşşurlara qarşı mübarizə aparırdı. Qaynaqlar onu "çar" adlandırır, ölkənin paytaxtı Zamri, möhtəşəm şəhər-qalalar, yüksək dərəcədə inkişaf etmiş bədii sənətkarlıq haqqında mə'lumat verir.

Aşşurlara qarşı mübarizə aparan Urmiyanı ölkələri içərisində mənbələr Allabria, Karella, Kurruri, Gilzan, Gizilbunda, Andia və b. dövlət qurumlarının adlarını çəkir. Bunlardan, e.ə. IX əsrdə Urmiyanı ərazinin qərbində mühüm siyasi qurum kimi qeyd olunmuş Gilzan dövlətini idarə edən hökmdarlar şübhəsiz, artıq tayfa başçısı deyil, aşşur qaynaqlarının "çar" adlandığı suveren irsi hökmdarlar idi. Maraqlıdır ki, gilzanlılar öz müstəqilliklərini qoruyub saxlayaraq aşşurlulara yalnız bə"zi hallarda bac verir və beləliklə, ölkəni müdaxilədən qurtara bilirdilər.

Urmiyadan şərqi doğru, Qızılzən çayı hövzə-sində yerləşən Gizilbundada aşşur mənbələrində "çar" adlandırılan hökmdar Pirişatinin istiləçilərə qarşı müqavimət əzminə baxmayaraq ölkədə daxil birlik yox idi. Elə bu səbəbdən də aşşurlar "məhkəmləndirilmiş şəhər" Uraşi işğal etdilər. Bu münasibətlə yazılmış aşşur kitabəsində deyilirdi: "...Aşşur qoşunu şəhərin (Uraşın) küçələrini onun döyüşçülərinin qarına boyadı...6000 döyüşçünü qırdı, çar Pirişatin 1200 döyüşçüsü ilə birlikdə diri-diri tutdu. Əsirlər apardı, onların ömlakını, var-dövlətini, qaramalını, davarını, atlarını, gümüştünü, saf qızıldan və tuncdan qayrılmış saysız-hesabsız əşyalarını qarət etdi, dağıtdı, viran qoydu, od vurub yandırdı..."

E.ə. VIII əsrdə, təqribən indiki Marağa ilə Ərdəbil arasında yerləşən Zikertü dövrün qaynaqlarında Saqartiya ilə eyniləşdirilir. Ərazisi demək olar, gələcək Atropatənaya uyğun olan, Cənubi Azərbaycan vilayətlərinin həyatında uzun müddət mühüm rol oynayan bu dövlət qurumu haqqında da aşşur mənbələrində mə'lumat vardır.

Mixi yazılı mənbələrlə yanaşı arxeoloji araşdırmalar da Urmiyanı ərazidə erkən

dövlət qurumlarının hələ çox əvvəllər təşəkkül tapdığını təsdiq edir. Məhz bu dövlət qurumları burada ilk iri siyasi birləşmənin-Manna çarlığının meydana gəlməsi üçün zəmin hazırlayırlar. E.ə. I minilliyin başlanğıcına aid olan mənbələr Lullume, Zamua və Manna anlayışları arasındakı varisiyli izləməyə imkan verir, Aşşur hökmdarı II Sarqon isə Manna çarlığının meydana gəldiyi Zamua vilayətini "Zamua adlanan Lullume ölkəsi" kimi təqdim edir. Cənubi Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumu olan, mixi yazıda ilk dəfə e.ə. 843-cü ildə III Salmanasarin kitabəsində adı çəkilən Mannanın siyasi cəhətdən birləşməsinə təkan verən ən güclü amil Aşşur və Urartu dövlətlərinin yaratdığı təhlükə idi. Mənbələr Manna dövlətinin formal da olsa ağsaqqallar şurası tərəfindən qismən məhdudlaşdırılmış irsi hakimiyyətə malik olan hökmdar tərəfindən idarə edildiyini təsdiq edir. Tədqiqatçıların fikrinə, ölkədə hökmdar hakimiyyəti qeyri-məhdudluğa doğru gedir, çarlar sərbəst hökmdarlığa cam atırdı. Dövlətin ərazisi hökmdarın təyin və ya təsdiq etdiyi canişinlər tərəfindən idarə olunan əyalətlərə bölünürdü. Hökmdarın tabeliyindən azad olmağa çalışan canişinlərin müqavimətinə baxmayaraq çar hakimiyyətinin möhkəmlənməsi, onun ə"yanlar tərəfindən müdafiə olunması, inkişaf etmiş iqtisadiyyat Mannanın Yaxın Şərqi iri dövlətlərdən birinə çevrilməsinə imkan verdi. Onun güclənməsi və genişlənməsi, görünür, VIII əsrin 20-ci illərinin sonunadək davam etmişdi. Bu dövrdə yarımüstəqil ucaqar hakimlərin torpaqları da (Uişdiş, Messi, Andia və b.) Mannaya tabe idi. Asılı vilayətlər də daxil olmaqla Manna Urmiya gölünün bütün cənub hövzəsini, Urmiya ilə Araz arasındakı su ayırıcına-dək gölün şərqi sahilini, habelə Qızılzən çayı hövzəsinin xeyli hissəsini və ondan cənubda yerləşən rayonları əhatə edirdi. Mənbələrdən görünür ki, Manna ərazisi gələcək Mada Atropatənasa-Aturpatakana, ya "ni Cənubi Azərbaycanca təxminən uyğun gəlirdi. Bununla yanaşı, Naxçıvan və Manna ərazilərində aşkar edilmiş arxeoloji materiallarda izlənən sığ mədəni əlaqələr Manna sənələrinin müəyyən dövrlərdə Araz çayından şimala uzandığını təsdiq etməklə yanaşı bu dövlətin qüdrətli çağlarında geniş ərazini əhatə etdiyini göstərir.

III Salmanasarin dövründən başlayaraq mixi yazılı mənbələrdə ardıcıl olaraq Manna hökmdarlarının və onların paytaxtı Zirta (İzirtu) şəhərinin adı çəkilir. Mannanın tərəqqisi

hökmdar İranzunun (e.ə. 740-715) sələflərinin hökmdarlığı və onun hakimiyyətinin başlanğıcı dövrlərinə təsadüf edir. Bu dövrdə sayrılar və zəngin müxələffətli binaları olan yaxşı möhkəmləndirilmiş iri şəhərlər salınır.

Lakin Mannanın çiçəklənməsi uzun sürmədi. Aşşurluların ağır işğalçılıq yürüşü mənafiləri onların vassalı etdi, Manna böyük dövlət kimi öz mövqeyini itirdi. Zikertü, Uişdiş, Messi, Andia və başqa vilayətlər ondan ayrıldırlar.

E.ə. VIII əsrin lap sonunda tarix meydanına yeni bir qüvvə-sımdaldan gələn köçəri kimmerlər çıxır. Onların adı Manna ilə əlaqədar olaraq e.ə. VIII əsrin son rübündə, VII əsrin ilk onilliklərində çəkilir. Kimmerlərdən bir qədr sonra e.ə. VII əsrin 70-ci illərində Manna ərazisində mənbələrdə işğuzay, aşşuzay adlandırılan skiflərin olması sübut edilmişdir. Mənbələr onların Manna ilə ittifaqda aşşurlulara qarşı mübarizələri haqqında mə'lumat verir. Azərbaycan "Skif çarlığı"nın yaranması da təqribən bu dövrə aiddir. Kür çayının orta axarı ilə Urmiya gölü arasında Manna ərazisi arasında yerləşən vilayətləri əhatə edən Skif çarlığı təqribən 80 il yaşamışdır. Madanın hakimiyyəti dövründə (VII əsrin 30-20-ci illəri) bu çarlıq böyük imperiyaya çevrilmiş, Ön Asiyada Skif hegemonluğu dövrü başlamışdır.

E.ə. VII əsrin sonunda və ya VI əsrin əvvəlində yeni təşəkkül tapmış Mada dövləti Aşşurun üzərində qələbə çaldı, Mannanı, Urartunu və Skif çarlığını tabe etdi. Lakin, hələ bir müddət özünüidarə sistemini saxlaya bilməmiş siyasi qurumlar, o cümlədən Manna, madahallıran "kiçik" müttəfiqləri arasında çıxış etmişlər. Mənbələrdə Mannanın adı sonuncu dəfə 593-cü ilə aid hadisələrlə əlaqədar çəkilmişdir. Mada işğalı Azərbaycanada yerli dövlətçiliyin mövcudluğuna bir neçə əsr ərzində əla verdi.

E.ə. VI əsrin sonunda Midiya dövlətinin süqutu ilə tarixi Azərbaycan ərazisi yeni yaranmış Əhəmənilər (Haxamanişlər) imperiyası tərkibinə daxil edildi.

E.ə. IV əsrin 30-cu illərində Makedoniyalı Aleksandrın başçılıq etdiyi yunan-Makedoniya qoşunları İrən-Əhəmənilər dövlətinə son qoyduqdan sonra Azərbaycanın dövlətçiliyi tarixində yeni mərhələ başlandı; həmin əsrin 20-ci illərinin sonunda əvvəllər rəsmi olaraq Mada (Midiya) adlansa da, çox keçmədən Atropatənasa (Atropatən, Adurbadaqan, bundan da Azərbaycan) adlandırılan yeni müstəqil dövlət yaranır. Manna dövlətinin süqutundan iki əsr yarımdan çox keçdikdən sonra meyda-

na gəlmiş bu dövlət yunan-Makedoniya işğalçılarından siyasi müstəqillik əldə edib bilmədikləri Şərqi dövləti oldu. Strabonun "Coğrafiya"sında deyilir: "Midiya iki hissəyə bölünür. Bir hissəsi Böyük Midiya adlanır. O biri hissə Atropat Midiyasıdır. O öz adını sorkorda Atropatdan götürmüşdür; o Atropatdan ki, Böyük Midiyanın bir hissəsi olan bu ölkənin də makedoniyalıların hakimiyyəti altına düşməsinə yol verməmişdi. Çar e"lan edilən Atropat doğrudan da bu ölkəni öz qərarı ilə müstəqil bir ölkəyə çevirmişdi və onun ailəsində varislik hələ də davam edir... Atropatın horbi qüvvə mo"nasında çox sanballı ölkədir. çünki o 10 min süvari və 40 min piyada meydana çıxara bilər".

Atropatena dövlətinin meydana gəlməsinə kömək edən əsas səbəblərdən biri bütün tarix ərzində xeyli dərəcədə aparıcı region olan bu bölgənin özünün iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi inkişaf səviyyəsinin çox yüksək olması, digəri – regiondakı ümumi siyasi durum idi.

Cənubi Azərbaycanın bütün ərazisi və Şimali Azərbaycan torpaqlarının xeyli hissəsi bu və ya digər dərəcədə Atropatın hakimiyyəti altında idi. Dövlətin paytaxtı, Miandop şəhərindən şərqdə, Leylan kəndi yaxınlığında yerləşən Qazaka (Qanzaka) şəhəri idi.

Atropatena dövlətinin təşəkkülü və inkişafı Qərb və Şərqi quldurluq cəmiyyətlərinin inkişafında yeni mərhələ olan hellinizm dövrünə təsadüf etmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, həmin dövrün başqa dövlətlərində olduğu kimi Atropatena da görünür, o zamanlar üçün kifayət qədər tipik olan müstəqil monarxiya siyasi quruluşu yaradılmışdı. Sonralar Atropatenaın siyasi quruluşu ola bilsin, müəyyən dərəcədə dəyişir və o Mada məqlarının dövlətdə çox böyük rol oynaması ilə əlaqədar teokratik dövlətə çevrilir. Atropat və onun varislərinin dövründə baş verən hadisələrin təhlili göstərir ki, Atropatena monarxiyası banisinin hökmlərliyi etdiyi illər gənc dövlətin möhkəmləndiyi və qüvvələndiyi bir dövr idi. E.ə. IV əsrin son onilliyində köhnə İran satraplıqlarının hamısına sahib olan Selevkin (302-281) mərkəzləşdirmə siyasətinə qarşı çıxan Atropatlılar bu mübarizəni uzun müddət davam etdirməli oldular. E.ə. III əsrin 20-ci illərində, Polibinin sözləri ilə desək "Atropatlılar və onlarla həmsərhəd xalqlar üzərində" "on qüdrətli və ən müdrik hökmdar" Artabazanın adı çəkilir. Həmin müəllifi istinadən demək olar ki, Artabazanın dövləti görünür, Ermənistan və İberiyanın müəyyən hissəsi də daxil ol-

maqda Kaspi dənizindən Rioni çayının yuxarılarındaqı uzanırdı.

E.ə. II əsrin 60-cı illərində, bəlkə də ondan əvvəl, Selevkilər dövlətinin parçalanması ilə əlaqədar Atropatena yenidən müstəqil dövlətə çevrildi.

E.ə. II əsrin sonuna, I əsrin əvvəlinə yaxın çoxdan bəri Selevkilərlə mübarizə aparın, dünyanın Roma ilə birlikdə iki qüdrətli, lakin rəqib dövlətdən biri olan Parfiya zəhmli qüvvəyə çevrildi. Eramızın 20-ci ilinə yaxın Atropatena ölkəni təqribən üç əsr yarım idarə etmiş yerli Atropatlı sülaləsinə sən qoyuldu; hakimiyyət parfiyalı Arşaqilərin kiçik qolunun ixtiyarına keçdi.

Antik dövrdə Şimali Azərbaycan torpaqlarında albanlar və onlara qohum tayfalar yaşayırdı. Artıq e.ə. I minilliyin ortalarında sosial-iqtisadi münasibətlərdə baş vermiş böyük dəyişikliklər nəticəsində Albaniya şəhərlərində də əmlak bərabərsizliyi yaranmış, cəmiyyət sosial cəhətdən təbəqələşmişdi. Sosial-iqtisadi inkişafın nisbətən yüksək səviyyədə olması, sənətin əkinçilikdən ayrılması, pul tədaviülünü, zərxcanaların, ə"yanların, tacirlərin, qulların, şəhərlərin, şəhər həyatının olması-bütün bunlar hellinizm dövrü Albaniyasında sinifi cəmiyyətin, dövlətin mövcud olduğunu parlaq sübutdur.

E.ə. III əsrdən gec olmayaraq meydana gələn və eramızın hüdudundan başlayaraq uzaq Romada Albaniyanın "birinci şəhəri" kimi tanınan, kifayət qədər möhkəmləndirilmiş böyük və zəngin şəhərin-Qəbələnin mövcud olması faktının özü ölkədə dövlətin və çar hakimiyyətinin olduğunu göstərir. Antik müəlliflərə əsasən də Albaniyanın öz basilevsləri - çarları vardı. Pompeyin yürüşü zamanında tanınan Oroysun və otuz il sonra hökmdarlıq edən Zoberin adları mə"lumdur. Bə"zi antik müəlliflər (məs. Plutarx, Tasit və b.) albanlarda bir neçə hökmdarın olduğunu göstərsələr də, Strabon, İosif Flavi, Dion Kassi, Appian və b. artıq Albaniyada çarın təkhakimiyyətliyindən bəhs edirlər. Strabonun albanlarda "indi bütün tayfaları bir hökmdar idarə edir" sözləri tədqiqatçıların fikrincə, ən gec e.ə. III əsrə aid edilməlidir.

Antik Albaniyada basilevslərdən əlavə hege-monlar və prefektlər də qeyd edilir. Hege-mon başlıca olaraq başçı, rəhbər, habelə sərkərdə, canişin deməkdir. Ayrı-ayrı hallarda şəhərin ərzaq təminatı rəisi, donanma komandanı, canişin, müttəfiqlərin süvari dostosinin komandanı da prefekt adlandırılı bilər.

Antik müəlliflər albanların piyada qoşunu və süvarilərdən ibarət ordusundan bəhs edirlər. Strabona görə, albanlarda "nizəatlar və oxatanlar vardır"; onlar döyüş üçün "iberlərə nisbətən daha çox qoşun düzürülər. Onlar 60 min piyada qoşun və 22 min süvari silahlandırılır. Pompey ilə döyüşə albanlar belə bir qoşunla getmişlər".

Antik Azərbaycan dövlətçiliyini sübut edən ən mühüm amillərdən biri Albaniyada və Atropatenedə zərb edilən yerli sikkələrin aşkar edilməsidir. Azərbaycan ərazisində tapılan ilk pullar Makedoniyalı Aleksandrın dövrünə aiddir. Artıq e.ə. III əsrin II yarısından beynəlxalq ticarətə qoşulmuş albanlar və atropatena-lılar daxili bazarın ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə Aleksandrın gətirilən sikkələrinə bənzər pullar zərb etməyə başladılar. Bu və sonrakı dövrlərə aid AT və ATR monoqrammalı (numizmatlar bunu Atropat və ya Atropatena kimi oxuyurlar) gümüş dirhəmlər (draxmalar) Azərbaycan, Gürcüstan, Dağıstan ərazilərində geniş aşkar edilmişdir. Alimlər həmin sikkələrin Qəbələdə, Ərdəbildə və başqa yerlərdə olan zərxcanalarda basıldığını güman edirlər. Eramızın I əsrinin başlanğıcında Atropatena-da yerli Atropatlı sülaləsinin əvəz etmiş Arşaqilərin, çox keçmədən (həmin əsrin II yarısında) Albaniyada da yerli Arraşahilər sülaləsinə yixaraq hakimiyyəti ələ keçirirlər.

Eramızın ilk əsrlərində quldurluq quruluşunun böhranı ilə əlaqədar bütün Aralıq dənizi sahili və Ön Asiya ölkələrində daha mütərəqqi ictimai-iqtisadi formasıyanın-feodalizmin rüşeymləri yaranırdı. Bu proseslər tarixi Azərbaycan vilayətlərini də əhatə etmiş, lakin quldurluq quruluşu ən"ənələrinin kök saldığı cəmiyyətlərə nisbətən burada feodal münasibətləri əvvələ, daha erkən formalaşmış, ikinisi isə daha intensiv olmuşdur.

Azərbaycan siyasi tarixində orta çəğın başlanğıcı şimalda Dərbənddən cənubda Zəncanadək, şərqdə Xəzər dənizindən qərbdə Kiçik Qafqaz dağlarınadək geniş bir ərazini əhatə edən tarixi torpaqlarımızın III əsrin ikinci yarısında Cənubi Qafqazın digər vilayətləri ilə birlikdə yeni yaranmış Sasani imperiyasının tərkibinə daxil edilməsi ilə ələmətdardır. Sasani işğal nəticəsində Atropatenedə hakimiyyət başında olan Parfiya Arşaqilərinin kiçik sülaləsi aradan götürülür; pəhləvi mənəblərində Adurbadaqan adlandırılan bu yer yeni imperiyanın artıq heç bir dövlət statusu qalmayan adı vilayətə-dastakertinə çevrilir. Tarixi Azərbaycan ərazisinin şimal

torpaqların özündə birləşdirən Albaniya isə Sasanların vassal asılılığına düşsə də Arşaqilər sülaləsindən olan hökmdarların qoruyub saxlayır. Bu dövrdə burada mülkiyyətin dövlət (hökmdarın şəxsinə) forması onunla yanaşı mövcud olan xüsusi feodal mülkiyyəti formasına nisbətən üstünlük təşkil edir. Feodal münasibətlərinin inkişafı, feodal sinfinin və torpaq üzərində xüsusi feodal mülkiyyətinin formalaşması ilə əlaqədar əsas torpaq fondunun dövlətin əlindəndə tədricən kübar nəsillərinə ölinə keçməsi prosesi baş verir. Öz dövlətçiliyini saxlaya bilməmiş Albaniyada hökmdar ölkənin qanunverici və ali hakimi idi, o, dünyəvi və dini hakimiyyətin məsvəqətini və qanunverici orqanı olan məclisə-məhkəməyə başçılıq edirdi. Ölkənin bütün hərbi qüvvələrinin baş komandanı da o idi.

Alban dövləti Alban Arşaqiləri dövründə antik Albaniyanın ən"ənələrinin davam etdirərk heç kəsdən asılı olmayan müstəqil daxili, bəzən də xarici siyasi yürütməyə cəhd etsə də, Sasanılərdən vassal asılılıqda olmuşdur. Arşaqilərin separatçıq meyllərini amansızlıqla qarşılayan İran üsul-idarəsi 510-cu ildə Albaniyada onlara məxsus hökmdar sülaləsini ləğv etdi. Ölkə 628-ci ildəkd mərzbənlər (canişinlər) tərəfindən idarə olundu. VII əsrin I yarısında Albaniyada Girdiman vilayətinin sahibləri olan feodal Mıhranlır nəslü üstünlük əldə etdi. Bu nəslin ən görkəmli nümayəndəsi Cavanşirin dövründə (642-681) Albaniya 643-cü ildən başlamış ərəb yürüşlərinə və Azərbaycanın cənub hissəsinin-Adurbadaqanın başdan-başla işğalına baxmayaraq, hələ bir müddət özünü nisbi müstəqilliyini saxladı. Lakin üçtərəfli (Xəzər, ərəb, Bizans) xarici hücumların tə"siri nəticəsində Albaniya 705-ci ildə hətta vassallıq məvqeyini də öldən verdi və şimalı-cənublu bütün Azərbaycan qəti şəkkildə böyük Ərəb Xilafətinin tabeliyinə keçdi.

IX əsrin II yarısında Xilafət daxilində gədən parçalanma prosesi tarixi Azərbaycan ərazisində də yeni feodal dövlət qurumlarının təşəkkül tapması üçün mühüm amil oldu. Çox vaxt xəlifənin yerlərdəki canişinlərinin, bə"zən isə yerli hakimlərin yaratdığı bu qurumlar quruluş e"tibarı ilə bənzərsələr də təşəkkül və inkişaf baxımından özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik idilər.

Hələ VI yüzilin əvvəllərində alban Arşaqilər sülaləsinin Sasanilər tərəfindən ləğvi qədim Şirvan torpağında, Şabrancın və Gilgilçay hövzələrində ərazisində "şirvanşah" titulu ha-

kimlərin idarə etdiyi yeni qurumun təşəkkülünə üçün zəmin yaratdı. Ərəb işğalı Sasanilərdən vassal asılılıqda olan Şirvanşahları hakimiyyətdən uzaqlaşdırsa da onların bir çoxu ərəblərə tabeliyi qəbul edib, öz malikanəsində yaşamayı, öz mülkünü qorumağı davam etdirirdi. 861-ci ildə hələ VIII əsrin sonlarında, "Şirvan mülki" tituluunu daşıyan Yəzid ibn Məzyəd əş-Şeybaninin (mənsəpə ərəb rəbiə qəbiləsinin şeyban nəslindən) nəvəsi Şirvan hakimi Həysəm mərkəzdəki qarışıqlıqdan istifadə edərək "Şirvan işğalında müstəqilliyi" və artıq yerləşmiş Məzyədilər arasında ilk dəfə "şirvanşah" tituluunu qəbul etdi.

İlk vaxtlar ərəblərin Azərbaycandakı canişininə tabe olan Məzyədilərin müstəqil siyasət yürütməyə çalışmış, bu və ya digər işğalçının hakimiyyəti altına düşdükdə vassal asılılıqda olmuş, öz süzerenlərinə vergilər ödəmişlər. Bununla yanaşı onlar Şirvanın iqtisadi və siyasi qüdrətini artırması, dövlət sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlər görmüş, qədim bütöprəstlik inamını mühafizə edən "kafir qonşular"ın ərazilərinə yürüşlər təşkil etmişlər.

Şirvanın şəhərlərində o dövrdə inkişaf etmiş feodal cəmiyyətinə məxsus mürəkkəb sosial struktur mövcud olmuşdur. Dövlət başçısının iqamətgahı əvvəllər Şamaxıda, 1192-ci il zəlzələsindən sonra isə Bakıda yerləşmişdi. Dövrün mənbələrində, eləcə də epigrafiq abidə və sikkələrdə Şirvanşahların adlarının döb-dəbli ləqəblərlə müəyyit olunması onların iri feodal dövlətinin məşhur hökmdarı kimi müstəqilliyini göstərir. Şirvanşahlar bu və ya digər hökmdardan vassal asılılıqda olduqda isə, adətən, sikkədə süzeren adı da göstəriliirdi. XI əsrdən başlayaraq Şirvanşahların zərb etdikləri sikkələrin bir üçüdə dini başçı olan Abbasi xəlifəsi ilə yanaşı süzeren kimi Səlcuq sultanının, digər üçüdə isə Şirvanşahın adları yazılırdı. Öz dövlətində qeyri-məhdud hakimiyyətə malik olan Şirvanşah feodal qayda-qanunlarının rəmzi və dayağı, əmirlərin mərkəzə itaət etməmək cəhdlərinin qarşısını alan qüvvə idi. On əsr ərzində öz müstəqilliyi uğrunda fədakarlıqla mübarizə aparan Şirvanşahlar 1538-ci ildə Səfəvi dövləti tərəfindən süquta yetirildi.

869-cu ildə, hələ VIII əsrin I yarısında Dərbənd şəhərinin siyasi həyatında fəal rol oynamış Haşimilərin (mənsəpə ərəb idilər) nəslindən olan Haşim əs-Suləmi bu şəhərdövləti müstəqil e"lan etdi və bununla Dərbənd əmirliyinin əsasını qoydu. Uzun müddət

ərəb hərbi sərkdələrlərin idarə etdiyi bu şəhər Xilafətin şimal hədudlarını qoruyan mühüm müdafiə qalası idi. İrsi hakimiyyətə malik olan və iqamətgahları şəhər qalasında yerləşən əmirlər ictimai işlərin həllində şəhər ağsaqqalları və Dərbənd cəmiyyətinə xüsusi rol oynayan şəhər reisləri ilə hesablaşdırırdılar. Ayrı-ayrı vaxtlarda Sacilərin, Salarilərin, Səlcuqilərin tə"sir dairəsində olan Dərbənd əmirliyi XI əsrin sonunadək siyasi müstəqilliyini saxlaya bilmiş, ondan sonrakı dövrdə isə Şirvanşahların siyasi-iqtisadi asılılığını qəbul etmişdir.

IX yüzilin son rübündə "dağılmış Alban padşahlığı bərpa edən" Qriqor Hamam Arranın bir hissəsində, tarixi Albaniyanın vilayətlərindən olan Şəkide hakimiyyəti ələ alır. Elə bu dövrdə Xaçın hakimi Atnersehəli Mıhranlırdən olan son Alban hökmdarı Varaz Tiridatın qızı Sparamanın oğul nəvəsi Səvada lə-qəbli Səhək Girdimani və Arsaxla Şirakin bir hissəsini ələ keçirir. Səhəkin nəvəsi İxşanunun oğlu, xristian adı İohann olan Sənəkərim X əsrdə yenidən Alban padşahlığını bərpa edir. Yerli sülaləyə mənsub irsi hakimiyyəti hökmdarların idarə etdiyi Şəki mülkiyyəti qonşu gürcülərin və Şəddadi hökmdarlarının hücumlarına mə"ruz qalırdı. Şəki mülkiyyətinin sonrakı dövr tarixi bilavasitə Səlcuqlar və Şirvanşahlarla bağlıdır.

Xilafətin zəifləməyə və parçalanmağa başladığı dövrdə Azərbaycanın cənubunda mənsəpə türk olan Sacilər sülaləsinin yaratdığı yeni dövlət meydana gəldi. Bu dövlətin siyasi vəziyyətlə bağlı olaraq Xilafətdən tam təcrid olə bilməyən nümayəndəsi Məhəmməd ibn Əbu-s-Sac mərkəzin Cənubi Qafqazdakı dayanağı çevrildi (898-ci il). Sacilər sülaləsinin ən görkəmli nümayəndəsi, bütün Azərbaycan torpaqlarını ilk dəfə vahid müstəqil dövlət çərçivəsində birləşdirən Yusif ibn Əbu-s-Sac olmuşdur. 913-cü ildə o, Ermənistanı da tutub, qərbdə Ani və Dvinənd şərqdə Xəzər dənizinədək, şimalda Dərbənddən cənubda Zəncanədək olan torpaqları paytaxtı Ərdəbil olan Sacilər dövlətinə tabe etdi. Bu geniş ərazidə olan vilayətlərin yerli və yerləşmiş hakimləri (Şirvan, Şəki, Xaçın, Sünik və s.) Sacilərə vergi verirdilər.

X əsr Azərbaycanın siyasi tarixində mövcud dövlətlərin möhkəmlənməsi və yenilərinin yaranması dövrü olur. Burada hakimiyyət edən sülalələr müsəlmanların mə"novi-siyasi başçısı Abbasi xəlifəsinin zahiri itaətini saxlayır, siyasi baxımdan isə müstəqilliyə can atırdılar.

941-ci ildə Deyləm hakiminin oğlu Salar Mərzban ibn Məhəmməd Sacilərin hakimiyyətinə son qoydu. Sacilərə vergi verən yerli hakimlər indi də Salarilərə tabe oldular. X əsrin II yarısında mənsəpə kürd olan Şəddadilər sülaləsinin (banisi Məhəmməd ibn Şəddad) nümayəndələri Salarilərin tabeliyində olan torpaqlar uğrunda mübarizəyə başladılar. 971-ci ildə Gəncə, az sonra Arranın xeyli hissəsi, eləcə də Salarilərə tabe olan Ermənistan torpaqları Şəddadilərin əlinə keçdi. 983-cü ildə Salarilərin son sığınacağı Dvinin hələ VIII əsrin sonlarında Yəməndən Təbrizə köçmüş ərəb əzd qəbiləsi nümayəndəsi Rəvvad ibn Musannanın nəslindən olan Rəvvadilər sülaləsinin əlinə keçməsi ilə 40 ildən artıq hakimiyyətdə qalmış Salarilər dövlətinə son qoyulur. Paytaxtı Təbriz olan Rəvvadilər dövləti X əsrin sonlarında Azərbaycanın cənubunda yüksəlmiş və ərazilərini genişləndirmə dövrünə qədəm qoyur. Azərbaycanın şimal-qərb torpaqları isə bu dövrdə Gəncə-Naxçıvan (Arran) və Dvin-Ani əmirliklərində hakimiyyət başında olan Şəddadilərin tabeliyində olmuşdur.

XI əsrin I yarısında Səlcuq yürüşlərinin başlanması ilə Azərbaycan və ona qonşu ölkələrin siyasi həyatında mühüm dəyişikliklər baş verir. Daxili mübarizə və ara müharibələri nəticəsində zəifləmiş Azərbaycan feodal dövlətləri (Şirvanşahlar, Şəddadilər və Rəvvadilər) Səlcuqların hücumuna mə"ruz qalır. Əvvəllər Səlcuq təbəəliyini qəbul etmiş, mənbələrdə *Azərbaycanşah* titulu ilə qeyd olunan Rəvvadilər və *Arransax* adlandırılan Şəddadilər, nəhayət, XI əsrin 70-ci illərində siyasi tarix səhnəsindən çıxır, onların torpaqları isə Səlcuq dövləti tərkibinə daxil edilir. Yalnız Şirvanşah Foribuzun siyasi çevikliyi Səlcuqlərdən vassal asılılıqda olan Şirvanın dövlət müstəqilliyini saxlaya bildi. Dövlətçilik tarixində böyük əhəmiyyəti olan bu dövlətlərin dağılması nəticəsində Azərbaycan Orta Asiyada mütəqilliyini saxlaya bildi. Dövlətçilik tarixində böyük əhəmiyyəti olan bu dövlətlərin dağılması nəticəsində Azərbaycan Orta Asiyada mütəqilliyini saxlaya bildi. Dövlətçilik tarixində böyük əhəmiyyəti olan bu dövlətlərin dağılması nəticəsində Azərbaycan Orta Asiyada mütəqilliyini saxlaya bildi. Dövlətçilik tarixində böyük əhəmiyyəti olan bu dövlətlərin dağılması nəticəsində Azərbaycan Orta Asiyada mütəqilliyini saxlaya bildi.

XII əsrin I yarısı Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. Səlcuq dövlətinin tənzüüllü (1092-1157) dövründə yaranmış İraq sultanlığı (Azərbaycan bu sultanlığa daxil idi) və başqa sultanlıqların daxilində davam edən sülaləvi hakimiyyət çəkişmələri yeni növ dövlət birləşmələrinin-atabeyliklərinin təşkilü üçün zəmin yaratdı. 1136-cı ildə ilk əvvəl Bərdəni iqamətgə-

ah etmiş Arran valisi Şəmsəddin Eldəniz tədricən, demək olar, bütün Azərbaycana tabe edo bilər. 1146-cı ildə o, Naxçıvan vilayətini də mülklərinə qataraq öz paytaxtını Naxçıvana köçürür. 1161-ci ildə Eldənizin himayəsində olan Arslan şahın sultan e"lan edilməsilə Eldəniz, "əzəmətli atabey" tituluunu alaraq İraq sultanlığının höqiqi başçısına çevrilir. Əmirlərin, "iqta" sahiblərinin, valilərin süzereni olan atabey feodal iyerarxiyasında daha yüksək pillə tutur, fəmal olaraq sultandan sonra ikinci adam hesab edilirdi. Tarixçi Sədrəddin əl-Hüseyninin mə"lumatına görə, Şəmsəddin "Azərbaycana, Arrana, Şirvana, Cibələ, Həmədana, Gilana, Mazandarana, İsfahana və Reyə sahib olur". Xəlifə və sultanın adından sonra Şəmsəddinin adı cümə xütbələrində yad edən Mosul, Kirman, Fars atabəyləri, Şirvanın, Xüzinəstanın, Xilətin, Ərcinənin, Ərzənd ər-Rumun və Marağanın hakimləri onun vassalı olurlar.

Eldənizin oğlu Cahən Pəhləvanın dövründə başlayaraq, Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin idarə edilməsi məqsədilə başda vəzir olmaqla ali idarə (*divan əl-ələ*) yaradıldı. Bu idarənin nəzdində dövlət dəftərxanası, maliyyə idarəsi və ya xəzinədarlıq vardı. Dövlətin əsas idarələrindən olan hərbi idarəyə *sahib divan əl-ərz* başçılıq edirdi.

1191-ci ildə Eldənizlərin nəslinin üçüncü hökmdarı Qızıl Arslan sonuncu Səlcuq sultanı III Toğrul hakimiyyətdən salaraq xəlifənin razılığı ilə özünü sultan e"lan edir və İraq sultanlığının mütəq hakiminə çevrilir. Lakin son Eldənizlər dövründə yaranmış həm daxili, həm xarici vəziyyət dövlətin tənzüüllü. 1225-ci ildə isə süqutuna gətirib çıxarır.

Atabəylər dövlətinin tənzüüllünün gücləndiyi dövrdə Mıhranilərin nəslindən olan Həsən Cəlal (1215-1261) Xaçnıçay və qismən də Törtərcay hövzələrində "qədim Albaniyanın bir hissəsi olan" Arsax-Xaçın knyazlığını bərpa edir. Mənbələrdə, habelə epigrafiq yazılarda ali titularla qeyd olunan Həsən Cəlal "knyazlar knyazı", "əzəmətli parlaq hökmdar", "Xaçın və Arsax ölkələrinin əzəmətli knyazı", "Albaniya hökmdarı", "Albaniyanın əzəmətli sahibi", "mütəq hökmdar" adlandırılmışdır. Həsən Cəlal nəslü XV əsrdək Xaçında dünyəvi hakimiyyətə malik olmuş, həmin dövrdən Alban kilsəsinin 1836-cı ildə ləğvinədək Qanzarda yerləşən Alban müstəqil apostol kilsəsinə başçılıq etmişdir.

XIII əsrin 20-ci və 30-cu illərində baş verən dağıdıcı monqol yürüşləri bütün Cənubi Qaf-

qazda olduğu kimi Azərbaycanda da bir çox sülalələrin hakimiyyətinə son qoydu.1239-1256-cı illərdə Ali Monqol xaqanlığının təyin etdiyi canişinlər bu vilayətləri idarə edirdi.1258-ci ildə beşinci monqol ulusu hesab edilən Hülakülər (Elxanilər) dövlətinin yaradılması ilə Azərbaycan Misirdən Amudər-yaya,Hörmüz körfəzindən Dərbəndədək geniş bir ərazini tutan Hülakülər dövlətinin tərkibinə daxil edildi.Lakin Azərbaycanın Hülakülər tabeliyində olan başqa ölkələrdən fərqi onun imperiyanın siyasi-inzibati mərkəzi olması, Marağa, sonra isə Təbriz və Sultaniyyə şəhərlərinin Hülakülərin paytaxtına çevrilməsi idi. Artıq XIV əsrdə burada türk dili dövlət dili mövqeyi qazanmışdı; mənbələrin məlumatına görə mühüm dövlət sənədləri üç dildə-türkcə, ərəbcə, farsca yazılırdı.Həmin əsrin 40-cü illərinə yaxın daxil çəkişmələr və xarici hücumlar nəticəsində Hülakülər dövləti vahidliyinə itirərək parçalandı. Azərbaycanda və ona qonşu ərazilərdə Hülakülər dövlətini bir müddət (1338-1357) Çobani feodalları idarə etdi.Lakin əməli olaraq hakimiyyəti ələ alan Çobanilər müstəqil dövlət ola bilmədilər; Şərqdə bu dövrə dövlət rəmzi hesab olunan sikkə zərbi və xütbə oxunuşu mərasim onların adından deyil Hülakü şahzadələrinin adından həyata keçirilirdi.

Hülakülər dövlətinin süqutundan sonra (1357) Çobani əmirləri daha güclü rəqib olan, XIV əsrin I rübündən Rumda hakimiyyət edən Cəlairilər qarşı dura bilmədilər.1359-cu ildə Azərbaycan Cəlairilər dövlətinin tərkibinə daxil oldu; Azərbaycan səhəri Təbriz İraqi Ərəbi və İraqi Əcəmi, eləcə də Ermənistanı və Gürcüstanı da əhatə edən bu dövlətin paytaxtı oldu.

XIV əsrin son 15 ilində Azərbaycan ərazisi Qızıl Orda və Teymuri dövlətlərinin biridigərini əvəz edən hücumlarına məruz qaldı.Noticədə Azərbaycanın əsas əraziləri Cəlairilər dövlətinin nüfuz dairəsindən çıxdı,müxtəlif zamanlarda Teymurlərin, bir sıra yerli feodalların və diyarbəkləri Qaraqoyunlu türk tayfalarının nəzarətində oldu. Cəlairilərin həhdinə baxmayaraq 1386-cı ildən 1405-cı ilədək (Teymurun ölümündək) onlar Azərbaycanda öz siyasi qurumlarını bərpa edə bilmədilər.

Dövrün dövlətçilik tarixində əhəmiyyətli hadisələrdən biri Şirvanşah I İbrahim (1382-1417) birləşdirici siyasəti oldu. Teymuri dövləti ilə bağlanmış və Şirvanı daxili müstəqilliyini təsdiq edən sülh sazişindən sonra o,

Azərbaycanın digər yerli feodallarının (Qarabağın hakimi Qaramanlı tayfasından olan Yarəhməd,Şəki hakimi Seydi Əhməd,Ərdəbilin əmiri Cəgiri tayfasından olan Bistamin) və müttəfiqi olan gürcü çarının köməyi ilə ölkənin xeyli hissəsini düşməndən təmizlədi,öz qoşunu ilə Təbrizə daxil oldu (1406). Lakin yerli feodallar arasında birlşinməsi,Qaraqoyunluların Teymurlərə, eləcə də Cəlairilərə qalib gəlmələri I İbrahimin birləşdirici siyasətini uğursuzluqla nəticələndirdi.

1410-cu ildə Qaraqoyunlu dövləti Azərbaycandan (Kürdən cənubdakı ərazi) başqa Ermənistanı, Şərqi Anadolunu və Bağdadla birlikdə Ərəb İraqını əhatə edirdi.Təbrizi paytaxt etmiş hökmdar Qara Yusif özü bilavasitə Azərbaycana, onun oğlanları isə digər vilayətləri idarə edirdi. Qara Yusifin oğlu Cahanşah dövründə (1435-1467) Qaraqoyunlular dövləti özünün qüdrətli dövrünü yaşayırdı.

1468-ci ildə Qaraqoyunlu dövləti zəminində Azərbaycanla birlikdə Ermənistanı, Şərqi Anadolunu, Ərəb İraqını və demək olar bütün İrənı özündə birləşdirən Ağqoyunlular dövləti yarandı. Mərkəzi vilayəti Azərbaycan, paytaxtı isə Təbriz olan bu dövlətin yaradıcısı və ən görkəmli nümayəndəsi tanınmış dövlət xadimi və sərkərdə Uzun Həsən olmuşdur.Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan ilk dəfə olaraq dünya siyasəti sistemində daxil oldu. Həm Şərqdə, həm də Qərbdə onunla hesablaşdırdılar.Uzun Həsən özünün *padşah* titulu daşıyan Qaraqoyunlu sələflərindən fərqli olaraq Osmanlı və Teymuri sultanları səviyyəsində hökmdar olduğuna qeyd etmək məqsədilə *sultan* titulu da qəbul etmişdi. Bu dövlətin aparında ikinci şəxsiyyət bütün müsəlman ruhənlərinə rəhbərlik edən *sədr əzəm* (baş sədr) idi.Dövlət gəlirlərini və maliyyə sistemini idarə edən baş vəzir ali divana rəhbərlik edirdi və buna görə də *sahib divan* adlanırdı. Qoşunun ali rəislorinə *əmir*, kiçik başçılara isə *qibtaul* deyilirdi. Ehtimala görə Qaraqoyunlu qoşununda 50 min, Ağqoyunlu qoşununda 100 min nəfər döyüşçü vardı.

Uzun Həsənin ölümündən sonra varislər arasında hakimiyyət uğrunda başlanan amansız mübarizə Ağqoyunlu dövlətinin dağılması ilə nəticələndi.

XV əsrin II yarısında Azərbaycanın siyasi həyatında mövcud Ağqoyunlu və Şirvanşahlar dövlətləri ilə yanaşı adı Şeyx Səfiəddin (1252-1334) bağlı olan Səfəvi xanədanına mənsub Ərdəbil şeyxləri də mühüm rol oynamağa başladılar. O vaxtlar Ərdəbil rəsmən

əvvəlcə Qaraqoyunlu, sonra isə Ağqoyunlu dövlətlərinin tərkibində olsa da Səfəvi şeyxləri Ərdəbil və onun ətraf torpaqlarını müstəqil idarə edirdilər. Sünniliyin rəsmi dövlət ideologiyası olduğu həmin dövrdə onlar hakim dairələrin bid"ətçi məzhəb adı ilə təqib etdiyi şiiəlikdən ideoloji bəyraq kimi faydalanırdılar. Ağqoyunlu Uzun Həsənlə qonşu olmuş Şeyx Cüneydin və onun oğlu Şeyx Heydər tənqit rəhbərliyi dövründə (1447-1488) Səfəvilərin Azərbaycanda dövlət qurmaq cəhdləri boşq çıxdı.Yalnız Azərbaycan vilayətlərini birləşdirilmək məqsədini güdən sələflərindən fərqli olaraq onların varisi Şeyx İsmayıl babası Uzun Həsənin torpaqlarını əhatə edən iş məzhəbli dövlət yaratmaq fikrində idi. Məhz onun siyasi və hərbi fəallığı nəticəsində Azərbaycanın birləşdirilməsi və mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaradılması uğrunda Səfəvilərin apardığı mübarizə 1501-ci ildə İsmayılın təmtəraqla Təbrizə daxil olması, adınə xütbə oxunaraq sikkə zərb edilməsi, Azərbaycan taxt-tacına sahib olması ilə nəticələndi. Beləliklə, ilk əvvəl yalnız Azərbaycan torpaqlarını (Şirvan, Qarabağ, Naxçıvan, Muğan və Qızılzən çayınadək Cənubi Azərbaycan) əhatə edən Səfəvilər dövləti yarandı.Şirvanşah Şeyxşah və Şəki hakimi Həsən bəy I Şah İsmayılın xərək döyən vassalları oldular. Artıq 1510-cu ildə I Şah İsmayılın uğurlu yürüşləri nəticəsində İrənın bütün vilayətləri (Xorasan istisna olmaqla), Ermənistan və Ərəb İraqı Səfəvilər dövlətinə birləşdirilmişdi.

Yeni yaranmış Azərbaycan Səfəvi dövləti quruluş e"tibarilə Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin ən"ənlərini davam etdirirdi.Dövlətin başında ali dünyəvi və eləcə də dini hakimiyyəti özündə təcəssüm etdirən şah dururdu.Şahın yanında məşvərətçi sələ dövlət aparatında yüksək mövqə tutan şəxslərdən və Azərbaycan tayfalarının ən nüfuzlu əmirlərindən ibarət olan Dövlət şurası-Ali məclis fəaliyyət göstərirdi.Şahdan sonra ikinci şəxs olan vəkil həm dünyəvi, həm də dini işlərdə onun tam hüquqlu müavini idi.Azərbaycan dilinin ilk dəfə dövlət dili səviyyəsinə qalxması, fərmanlarda, diplomatik yazışmalarda işlədilməsi məhz Səfəvilər dövrünə aiddir.Sarayda, ordu içərisində Azərbaycan dili hakim idi. Bu dildə ümumdünya şöhrəti qazanmış əsərlər yaradılmışdı.Tədqiqatçılar Səfəvilər dövrünü Azərbaycan mədəniyyətinin yeni intibah dövrü hesab edirlər.

XVI əsr ərzində Osmanlı hökmdarlarının

Azərbaycanı fəth etmə cəhdləri, Azərbaycan ərazisinin onlar tərəfindən vizən və istila edilməsi, Səfəvi hökmdarı I Şah Abbasın (1587-1629) daxili siyasəti və Osmanlıları Azərbaycandan və istila edilmiş digər vilayətlərdən çıxarmaq üçün apardığı islahatlar, xüsusilə paytaxtın İsfahana köçürülməsi Azərbaycandan Səfəvilər dövlətində tutduğu aparıcı rolunun itirilməsinə səbəb oldu; qızılbaş o"yanlarının farslar və digər İrən etnik ünsürləri tərəfindən sıxışdırılması başlandı. Beləliklə, Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin İrən dövlətinə çevrilməsinin əsası qoyuldu.

XVII əsrin sonu XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövlətinin bürüyən siyasi-iqtisadi böhran hələ də onun tərkibində olan Azərbaycana da zərflətdi. Bundan istifadə edən Osmanlılar Cənubi Qafqazı və Qərbi İrən, Çar Rusiyası isə Ənzəliyədək Xəzərsahili ərazini ələ keçirdilər.1736-cı ildə istedadlı sərkdər, türk əfşar tayfasından olan Nadir Qulu xan Muğan qurultayında özünü şah e"lan edərək Səfəvilər sülaləsinin hakimiyyətinə son qoydu.İstilaçı müharibələr nəticəsində böyük dövlət yaratmış Nadir şahın dövründə Azərbaycan ərazisi də İrən dövlətinə daxil edilmişdi. Səfəvilər dövrü böylərbəyliklərini (Şirvan, Qarabağ, Cənubi Azərbaycan-Təbriz və Çuxur-So"d) ləğv edən Nadir şah İrəvandan Dərbəndədək torpaqları əhatə edən Azərbaycan adlı vilayət təşkil etdi.

Nadir şahın ölümündən (1747) sonra onun dövləti əsində dağılır; şah hakimiyyəti uğrunda qanlı müharibələr başlayır.Zor gücünə İrən dövləti tərkibinə qatılmış ölkələr özərlərin keçmiş müstəqilliyini bərpa etməyə çalışırlar. Bu tarixi şəraitdə Azərbaycanda da müstəqil dövlət olan xanlıqların yaranması prosesi gərdi.Zəngəzur dağlarından Araz çayınadək olan ərazidə Naxçıvan xanlığı, Azərbaycanın şimal-qərb torpaqlarında İrəvan xanlığı, Murvdağ silsiləsindən Kür çayınadək uzanan ərazidə Gəncə xanlığı, Araz və Kür çayları arasında Qarabağ xanlığı, Şirvan yaylasında Şamaxı xanlığı, Azərbaycanın şimal-şərqində Şəki xanlığı, Xəzər dənizinin qərb sahilində Quba xanlığı, Abşeron yarımadasında Bakı xanlığı, ondan cənubda Salyan, Cavad və Təliş xanlıqları yarandı.Azərbaycanın cənubunda Təbriz, Urmiya, Ərdəbil, Xoy,Qaradağ, Marağa,Maku və Sərab xanlıqları meydana gəldi. Daha kiçik olan Qutqışın, Qobələ, Ərəş, Qaxax,Şəmşəddin və İlisuda sultanlıqlar yarandı.Azərbaycanın şimal-şərqində, İlisudan şimalda Car-Balakon camaatı yerləşirdi.Qara-

bağ xanlığının dağılıq hissəsində Vərəndə, Xaçın, Güllüstan, Dizaq, Caraberd mülkiyyətləri mövcud idi.

Azərbaycanda yaranmış bu müstəqil və yarımmüstəqil dövlət qurumları İranda hakimiyyət uğrunda vuruşan feodal qrupları ilə mübarizədə meydana gəldi. Azərbaycan feodallarının öz tərəflərinə çəkməyə çalışan həmin qruplar bu yolla mövqelərini möhkəmləndirməyə, şah taxt-tacına yiyələnməyə çalışırdılar. Bunlardan özünü Sofavi şahzadələri kimi qələmə verən və Səfəvilər dövlətini bərpa etmək şüarı ilə mübarizə aparan III Sam Mirzənin, Nadir şahın əmisi oğlu Əmiraslan xanın, qardaşı oğlu Adilşah adını qəbul etmiş Əliqulu Mirzə Əfşarın, onun qardaşı İbrahim şahın Azərbaycan xanlarını rəmz etmək cəhdləri xanların İran əleyhinə itifaqı ilə qarşılandı.

Əsasən qapalı həyat sürən, müstəqil dövlət qurumu olan xanlıqların siyasi tarixi araşdırılmasında mübarizə və qanlı sərəf çevrilişləri ilə dolu idi. Xanlıqlarda ali hakimiyyət xana məxsus idi. Başqa müsəlman dövlətlərində olduğu kimi Azərbaycan xanları da şəriət qanunlarına tabe olur, əsasən təsərrüfat, hərbi və polis məsələlərinə aid fərman və sərəncamlar verirdilər. Xanlıqların çoxunda divan-şura mövcud idi; divan üzvləri divanbəyi adlanırdılar. Belə divanlar dövlətin idarə olunmasında xanlara kömək, həm də onların işlərinə nəzarət edirdi. İnzibati baxımdan xanlıqlar mahallara bölünür, onlar da naiblər tərəfindən idarə edilirdi, şəhər məmurları-canişinlər də naib vəzifəsini daşıyırdılar. Bununla yanaşı qalabəyi (qalanın komendantı), darğa (şəhər daxilində qayda-qanuna nəzarət edən), əsas başı (şəhərin geoc mühafizəsinə cavabdeh olan) da şəhər məmurlarına aid idilər.

Xanlıqların silahlı qüvvələri əsasən çoriklərdən (süvarilərdən) və piyadalardan ibarət idi. Xan müzdlü qoşundan da istifadə edirdi. Şəki xanlığında 2000, Şamaxı xanlığında 7000, İrəvan xanlığında 5000, Bakı xanlığında 500, Naxçıvan xanlığında 1000, Təbriz xanlığında 10000 nəfərlik qoşun vardı.

Bu dövrdə ayrı-ayrı xanlıqlardan ibarət Azərbaycanca təbii ki, vahid pul sistemi yox idi. Demək olar bütün böyük şəhərlərdə hər xanın xüsusi mis və gümüş pulu zərb olunurdu. Bu pulların sabit qiyməti də yox idi; hər bir xanlığın pulu demək olar yalnız öz ərazisində əsas pul kimi işlədilir: başqa ərazidə o öz dəyərini xeyli itirirdi.

Xanlıqların idarə edilməsində çox şey xanın özünü şəxsi keyfiyyətindən asılı idi. Qa-

rabağ, Şəki, Quba və Urmiya xanlıqları öz qüdrətləri ilə fərqlənirdi. Onların bir-birlərini torpaqları hesabına öz ərazilərini genişləndirmək cəhdləri obyektiv olaraq Azərbaycan torpaqlarının birləşdirilməsi prosesinə çevrilirdi. Lakin şəhəli Hacı Çələbi xanın, urmiyalı, Fətəli xan Əfşarın, qubalı Fətəli xanın, qarabağlı İbrahim xanın pərakəndə Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək sahəsindəki təşəbbüsləri uğursuzluqla nəticələnirdi. Ayrı-ayrı xanların öz şəxsi mənafeələrindən əl çəkmək istəməsi, xanlığı qoruyub saxlamaq naminə bir-birlərinə güşətə getməsi, vahid qüvvə şəklində birləşə bilməməsi bu işə əsaslı surətdə mane oldu.

XVIII əsrin 80-ci illərinin sonunda Xorasan istisna olmaqla İranda hər yerdə hakimiyyəti ələ alan Qacar sülaləsinin banisi Ağa Məhəmməd xan Səfəvilərin sərhədlərini bərpa etmək adı ilə iki dəfə (1795, 1797) Cənubi Qafqazda vıranedici yürüşlər edərək, xanlıqları təbə etməyə cəhd göstərir. Azərbaycanı tutmaq planlarından əl çəkməyən çar Rusiyası da bəlkəyə qoşun göndərir. Nəticədə, Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan uğrunda birinci Rusiya-İran müharibəsinin başlanması üçün lazım olan tarixi şərtlər meydana çıxır.

1801-ci ildə Şərqi Gürcüstanın Rusiyaya ilhaqı ilə əlaqədar birincidən asılı olan Qazax və Şəmşəddil sultanlıqları da Rusiyaya qatıldı. Bununla Azərbaycan torpaqlarının işğalı başlandı. 1803-cü ildə Car-Balakan camaatı, 1804-cü ildə Gəncə xanlığı qanlı döyüşlərdən sonra çar Rusiyası tərəfindən zəbt edildi. 1805-ci il mayın 14-də Qarabağ xanlığının Rusiyanın hakimiyyətinə qəbul etməsi haqqında Kürəkçay müqaviləsi imzalandı. 1805-1806-cı illərdə Şəki, Şirvan, Bakı, Quba xanlıqları da Rusiyaya təbə edildi. 1813-cü il oktyabrın 13-də 1804-cü ildən başlayan Rusiya-İran müharibəsinə son qoyan Güllüstan müqaviləsi imzalandı. Bu müqaviləyə görə İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarından başqa Araz çayının şimalında olan Azərbaycan xanlıqlarının ərazisi Rusiyanın tərkibinə qatıldı. Çox keçmədən bu xanlıqlar ləğv edilərək, onların yerində eyni adlı əyalətlər yaradıldı. Əyalət başında çar zabiti-mütləq hakim olan komendant durduğu üçün yaranmış sistem komendant üsul-idarəsi adlanırdı. 1828-ci ildə Rusiya ilə İran arasında bağlanmış Türkmənçay sülh müqaviləsinə görə rus qoşunları Azərbaycanın cənub torpaqlarını tərək edərək, həmin ərazini İran dövlətinin ixtiyarına verdilər; yenidən tutulmuş İrəvan və Naxçıvan xanlıqları Rusiyanın tərkibinə qatıl-

dı. Şimal torpaqlarının Rusiya tərəfindən zəbtini ilə Azərbaycan xanlıqlarının müstəqilliyi təmin edilirdi. Vahid xalq ikiye bölündü. Azərbaycanın şimal hissəsi Çar Rusiyasının müstəmləkəsinə, onun xammal mənbəyinə çevrildi.

1840-cı ildə komendant üsul-idarəsi ləğv edildi; Azərbaycan torpaqlarının çox hissəsi baş şəhəri Şamaxı olan Kəspi vilayətinə daxil edildi. Bu vilayətə Şamaxı, Şuşa, Nuxa, Lənkəran, Bakı, Dərbənd, Quba qəzaları daxil idi. Yelizavetpol (Gəncə), Balakən və Ordubad da daxil olmaqla Naxçıvan isə baş şəhəri Tiflis olan Gürcüstan-İmeretiya quberniyasına aid edildi. Sonrakı illərdə artıq Rusiya imperiyasının tərkibinə qatılmış Şimali Azərbaycan ərazisində çarizmin müstəmləkə siyasətinə uyğun yeni inzibati dəyişikliklər baş verdi. Başqa müstəmləkə uçurlarında olduğu kimi Azərbaycanda da dövlət hakimiyyəti orqanlarını yaratmağa yol verməyən çarizm Qafqazdakı ali hakimiyyəti buradakı canişininə həvalə etdi. 1883-cü ildə canişinlik ləğv edildiyyə üçün Qafqazın idarəsi baş hərbi rəisə tapşırıldı.

Rusiyanın istilasından sonra Azərbaycanada dövlətçiliyini ləğvinə qarşı XIX yüzilin ikinci yarısında istər iqtisadiyyatda, istərsə də mədəniyyətdə baş verən inkişaf, milli burjuaziyanın yaranması, fəhlə sinfinin formalaşması-bütünü bunlar Azərbaycan burjuaz millətinin təşəkkülünə səbəb oldu. Başqa millətlər kimi azərbaycanlıların da bir millət kimi formalaşması iqtisadi həyatın ümumiliyyətinin, dilin, dinin, ərazinin, mədəniyyətin, şüur və psixologiyanın birliyi nəticəsində baş verdi. Rus və dünya mədəniyyətinin "siri ilə Azərbaycanın şimalında müxtəlif elm sahələrinin inkişafı başladı, mədəni həyat canlandı, milli teatr yarandı, qəzetlər nəşr edildi, mütərəqqi, demokratik ideyalar meydana çıxdı.

XX əsrin əvvəlində Rusiya imperiyasında yetişməkdə olan sənaye böhranı müstəmləkə zülmünün, burjuaz-mülkədar istismarının artması şəraitində baş verirdi. İmperiyanın hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da radikal dəyişikliklərin ləblüdiyyə hiss olunurdu. Qafqazda "əmin-amanlıq yaratmağa" can atan çarizm burada canişinliyi yenidən bərpa edir, Azərbaycanın bir çox quberniyalarında (Bakı, Yelizavetpol və b.) hərbi vəziyyət e"lan edilir, sün"i surətdə erməni-azərbaycanlı qırğınları törədir.

Azərbaycanın cənubunda da İran istibdadı-

na qarşı çıxışlar, demokratik dövlət yaratmaq cəhdləri inqilaba çevrilir. Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən İranın hakimiyyəti altında qalan Azərbaycanın cənubunda monarxiyaya qarşı, milli hüququn müdafiəsi uğrunda mübarizə olmuşdur. Şah rejimini, feodal-mülkədar zülmünə qarşı yönəldilmiş 1905-11-ci illər İran inqilabı dövründə Cənubi Azərbaycan və onun paytaxtı Təbriz inqilabın mərkəzinə çevrilmiş. Səttar xanın başçılıq etdiyi inqilabi qüvvələr Təbrizi, o cümlədən Cənubi Azərbaycanın bir çox vilayətlərini on bir ay əllərində saxlamışdır. Lakin inqilabın cənubdan şimala keçərək bütün Azərbaycana yayılmasının qarşısını almaq üçün çar qoşun hissələrinin müdaxiləsi inqilabi hərəkatı yatırdı.

1917-ci ilin fevralında çarizmin devrilməsi və onun müstəmləkə sisteminin dağılması ilə Azərbaycanca da siyasi durum dəyişir. Fevral inqilabından dərhal sonra Müvəqqəti hökumət Zaqafqaziya yerli dövlətçiliyin təşəkkülünə qarşısını almaq məqsədilə Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsini təşkil edir. Bu Komitənin azərbaycanlı üzvü vaxtılı Rusiya Dövlət Dumasının deputatı olmuş M.Y. Cəfərov idi.

Rusiya'daki Müvəqqəti hökumətin bolşeviklər tərəfindən devrilməsi ilə Bakı bolşevikləri Bakı Sovetinin İcra Komitəsində hakimiyyəti ələ keçirdilər. Noyabrın 11-ndə ləğv edilmiş Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsi əvəzinə Zaqafqaziya Komissarlığı yaradıldı. 1918-ci ilin fevralında isə ilk ümumqafqaz qanunverici orqanı olan Zaqafqaziya Seymi təşkil edildi. Buradakı müsəlman fraksiyasının başında Məmməd Əmin Rəsulzadə dururdu. Azərbaycanca muxtariyyət verilməsi ideyasına qarşı çıxan bolşeviklər Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Qarabağda, Zəngəzurdə və Azərbaycanın başqa yerlərində yeni qanlı erməni-azərbaycanlı qırğınlarını başlanmasına səbəb oldular.

1918-ci ilin 22 aprelində Zaqafqaziya Seyminin geniş iclasında müstəqil Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası e"lan edildi. A.İ. Çenkelinin başçılıq etdiyi hökumətin tərkibindəki on iki nazirdən beşi azərbaycanlı idi. Eyni vaxtda Bakı Sovetinin başçılığı ilə Azərbaycanın Şərqi qəzalarında (Lənkərandə, Qubada, Salyandə və b.) Sovet hakimiyyəti qurulması prosesi gedirdi. Bu bölgələri idarə etmək üçün əsliində Sovet Rusiyası hökumətinin bu yerdəki orqanı olan Bakı Xalq Komissarları Şurası (BXKŞ) yaradıldı. İlk növbədə neft sənayesini və Xəzər ticarət donanmasını milliləşdirən BXKŞ yalnız 1918-ci ilin aprel-

iyun aylarında V.I.Leninin tapşırığı və S.Şaumyanın oğlu ilə Bakıda Sovet Rusiyasına toqribon 1,3 milyon ton neft və neft məhsulları göndərdi. Beləliklə, Zaqafqaziya Seyminin yaranması da Zaqafqaziya vahid dövlət hakimiyyətini qura bilmədi. Mayın 26-da Gürcüstan Respublikasının özünü müstəqil e"lan etməsi ilə Zaqafqaziya Seyminə son qoyuldu; mayın 28-ndə M.Ə.Rəsulzadənin sədri olduğu Azərbaycan Müvəqqəti Milli Şurası müstəqil Azərbaycan cumhuriyyətinin yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Toqribon yüz illik fasilədən sonra Şimali Azərbaycan ərazisində dövlətçilik bərpa olundu, müsəlman Şərqiində ilk respublika yaradıldı. Tiflisdə keçirilən ilk iclasda yeni demokratik dövlətin yaranması faktını hüquqi baxımdan təsdiq edən "Azərbaycan istiqlal bəyannaməsi" qəbul edildi. İlk Azərbaycan hökumətinin Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski oldu. Azərbaycan hökuməti hakimiyyətin dövlət strukturlarını yaratmağa başladı; Azərbaycan-türk dili dövlət dili e"lan olundu, dövlət bayrağı təsdiq edildi, Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qərar qəbul olundu, nizami ordu yaradıldı və ona çağırış e"lan edildi.

Azərbaycanın şimalında müstəqil dövlətin yaranması da Azərbaycan ərazisində ikihakimiyyətliyi son qoymadı. Bakı və onun ətrafını Rusiyanın tərkibinə daxil etmək planını həyata keçirməyə çalışan və bu dövrdə Bakıda hakimiyyəti olındə saxlayan Bakı Kommunasının başçısı S.Şaumyan Azərbaycan cumhuriyyətinin müvəqqəti paytaxtı e"lan olunduş Gəncə üzərinə hərbi yürüş təşkil etdi. Birləşmiş Türkiyə-Azərbaycan qoşunu tərəfindən mövqibüyyəto uğradılmış bolşeviklər çox keçmədən Bakıdakı hakimiyyətlərini itirirlər. Hakimiyyət esər və daşnaklardan ibarət Səntrokaspi diktaturasının əlinə keçir. 1918-ci il sentyabrın 15-ndə Azərbaycan cumhuriyyəti qoşunları Bakını azad edir. Sentyabrın 17-də Azərbaycan cumhuriyyəti hökuməti Gəncədən Bakıya köçür. Noyabrın 19-da Azərbaycan hökuməti Milli Şuranın əvəzinə parlament yaradılması haqqında qərar qəbul edir. Dekabrın 7-ndə Azərbaycan parlamentinin açılışı olur.

Yarandığı ilk gündən bəri qonşu Ermənistanın hərbi təcavüzünə məruz qalan Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, nəhayət. 1920-ci ilin yanvarında Paris sülh konfransında də-fakto tanındı. Lakin Azərbaycanın dövlət suverenitetini tanımaq istəməyən Sovet Rusiyası XI Qızıl Ordu hissələrini Bakıya göndərdi. Azər-

bayan parlamentinin fəvqəl"adə iclası 1920-ci ilin 27 aprelində hakimiyyətin Müvəqqəti Hərbi İnqilab Komitəsinə verilməsi haqqında qərar qəbul etdi. Beləliklə, Rusiyanın hərbi müdaxiləsi notəsinə milli Azərbaycan hökumətinin hakimiyyəti devrildi.

Azərbaycanın cənubunda da şah hakimiyyətinin devrilməsi, respublika yaradılması, Cənubi Azərbaycana muxtariyyət verilməsi və s. uğrunda başlanan çıxışlar 1920-ci ilin yazında Təbrizdə əsas dövlət idarələrinin tutulması, Marağa, Xoy, Ərdəbil və başqa şəhərləri də əhatə edən Azadistan (Azadlıq ölkəsi) adlı dövlətin yaradılması ilə notəcalənir. Lakin artıq sentyabr ayında ingilislərin köməyindən istifadə edən şah üsul-idarəsi Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılıq etdiyi hökuməti devirir, özünü isə qətlə yetirir.

1920-ci ilin aprelin 28-ndə Azərbaycanın şimalında hakimiyyəti ələ alan Müvəqqəti Hərbi İnqilab Komitəsi (sədrə N.Norimanov) burada müstəqil dövlət olan İctimai Şura Cümhuriyyətinə (İŞÇ) -Sovet Sosialist Respublikasını e"lan etdi. Azərbaycan İŞÇ Xalq Komissarları Şurası yaradılmasına baxmayaraq real hakimiyyəti Rusiya Kommunist (bolşeviklər) partiyasına məxsus idi. 1921-ci ilin mayın 6-nda Bakıda açılan I Sovetlər Qurultayında Azərbaycan İŞÇ Konstitusiyası qəbul olundu. Proletar diktaturası, Moskvaya təbə olan bolşevik rəhbərliyinin hakimiyyəti, yeni siyasi və iqtisadi sistem qanunlaşdırıldı. Azərbaycan Hərbi İnqilab Komitəsi ləğv edildi. Qurultay qanunverici orqan-Azərbaycan İŞÇ Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə və icraedici orqan-Xalq Komissarları Şurasını seçdi. Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti MİK-nin sədri vəzifəsinə M.Hacıyev, Azərbaycan Xalq Komissarları Şurasının sədri vəzifəsinə N.Norimanov seçildilər.

Azərbaycanda (ələcə də Gürcüstanda və Ermənistanda) milli hökumət devrildikdən və onunla bərabər hərbi və iqtisadi müstəqillik itirildikdən sonra hələ bir müddət yeni yaranmış Sovet Respublikası formal da olsa siyasi müstəqilliyini saxladı. Azərbaycanın özünün milli pulu, poçt markaları buraxıldı, orden və medalları təsis edildi. 1921-ci il noyabrın 3-ndə Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Qafqaz bürosu Azərbaycan, Gürcüstanı və Ermənistanı özündə birləşdirən Zaqafqaziya Respublikaları Federativ İttifaqı yaranması haqqında qərar qəbul etdi. 1922-ci ilin martın 12-ndə isə Zaqafqaziya Sovet Sosialist Respublikaları federativ

İttifaqı təşkil olundu. Həmin ilin dekabrın 10-nda Bakıda keçirilən I Zaqafqaziya Sovetlər qurultayı ZSFSR-nin yaranması haqqında qərar qəbul etdi. ZSFSR Konstitusiyası qəbul olundu. Ali orqan-Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi seçildi. Azərbaycan Səməd Ağamalı oğlu MİK Rəyasət heyətinin üç sədrindən biri oldu.

1921-ci martın 16-nda Moskvada RSFSR və Türkiyə arasında imzalanmış xüsusi müqavilə ilə Azərbaycanın qonim torpağı olan Naxçıvanın statusu müəyənləşdirildi. Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan Sosialist Şura Cümhuriyyəti təşkil edilməsi haqqında razılıq yarandı. Həmin ilin oktyabrın 13-ndə Rusiyanın iştirakı ilə Qarsda (bir tərəfdən Türkiyə, o biri tərəfdən Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları birlikdə) imzalanmış müqavilənin 5-ci maddəsinə görə Naxçıvan vilayətinin Azərbaycanın himayəsi altında muxtar ərazi təşkil etməsi haqqında razılıq əldə edildi. 1923-cü ilin əvvəllərində Naxçıvan respublikasının muxtariyyəti ləğv olundu, ona ölkə muxtariyyəti verildi. Naxçıvan Ölkə İcraiyyə Komitəsi yaradıldı. 1924-cü il fevralın 9-nda Azərbaycan MİK Naxçıvan ölkəsinin Azərbaycan SSR tərkibində Naxçıvan Muxtar SSR-ə çevrilməsi haqqında qərar qəbul etdi. 1923-cü il iyulun 7-ndə Azərbaycan MİK Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılması haqqında dekret verdi və beləliklə, Ermənistanın Dağlıq Qarabağ və Naxçıvan torpaqlarına olan iddialarına son qoyuldu. Bununla belə, Rusiyanın bilavasitə köməyi ilə, hələ 1921-ci ilin II yarısında, Yuxarı Zəngəzur-Gorus Ermənistanın əlinə keçdi.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Moskvanın təzyiği ilə Azərbaycanın qədim Bərçalı ərazisi də Gürcüstanda güzəştə edildi.

1923-cü ilin yanvarında Zaqafqaziya vahid pul sistemine keçdi, vahid büdcə tərtib olundu. 1922-ci ilin dekabrın 30-nda RSFSR, Ukrayna SSR, ZSFSR və Belorusiya SSR Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında (SSRİ) "könlüllü surətdə" birləşdilər. N.Norimanov SSRİ MİK dörd sədrindən biri seçildi. Beləliklə, Kommunist Partiyasının rəhbərlik etdiyi Sovet İmperiyasının əyalətlərindən birinə çevrilən Azərbaycan bə vaxtancə formal da olsa saxladığı dövlət müstəqilliyini tam itirdi.

1936-cı ilin dekabrında qəbul edilmiş yeni SSRİ Konstitusiyasına müvafiq olaraq ZSFSR

ləğv edildi. Azərbaycan SSRİ tərkibinə "suveren" respublika kimi daxil olundu. SSRİ Konstitusiyasına uyğun Azərbaycan SSR Konstitusiyası qəbul edildi. ZSFSR-nin ləğvindən sonra yeni yaradılmış yerli Azərbaycan hökuməti mərkəzin təyini etdiyi Azərbaycan SSR KP MK-nin birinci katibləri tərəfindən idarə olunurdu (Mircofər Bağirov 1953-cü ilədək, İmam Mustafayev 1954-1959, Vəli Axundov 1959-1969, Heydər Əliyev 1969-1982, Kamran Bağirov 1982-1988, Əbdürrəhman Vəzirov 1988-1990). Həmin müddət ərzində ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və elmi-mədəni sahələrdə böyük nailiyyətlər qazanıldı. Bu irəliləyiş özünün ən yüksək həddinə xüsusilə 70-80-ci illərin birinci yarısında çatdı. Lakin həddən artıq mərkəzləşmə, planlaşma və idarəetmənin imperiyanın əlinə cəmlənməsi, Konstitusiyaya zidd olaraq, zəhərin demək olar bütün dövlətçilik atributlarına malik olan Azərbaycanın da başqa sovet respublikaları kimi suverenliyini heçə endirmədi.

Sovet-İran müqaviləsinə (1921) əsasən 1941-ci ildə Sovet qoşunlarının İrana daxil olması Cənubi Azərbaycanda milli azadlıq hərəkatına yeni vüsət verdi. Azərbaycan Demokratik Firqəsinin başçılıq etdiyi bu hərəkat 1945-ci ilin dekabrın 12-ndə Azərbaycan Milli hökumətinin qurulması ilə notəcaləndi. Seyid Cəfər Pişovorinin başçılıq etdiyi Milli hökumətin (1946-cı ilin iyunun 13-ndən Azərbaycan Əyalət Əncüməninə təbə olan Azərbaycan İdarə Şurasının) fəaliyyət göstərdiyi bir il ərzində Cənubi Azərbaycanın siyasi, ictimai və mədəni həyatında mühüm dəyişikliklər baş verdi. Azərbaycan Milli hökuməti daxil işlər, xalq qoşunları, kond təsərrüfatı, məarif, səhiyyə, ədliyyə, poçt-teleqraf və telefon, ticarət və iqtisadiyyat. iş və zəhmət nəzirləklərindən ibarət idi. Azərbaycan dilində dərslilər tərtib olundu. Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Darülfünunu, Azərbaycan Dövlət Teatrı, Filarmoniyası, İncəsənət Muzeyi, Musiqi məktəbi, Radiostansiyası, Hərbi məktəb və Baş Qorğah yaradıldı. İran hökuməti Azərbaycan Milli Hökumətinə tanımağa məcbur oldu. Azərbaycanca Xalq Hakimiyyəti Azərbaycan Əyalət Əncüməni və Azərbaycan İdarə Şurası adı ilə 1946-cı ilin dekabrında fəaliyyət göstərdi. 1946-cı il noyabr ayının axırında İran hökuməti müqaviləni pozaraq Azərbaycana hücum etdi. Dekabrda Cənubi Azərbaycanda şah hakimiyyəti bərpa olundu.

80-ci illərin sonlarına yaxın Sovetlər bir-

liyində daxili parçalanma və dağılma prosesləri başlandı. 1988-ci ildə Azərbaycanca qarşı əsaslı torpaq iddiası ilə çıxış edən, mərkəzin dostəklədiyi Ermənistan çox keçmədən Dağlıq Qarabağla birlikdə Azərbaycanın Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarını işğal edərək, bir milyon əhalini yurdundan didərgin sald.

Azərbaycanın suveren hüquqlarının tapdınması demokratiya uğrunda hərəkətin güclənməsinə, bu isə öz növbəsində imperiyanın müqavimətinə, hərəkəti boğmaq üçün tədbirlər görməsinə səbəb oldu. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə imperiya öz qanlı planını həyata keçirdi: Bakıya və respublikanın digər yaşayış yerlərinə sovet qoşun hissələri göndərildi. 20 yanvar faciəsi baş verdi. Qanlı yarıvardan dərhal Azərbaycan xalqı milli demokratik hərəkəti yeni vüsətəzlərə qaldırdı.

Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il 19 may tarixli sessiyasında prezident vəzifəsi təsis edildi və Ayaz Mütəllibov bu vəzifəyə seçildi. 21 may tarixli fərmanla 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan cumhuriyyətinin yarandığı gün Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpası günü e"lan edildi. Həmin gün demokratik qüvvələr Azərbaycan Respublikasının üçrəngli bayrağını keçmiş Azərbaycan parlamenti binası üzərində yenidən qaldırdılar. 1990-cı il noyabrın 17-ndə Naxçıvan parlamentində Heydər Əliyevin sədrliyi ilə keçirilən sessiya Muxtar Respublikanın adından "sovet sosialist" sözlərinin götürülməsi, Azərbaycan Respublikasının aypara və səkkizgüşəli ulduz nişanını üçrəngli bayrağının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi və bu bərdə Azərbaycan Parlamenti qarşısında qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında məsələ qaldırılması haqqında tarixi qərarlar qəbul etdi. Respublika Ali Sovetinin 1991-ci il fevralın 5-ndə keçirilən sessiyasında dövlətimizin adının Azərbaycan Respublikası olması haqqında qərar qəbul olunmuş, 1918-1920-ci illər dövrünün üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi və gerb təsdiq edilmişdir. Azərbaycanın orden və medallarının, milli pul nişanlarının təsis olunması haqqında qərar qəbul edilmişdir. 1991-ci il oktyabr ayının 18-ndə Azərbaycan Respublikası Ali Soveti "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" konstitusiyaya aktını qəbul etdi. 29 dekabr 1991-ci ildə bu konstitusiya aktına münasibət məsələsi ilə bağlı referendum keçirilmiş, respublika əhalisinin böyük əksəriyyəti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi lehi-

nə çıxış etmişlər.

Azərbaycan Respublikası Ümumavropa təhlükəsizlik və əməkdaşlıq prosesini tənzimləyən Helsinki müqaviləsinin yekun aktına, yeni Avropa üçün Paris xartiyasına irəli sürülən prinsiplərə tərəfdar oldu və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müqaviləsinin (ATƏM) təmmüquqlu üzvləri sırasına qəbul edildi. 1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq müstəqil dövlət quruculuğunun əsas atributlarından olan və onun iqtisadi dayaqlarının möhkəmləndirilməsi, həmçinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edəcək müasir gəmrük orqanlarının təmmü qoyulmuşdur.

1992-ci il martın 2-ndə Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv qəbul olundu. Bu təşkilatın qəbul və təsdiq etdiyi bir çox mühüm beynəlxalq konvensiya və paktlara qoşuldu. Azərbaycanın Türkiyə, ABŞ, İran, Almaniya və Fransada, Böyük Britaniya və İrlandiya krallıqlarında və b. ölkələrdə səfirlikləri açıldı. İlk gündən başqa dövlətlərlə suveren bərabərlik əsasında münasibətlər quran Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri yerinə yetirməyə çalışdı. Lakin Dağlıq Qarabağ problemi həll edilməmiş qalırdı. 1991-ci ilin sentyabrında Azərbaycanın əzəli torpağı olan Yuxarı Qarabağda qeyri-qanuni "Dağlıq Qarabağ Respublikası" yaradıldı. Buna cavab olaraq Azərbaycan Respublikası həmin ilin noyabr ayında DQMV statusunu ləğv etməyə məcbur oldu. 1992-ci ilin əvvəlində erməni hərbi hissələri Rusiya (MDB) qoşunlarının köməyi ilə Qarabağın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərinə hücumları genişləndirdi. Əsrin ən dəhşətli faciələrindən biri Xocalı şəhərində baş verdi. Ölkədə artan siyasi gərginlik 1992-ci il martın əvvəlində A.Mütəllibovun iste"faya çıxması ilə nəticələndi. Həmin ilin iyunun 7-ndə keçirilən prezident seçkiləri nəticəsində Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin sədri Əbülfəz Elçibəy (Əliyev) hakimiyyətə gəldi.

Daxili çəkişmə və toqquşmalar 1993-cü ilin iyununda Azərbaycanı parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qoymuşdu. Ermənistanın təcavüzünün də gücləndiyi bu şəraitdə-iyunun 15-də 1992-ci ildən Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olan Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçildi. 1997-ci ilin iyununda Milli Məclis bu günün "Milli Qurtuluş günü" kimi bayram edilməsini e"lan etdi. 1993-ci ilin iyunun 23-ndə Milli Məclis prezident səlahiyyətlərini

Heydər Əliyevə həvalə etdi. Oktyabrın 3-ndə keçirilən ümumxalq seçkilərində Heydər Əliyev Azərbaycan prezidenti seçildi. Andicmə mərasimində prezident "dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, müstəqil dövlət quruluşu yaratmaq, dövlət atributlarını yaratmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü, tam suverenliyini təmin etmək, ölkəmizi müharibə şəraitindən çıxarmaq, respublikanın vətəndaşlarının rifahını yaxşılaşdırmaq, onların yaşaması üçün lazımı şəraiti yaratmaq" vəzifələrini üzünə götürdü. 1994-cü ilin mayın 12-ndə cəbhələrdə atəşkəsə nail olundu. 1995-ci ilin noyabrın 12-ndə referendum yolu ilə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edildi. Həmin gün Azərbaycan parlamen-

tinə ilk seçkilər keçirildi. 11 oktyabr 1998-ci ildə Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildi.

Bu gün, XXI əsrin astanasında, müstəqil Azərbaycan Respublikası bir iqtisadi sistemdə digərinə keçid dövrünü, tarixinin ən mürəkkəb, çətin və şəərəli dövrünü yaşayır. Ölkənin ərazi bütövlüyünü, qanunların aliliyini əsas tutan müstəqil dövlətimiz bu gün öz varlığını qorumaq, iqtisadiyyatını möhkəmlətmək, milli mədəniyyətini inkişaf etdirmək əzmindədir. Bunun üçün onun ən başlıca güc-vətənpərvər insan potensialı, qədim və zəngin dövlətçilik ənənəsi vardır.

Nailə Vəlixanlı

1. Ön Asiya ərazisində tayfalar, tayfa ittifaqları və dövlətlər (e.ə. III-II minilliklərdə)
 Племена, племенные союзы и государства на территории Передней Азии (III-II тысячелетия до н.э.)

2. Kutü hökmdarının tunc heykəli (e.ə. III minilliyin sonuna aid). Mədiya ərazisində, Nəmədan yaxınlığında tapılmış, Nyu Yorkda Bremter Qelləri muzeyində saxlanılır
 Скульптурная голова из бронзы, изображающая кутийского царя (конец III тысячелетия до н.э.), найдена на территории Мидии, недалеко от Хамадана, хранится в музее Бреммер Гэллери в Нью-Йорке

3. Lişir-pir'ininin (Kutü hökmdarı) qayaüstü rəlyefi (e.ə. III minilliyin sonu). Diyalə çayının yuxarı hissəsində, Şeyxanda tapılıb
 Скальный релеф Лишир-пир'ини (кутийского царя). Конец III тысячелетия до н.э. Обнаружен в Шейхане, в верховьях р. Дияла

4. Lullabi hökmdarı Anubanininin Zöhəb şəhəri yaxınlığında, Saripulda qayaüstü rəlyefi (e.ə. III minilliyin II yarısı)
 Скальный релеф Анубанини, царя лудубеев (II половина III тысячелетия до н.э.)

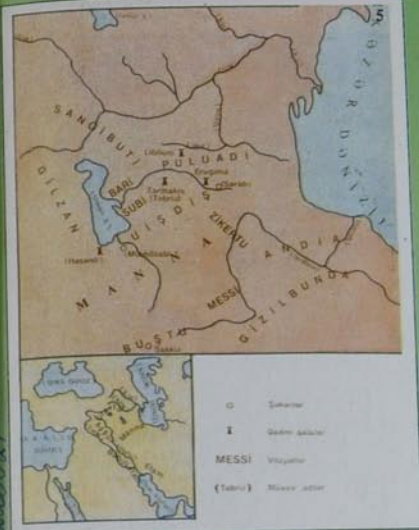
2

3

4

5. Manna dövləti (e.ə. IX-VII əsrlər)
 Маннейское государство (IX-VII вв. до н.э.)

6. Assur palatı geyinmiş Manna hökmdarının tunc situlada təsviri (e.ə. VIII əsr)
 Маннейский царь в ассирийском наряде. Изображение на бронзовой ситule (VIII в. до н.э.)

7. Mannalı atıcının tunc situladakı təsviri (e.ə. VIII əsr)
 Маннейский стрелок. Изображение на бронзовой ситule (VIII в. до н.э.)

8. Assur hökmdarına itaət əlaməti olaraq öz qalasının modelini təqdim edən Manna hökmdarı. Dur-Sarrukindəki assur rəlyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
 Маннейский царь с моделью своей крепости, приносимой им в знак покорности ассирийскому царю. С ассирийского релефа в Дур-Шаррукине (конец VIII в. до н.э.)

9. Mannalı və midiyalı tipləri. Dur-Sarrukindəki assur rəlyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
 Типы маннейцев и мидян. С ассирийского релефа в Дур-Шаррукине (конец VIII в. до н.э.)

10. Mannada qala. Dur-Sarrukindəki assur rəlyefindən (e.ə. VIII əsrin sonu)
 Крепость в Манне. По ассирийскому релефу из Дур-Шаррукине (конец VIII в. до н.э.)

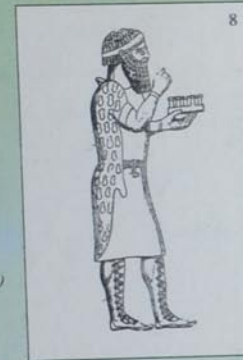
17

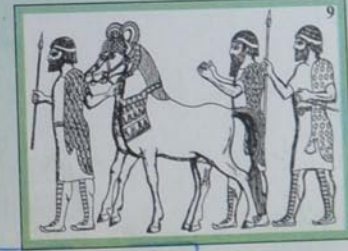
6

7

8

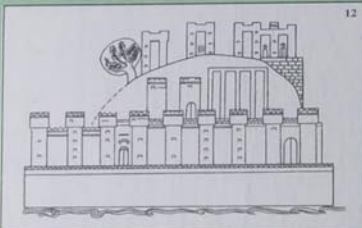

9

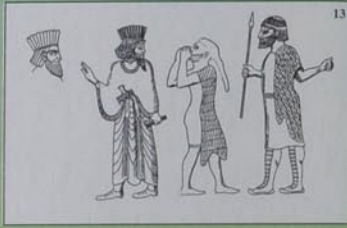
M. I. AZOLU
 K. I. A. ANAS.

11. Mada (Midiya) dövləti (e.ə VII əsrin son rübü - e.ə VI əsrin ortaları) Madaüske (Midiya) dövləti (последняя четверть VII - середина VI вв. до н.э.)

12. Midiya qalası Xərxər. Dur-Şarrukindəki assur rəlyefindən (e.ə VIII əsrin sonu) Мидийская крепость Хархар. По ассирийскому рельефу из Дур-Шаррукина (конец VIII в. до н.э.)

13. Mannalı və midiyalıların geyimləri. Soldan sağa: Anubaninin rəlyefindən (e.ə III minillik) əsrin başı; Persepolydakı rəlyefdən (e.ə VI-V əsrlər) adı-sanlı midiyalı; Naram-Suenin (e.ə III minillik) stelesindən lullubey; Dur-Şarrukindəki rəlyefdən (e.ə VIII minillik) mannalı. Одежды жителей Манны и Мидии. Слева направо: голова пленного с рельефа Анубанини (III тысячелетие до н.э.); знатный мидийцы с рельефа в Персеполье (VI-V вв. до н.э.); луллубей со стелы Нарам-Суэна (III тысячелетие до н.э.); мидянец с рельефа в Дур-Шаррукине (VIII в. до н.э.)

14. Mannalı və ya gilzanlıların təsviri olan tunc qabın bir parçası. Ziviyə (Mannada) dəfnəsindən (e.ə VIII əsr) Часть бронзовой обшивки чаши с изображением мидянец или гильзанцев. Клад из Зивие (Манна). VIII в. до н.э.

15. Assuriya ordusunun Manna qalasını mühasirə etməsi. Assur rəlyefi (e.ə VIII əsr) Осada мидийской крепости ассирийскими войсками. По ассирийскому рельефу (VIII в. до н.э.)

16. Sakların başucusunun Behistan qayasındaki rəlyefdən kətilülmüş sxematik təsviri (e.ə VI əsrin sonu) Схематическая прорисовка, изображающая вождя саксов с рельефа Бехистунской скалы (VI в. до н.э.)

17. "Şis parağı" saklar. Persepolydakı rəlyefdən (e.ə V əsr) "Острошапочные" саксы. С рельефа из Персеполья (V в. до н.э.)

18. Yüngül silahlı midiyalı yunan əsgəri ilə döyüşdə (e.ə V-IV əsrlərə aid silindrik möhürün şəkildən) Легковооруженный мидянец в битве с греческим воином (по оттиску цилиндрической печати V-IV вв. до н.э.)

19. Skiflərə (sağda) döyüş xəsnəsi. E.ə VI-V əsrlərə aid silindrik möhürdən təsvir. Сцена битвы со скифами. Изображение с цилиндрической печати VI-V вв. до н.э.

20. Midiya paltarı əsgər (hökmədar Atropat ?) yunan döyüşçüsünə qarşı endirir. (e.ə V-IV əsrlərə aid silindrik möhürün şəkildən) Воин в мидийской одежде (царь Атропат?) поражает греческого воина (по оттиску цилиндрической печати V-IV вв. до н.э.)

21. Atropatena və Albaniya antik dövrü
Atropatena и Албания в античный период

22, 23. Azərbaycanın Makedoniyalı
Aleksandrın pullarına
bənzədilən ilk sikkələri
(e.ə. III əsr)
Первые монеты
Азербайджана-
подражания монетам
Александра
Македонского (III в.до
н.э.)

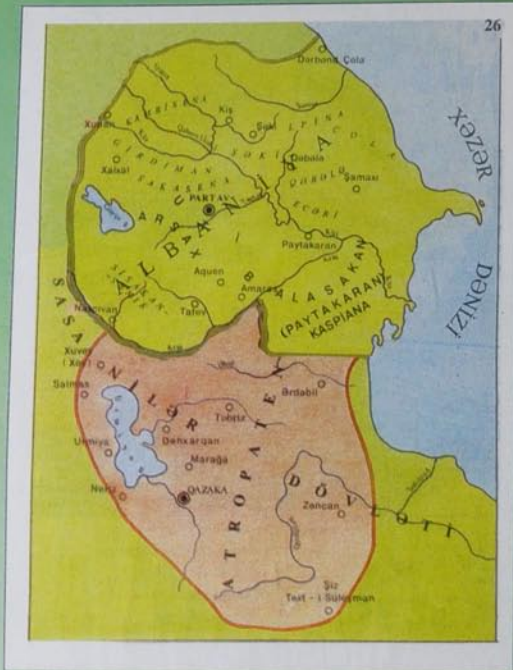
24. Selevkilərin gümüş sikkələrinə
bənzədilən yerli Albaniya pulları (e.ə.
II-I əsrlər)
Серебряные монеты, местной
албанской чеканки (II-I вв.до
н.э.), подражания монетам
Селевкидов

25. Parfiya hakimi III Artabana (b.e.12-
38) aid AT (Atropatena)
monogramlı gümüş dirhəm
Серебряная драхма парфянского
правителя Артабана III (12-38
гг. н.э.) с монограммой AT
(Атропата-мена)

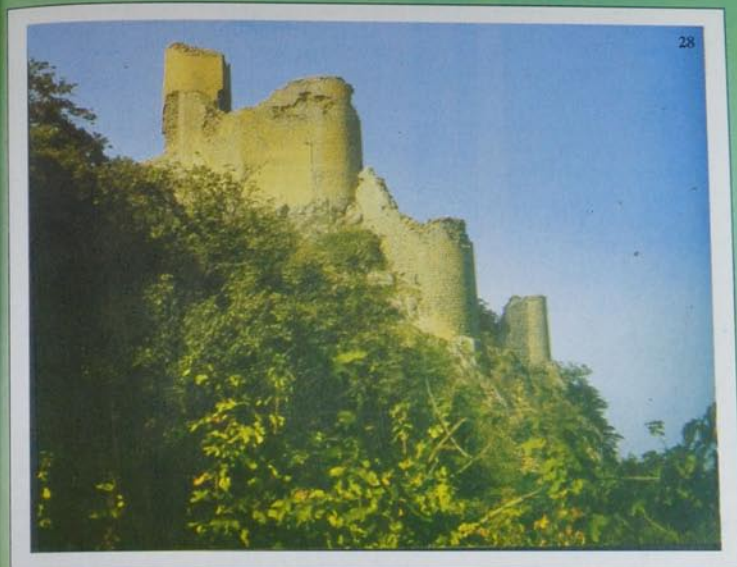
26

26. Albaniya və Adırbədağan (Atropatena) erkən orta əsrlərdə
 Албания и Адурбадаган (Атропатена) в период раннего средневековья

27. Albaniyanın erkən paytaxtı Qəbələ şəhərinin darvazası, bürcləri və qala divarlarının qalıqları (b.e. I-V əsrləri)
 Остатки ворот, башен и крепостных стен ранней столицей Албании города Кабала (I-V вв. н.э.)

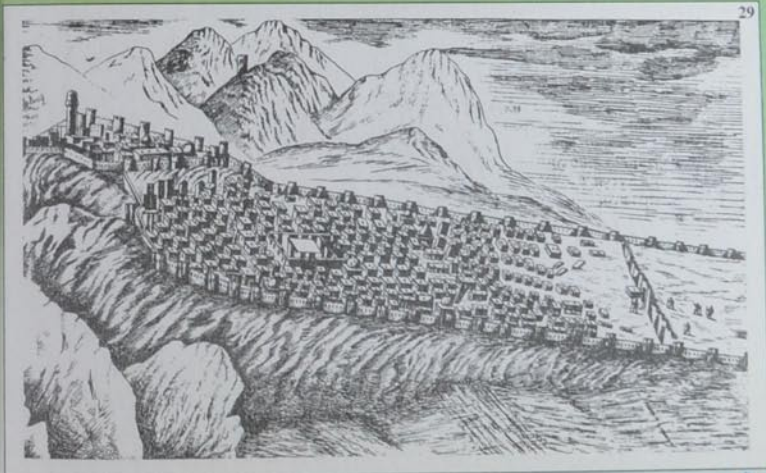
27

28

28. Dəvəçi. Çıraqqala kompleksi (V-VI əsrlər)
 Девечи. Комплекс Чырак-кала (V-VI вв.)

29. Dərbənd qalasının ümumi görünüşü (Adam Olearinin çətinindən)
 Общий вид Дербендской крепости (по гравюре Адама Оlearия)

29

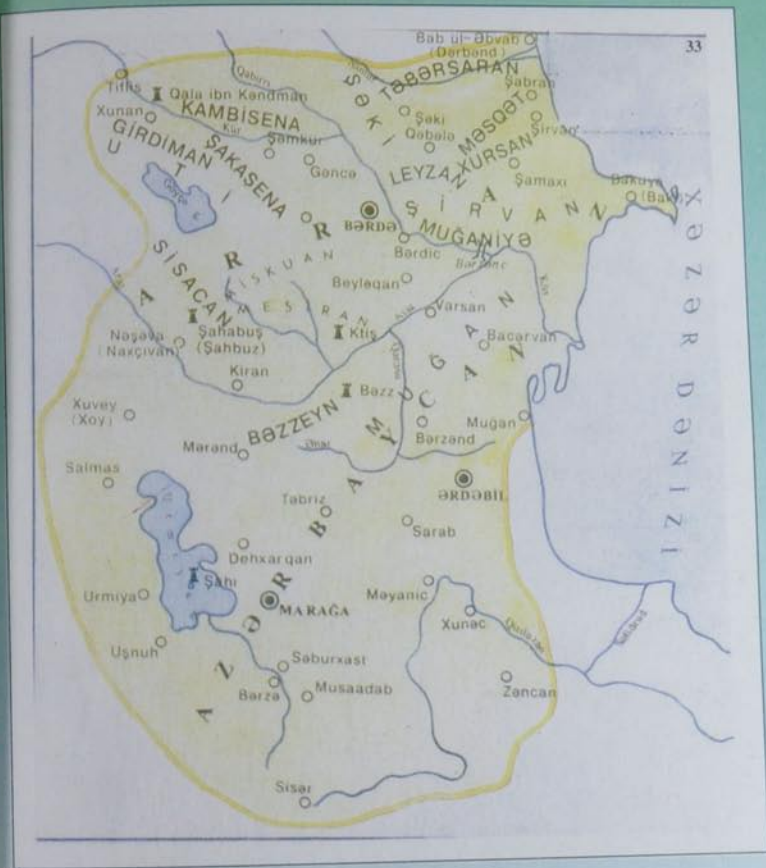
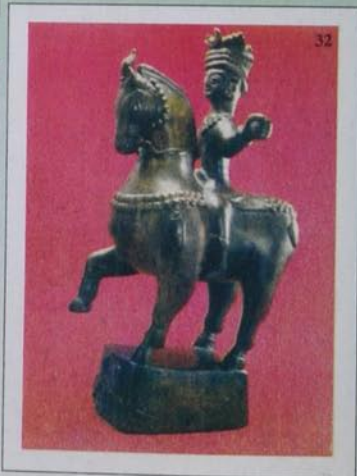
30. Dərbənd qalasının ümumi görünüşü (Qala qapı, Bajət qapı) - XIX əsrin sonuna aid açıqca
Общий вид Дербендской крепости (Газа-гапы, Бажт-гапы) - открытка конца XIX в.

31. Sasani hökmdarları II Xosrov (590-628) və Buran (630-631) dövrlərinə aid Naxçıvanda çərib edilmiş gümüş dirhamlar
Серебряные монеты Сасанидских царей Хосроя II (590-628) и Буран (630-631), чеканенные в Нахчеване

32. Alban hökmdarı Cavansiyri təsvir edən tunc buxurdan (Ermütajda saxlanılır)
Бронзовая курительница, изображающая албанского князя Джаваншира (Эрмитаж)

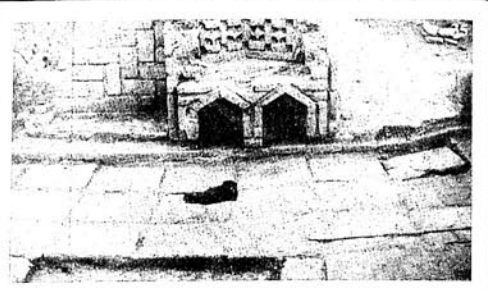

33. Ərəb Xilafətinin Arran və Azərbaycan vilayətləri (VIII-IX əsrin I yarısı)
Arran и Азербайджан - провинции Арабского Халифата (VIII- I половина IX в.)

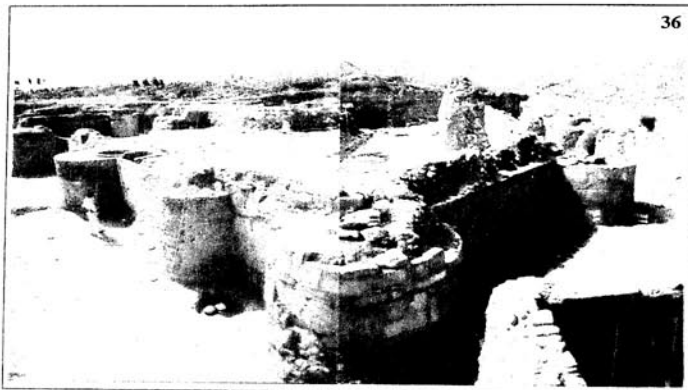

34. Arranın (Şimali Azərbaycanın) paytaxtı Bərdə şəhərində arxeoloji qazıntılar zamanı aşkara çıxarılmış sənəklər (IX-X əsrlər)
Линии водопровода, обнаруженные при археологических раскопках в Барде-столице Аррана (Северный Азербайджан)

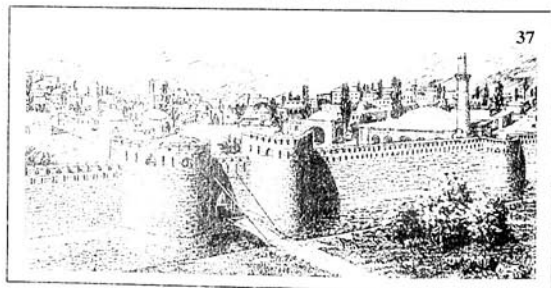

35. Beyləqan şəhər yerində (Oranqalada) qazıntılar zamanı açılmış tikinti kompleksinin qalıqları
Остатки строительного комплекса, открытого при раскопках в городище Орэнкала (Байлахан)

36. Orta əsr Şabran şəhərinin xarabalıqları. Dəvəçi, Şahnəzəri kəndi
Руины средневекового города Шабран. Девечи. Село Шahnəzərlі

36

37

37. Orta əsr Beyləqan şəhərinin bəzə eSKIzi
Эскиз реконструкции средневекового города Байлахан

38

38. Ərəb Xilafətinin 89-cu (707/708) h. ildə Arranda, 168-ci (784/785) h. ildə Azərbaycanda çərib edilmiş gümtüş dirhəmlər Серебряные дирхемы Арабского Халифата, чеканенные в 89 (707/708) г. в Арране и в 168 (784/785) г. в Азербайджане

39

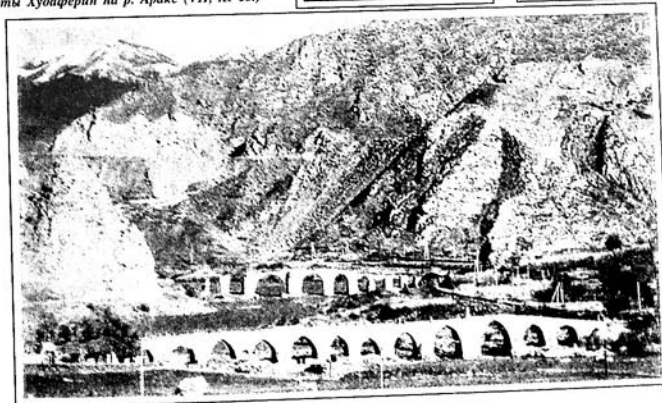
39. Bəbək Azərbaycanda xürrəmilər hərəkatının başçısı (816-837); (orta əsr İtalyan qrauyüründən)
Бабек-предводитель движения хуррамитов в Азербайджане (816-837); (по средневековой итальянской гравюре)

40

40. Araz çayı üstündə Xudafərin körpüləri (VII, XI əsrlər)
Мосты Худяферин на р. Аракс (VII, XI вв.)

47

43.1.

43.1. Sırvansah II Yazid (991-1027); al-Yazidiyya (Şamaxı) şəhərində çərib olunan gümüş dirhəm
Ширваншах Йезид II (991-1027); серебряный дирхем, чеканенный в городе al-Yazidiyya (Шамакх)

43.2. Sırvansah I Mənuçehr (1027-1034); gümüş dirhəm Şirvanшах Манучехр I (1027-1034); серебряный дирхем

43.2.

42

43.3.

42. Azərbaycan IX əsrin II yarısı-X əsrin II yarısında (Saclılar, Salarilər, Şirvanşahlıq dövlətləri, Şəki mülkiyyəti)
Азербайджан во II половине IX -II половине X вв. (государства Сааджидов, Салариюв, Ширваншахов, мелкство Шехи)

43.3. Saclılar, al-Afsin (889-901); Bərdə şəhərində 285/898-ci ildə çərib olunan gümüş dirhəm Сааджидов, ал-Афшин (889-901). Серебряный дирхем, чеканенный в 285/898 г. в городе Бəрдə

43.4.

43.4. Salarilər, Nuh ibn Vahsudan (965-7); 355/965-966-cı h. ildə Ərdəbil şəhərində çərib olunan gümüş dirhəm Салариюв, Нух ибн Вахсудан (965-7). Серебряный дирхем, чеканенный в 355/965-966 г. х. в городе Ардабил

44

44. Azərbaycan X əsrin II yarısı-XI əsrin I yarısında (Şəddadilər, Rəvvadilər, Sırvansahlı dövlətləri)
Азербайджан во второй половине X - I половине XI века (государства Шахадодиоғ, Раваодиоғ и Ширваншахов)

46. "Oğuz xanın məclisi". Rəşidəddinin "Cəmi al-tovarix" əsərinin Sankt-Peterburq nüsxəsindən miniatür (1528-1529-cü illər)
Миниатюра, иллюстрирующая приём у Огуз хана, во Санкт-Петербургской рукописи сочинения Рашид-аддина "Джами ат-таварих" (1528-1529 гг.)

46

45.1.

45.1. Şəddadilər, Şavur (1049-1067); 443/1051/1052-ci h. ildə Gəncədə çərib olunan gümüş dirhəm Шахадодиоғ, Шахур (1049-1067); серебряный дирхем, чеканенный в 443/1051/1052 г. х. в городе Гəндəжə

45.2. Rəvvadilər, Əbülhəycə ibn ər-Rəvvad (7-988); gümüş dirhəm Раваодиоғ. Абухейсə ибн ар-Раваод (7-988); серебряный дирхем

45.2.

47

47. Solcəqların Azərbaycan və Arrandakı çarşınınları atəbyə Quru Sunqurın (7-1141), əmir Cəfərlərn (1141-1146), Xəss bəyin (1147-1153) adına çərib edilmiş mis dirhəmlər
Медные дирхем, чеканенные на имена сельджуцких ханствешиков в Азербайджане и Арране атабэха Гару Сунсура (7-1141), эмира Чəкəли (1141-1146) и Хəсс бəкə (1147-1153)

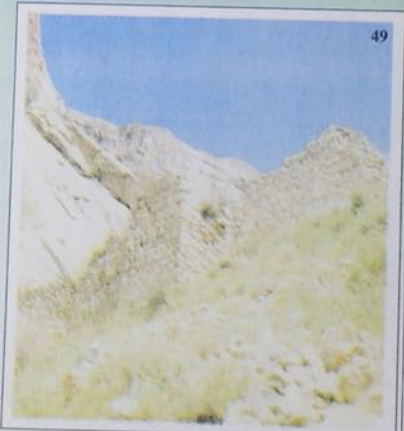

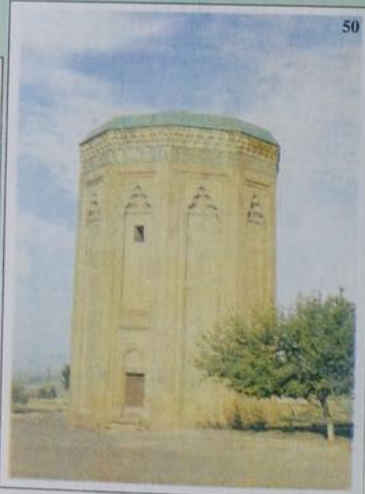
48. Azərbaycan Atabəyləri (Eldənizlər) dövləti (1136-1225)
Государство атабеков (Илденизидов) Азербайджана (1136-1225)

49. Əlinca qalası. Naxçıvan MR, Culfa, Xanəqah kəndi
(Atabəylərin dövlət xəzinəsi bu qalada saxlanırdı).

Крепость Алинджа. Нахчыванская АР, Джульфа, селение Ханэга (в этой крепости хранилась государственная казна атабеков).

49

50

50. Naxçıvan şəhərində Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin yaradıcısı atabəy Səmsəddin Eldənizin arvadı Mətinə xatunun türbəsi (XII əsr)
Мавзолей Момина хатун - супруги атабека Шамсәддина Илдениза, основателя государства Атабеков Азербайджана в Нахчыване

30

51. Nizami Gəncəvi şahın qəbulunda.
"Xamsə", XVI əsrin 70-ci illəri.
Xorasan, Sankt-Peterburq Kütüpbəxşanası.

Bi miniatürdə Nizaminin Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin vasəli olan Ərincan hakim Fəxrəddin Bəhram şah ibn Davudla həsr etdiyi "Sirlər xəzinəsi" əsərinə həmin şahın təqdim etmiş təsvir edimlidir. Tarixən məlumdur ki, heç vaxt Gəncəni tərk etməyən Nizami, yalnız bir dəfə Gəncənin 30 fərsəxliyində (təq. 180 km) atabəy Qızıl Arslanın cədirində hökmdarla görüşmüşdür.

Низами Гянджеви на приеме у шаха. "Хамсе", 70-е годы XVI в. Хорасан, Публ. библ. СПб. В миниатюре изображен поэт Низами Гянджеви, преподносивший свою поэму "Сокровищница тайн", посвященную илденизидскому вассалу, правителю Аринджана Факраддину Бахраму шаху ибн Давуду. Исторически известно, что Низами, никогда не покидавший Гянджу, только раз встретился с атабеком Гызыл Арсланом в его же шатре, разбитом в 30 фарсахтах (примерно 180 км) от Гянджи

52. Atabəy Səmsəddin Eldəniz (1136-1175), atabəy Qızıl Arslana (1186-1191) və Dərbənd mülüklərinə (XII-XIII əsrlər) aid mis dirhəmlər
Медные дирхемы атабеков Шамсәддина Илдениза (1136-1175), Гызыл Арслана (1186-1191) и Дербендских меликов (XII-XIII вв.)

31

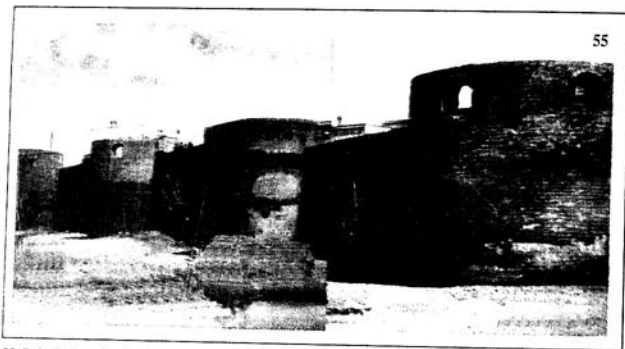
53

53. Samaxi. Gülüstan qalası
Шмахи. Крепость Гулистан

54

54. Bakı. Qız qalası
Баку. Девичья башня

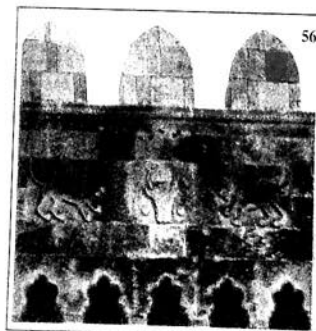

55

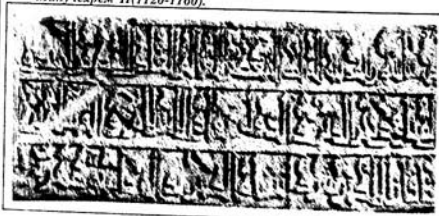
55. Bakı. Qədim qala divarları
Баку. Древняя крепостная стена

56. Bakıda Qoşa qala qapısı üzərində Şirvanşahlar dövlətinin rəmzlərini ifadə edən şir və öküz təsvirləri
Изображения льва и быка-символов государства Ширванишахов на бакинских крепостных воротах

57. Bakı səhəri qala divarlarından tapılmış kitabə. Mətnə görə, divarı şirvanşah II Mənuçehr (1120-1160) tikdirmişdir. Kəməş nə nadisəni iz krepəstnoy steny goroda Bakı. Soğlasno nadisəni, stena postroyena şirvanişaxom Mənuçehrem III (1120-1160).

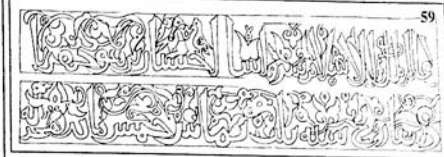
56

32

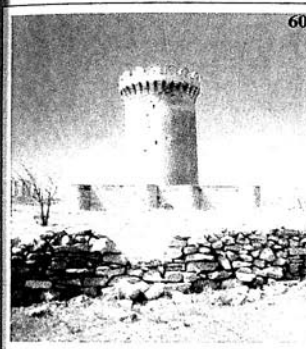
58

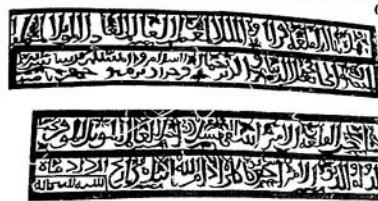
59

58. Bakı. Mərdəkan kəndində böyük (dördkünc) qala (1187)
Баку. Большая (четырёхугольная) крепость в селении Мəрдəкан (1187)

59. Mərdəkanlı dördkünc qalanın kitabəsi. Mətnə görə, qala Şirvanşah Axsitan ibn Mənuçehr tərəfindən 583 (1187)-cü ildə tikilmişdir
Надпись на четырёхугольной крепости в Мəрдəкане. Согласно надписи, эта крепость была построена в 583 (1187) г. Ширванишахом Ахситаном ибн Мəнуçехром

60

61

61. Mərdəkanlı dairəvi qalanın kitabəsi. Mətnə görə, Şirvanşah Qərəşəb ibn Fərruxşad ibn Mənuçehr dövründə 600 (1203/04)-cü ildə tikilmiş bu qalanın sahibi əmir: isfəhsalar İshaq ibn Kəkil olmuşdur
Надпись на круглой крепости в Мəрдəкане. Согласно надписи, владельцем этой крепости, построенной при Ширванишахе Гəрəşəбə ибн Фəррухшадə ибн Мəнуçехрə в 600 (1203/04) г. э. был эмир иsfəхсалəр Исхаq бəн Кəкили

60. Bakı. Mərdəkan kəndində dairəvi qala (1204)
Баку. Круглая крепость в селении Мəрдəкан (1204)

62. Bayıl (Bakı) daşları üzərində Şirvanşahların adları və titulları (sultan, şirvanşah, Yəzid, Fəribürz) həkk olunmuş kitabələrdən frəgmentlər
Фрагменты надписей на Баевловских (Баку) камнях, изображающие имена и титулы Ширванишахов (султан, ширванишах, Язид, Фəрибурз)

62

33

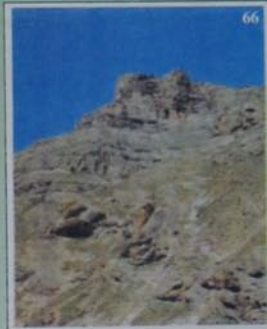
63. Azərbaycanın Hülakular-Elcənilər və Cəlairilər dövlətlərinin tərkibində olan ərazisi (Sivriyaxlar dövləti ilə birlikdə) Territorия Азербайджана в составе государств Хулагуидов-Элханидов и Джалаиридов (месте с государством Ширваншахов)

64. Hülaku xanın (1256-1265) məclisi
Пирвество у Хулаку хана (1256-1265)

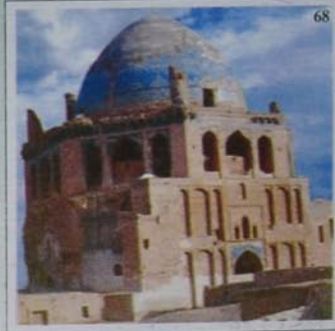
65. Hülaku xanın anasının Marağa şəhərindəki türbəsi. XIV əsr
Мавзолей матери Хулаку хана в городе Мараса. XIV в.

66. Hülaku xanın Urmiya gölündəki adada olan qalası (Qərbi Azərbaycan)
Крепость Хулаку хана на острове озера Урмия (Западный Азербайджан)

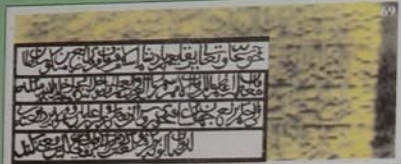

67. Marağa rəisxanasının da. Ortı əsr miniatürü Marağısxahın oberrvatorix. Средневековая миниатюра

68. Sultan Xudabəndə Məhəmmədin (Ul-cəvritinin, 1304-1316) Sultaniyyə şəhərində me'mar Əli şah et-Təbrizi tərəfindən inşa edilən məqbərəsi Məvləli sultanına Xudabəndə Muxəmmədə (Уджджити, 1304-1316), построенный в городе Султаниyyə архитектором Али шахом ат-Табризи

69. Sultan Uljaytının şəhər və vilayət rəiyyətinin bəzi vergilərdən azad edilməsi haqqında Baki Sultarı məscidinin minarını üzərində həkk edilmiş formantın nüsxəsi (XIV əsr)
Текст указа Султана Улджайту, высеченный на основной минарете Бакинского Джума мечети об освобождении жителей города и области от уплаты ряда налогов (XIV в.)

71. Керушша ханш (1291-1295) türk və fars dillərində yazılmış formantı
Указ Кейкуш хана (1291-1295), написанный на турецком и персидском языках

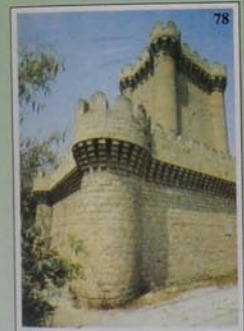

70. Arçun Xanım (1284-1291) qızının Salmas zoharında məzarıdır. XIV əsr
Мавзолей дочери Арчун хана (1282-1291) в городе Салмас. XIV в.

72. Hələki xanım (1256-1265), sultan Xudabəndə Məhəmməd Uljaytının (1304-1316) və sultan Əbu Səid (1316-1335) hakimiyyətələri dövründə Naxçıvanda və Bərdədə tərtib edilmiş gümüş dirhəmlər (661/1262-1263, 704/1305-1306 və 721/1321-ci illərdə)
Серебряные дирхемы,чеканенные в Нахчыване и Бярде (в 661/1262-1263, 704/1305-1306 и 721/1321 гг.) в период правления Худая хана (1256-1265), султана Худобенде Мухаммеда Улджайту (1304-1316) и султана Абу Саида

73. Sultan Hüseyn Calairinin (1374-1382) Bakıda, Şabranda, Qarqarda, Qazaxıfada tərtib etdirilmiş gümüş dirhəmlər (777/1375-1376 və 781/1379-1380)
Серебряные дирхемы,чеканенные в Баку, Шабране, Кара-агаче, Газаре (в 777/1375-1376 и 781/1379-1380) при султани Хусейне Джалаири

74. Sultan Əhməd Calairinin (1382-1410) formantı
Указ Султана Ахмада Джалаири (1382-1410)

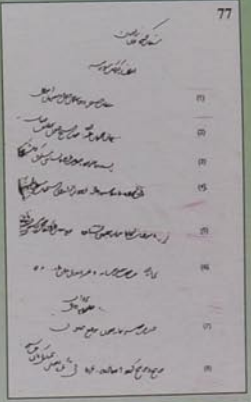
75. Teymuri şahzadəsi. Herat məktəbinə aid rəssam tərəfindən XVI əsrin I rübündə çəkilmiş miniatür. Tehran Şah kitabxanası
Тимуридский принц. Миниатюра I четверти XVI в. художника Гератской школы. Шатская библиотека в Тегеране

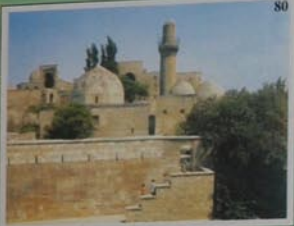
76. Qaraqoyunlu Cahan şahın süzereni Teymuri hökmdarı Şahruxun (1404-1447) adına Ashrudada 840 (1436/1437)-ci h. ildə tərtib edilmiş gümüş tangə
Серебряная монета,чеканенная в Аштуре в 840(1436/1437) г. х. на имя тимуридского правителя Шахруха (1404-1447) - сюзерена Джалан-шаха

77. Teymurilerin Azərbaycanıdakı hakimi Mircəhaşin formantı (1396)
Указ тимуридского правителя в Азербайджане Мирцехаша (1396)

78. Baki. Ramana qalası. XIV əsr
Баку. Раманская крепость. XIV в.

79. Baki. Nardaran qalası. XIV əsr
Баку. Нардоранская крепость. XIV в.

80. Bakı, Şirvanşahlıq. Şirvanşahlıq sarayı
Bakı. Иерархический дворец Ширваншахов

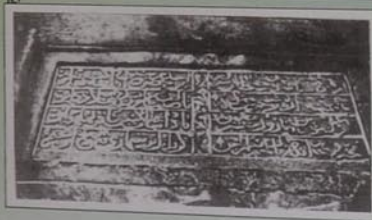
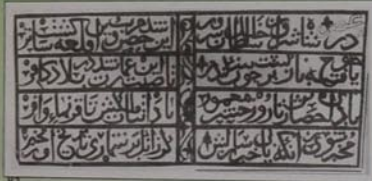

81. Bakı, Şirvanşahlıq sarayı kompleksindəki türbənin kitabəsi. Kitabəyə görə, türbəni 839 (1435/36)-cu ildə "an böyük sultan, səmətli Şirvanşah, Allahın nəbisinin adayı, dinin köməkçisi [I] Xəlilullah" atası və oğlu üçün tikərtmişdir Bakı. Памятник на усмалънице в комплексѣ дворца Ширваншахов. Согласно надписи, эту усмалъницу приказал построить для своих матери и сына "самый великий султан, могучий Ширваншах, тезка пророка Аллаха, поминщик веры Халидуллаха [I]" в 839 (1435/36) г.

83. Dərbənd. Qərbiar qapısı üzərində kitabə. Mətnə görə, qala divarlarının bu hissəsi 842 (1438/39)-cü ildə "Şirvanşah sultan Xəlil hökmdarın" əmrilə təmir edilmiş müəkkəmləndirilmişdir Dərbənd. Памятник на восточных "Дыркулар". Согласно тексту эта часть стены была реставрирована и укреплена по приказу "Ширваншаха султана Халили-эллахова" в 842(1438/39) г.

82. Gəy Bayramlı rayonu. Pirluhayin Xanəgəhi (XIII əsr) və kitabələrindən biri. Mətnə görə, xanəgəh kompleksinin atası şirvanşah III Fəriduz, dövründə, 641 (1243/1244)-ci h. İlədə qoyulmuşdur Altı Bayramlıнский район. Ханегэх Пирлухайина (XIII в.) и одна из его надписей. Согласно надписи, фундамент сооружения ханегэха был заложен в провлене ширваншаха Фарируза III в 641(1243/1244) г. х.

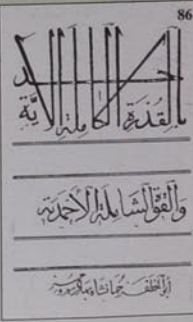
84. Azərbaycan XV əsrdə (Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Şirvanşahlıq dövlətləri) Azərbaycan və XV ə. (Тосударство Тарагонли, Азгонли и Ширваншахов)

86. Qaraqoyunlu hökmdarı Cəlan xanın tağcaz Tuza Təraqonlinliko vladıki Djaxan şaxa

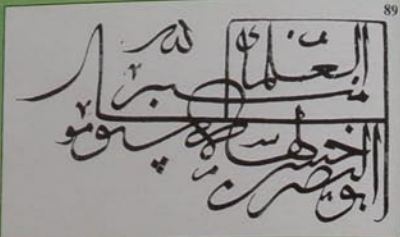
85. Qaraqoyunlu hökmdarları Qara Yusifin (1410-1420) Urmda və Cahanzahin (1437-1467) 868(1463/1464)-ci h. ildə sərb ədli-dilələri gəmiş təngələr Серебряные монеты, чеканенные на имя Тарагонлинских владых Гара Юсуфа (1410-1420) в Урме и Джаншанша (1437-1467) в 868(1463/1464) г. х.

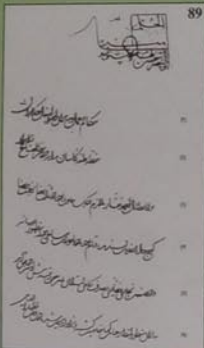

87. Ağrıyalı hökmdarı Sultan Üçün Həsən (1468-1478). 1632-ci ildə nəşr edilmiş "Res Turcicae" adlı mənbədə
Агвинский казначей Султан Учун Хасан (1468-1478). Из книги, опубликованной в 1632 г. по названию "Res Turcicae"

88. Sultan Üçün Həsənin fərmanı və təqrisi
Указ и тугра Султана Учун Хасана

88. Sultan Üçün Həsənin bayraqlarından biri, Türkiyə, İstanbul, Toprakçı sarayı muzeyi (buynuzun üstü ağdır, ucları isə qırmızı rəngdədir)
Один из знамен Султана Учун Хасана. Турция. Стамбул. Музей дворца Топракчи (наверху оливо белое, надписи вышиты золотом)

91. Sultan Yaqub və onun sarayını əks etdirən orta əsr miniatürü
Средневековая миниатюра, изображающая Султана

90. Ağrıyalı hökmdarı Sultan Yaqub (1478-1490)
Агвинский владетель Султан Яхуб Якуб (1478-1490)

92. Ağrıyalı sultan Rüstəm bəyin (1492-1497) adına Ərincanda çərb edilmiş gümüş təngə və onun "böcümüz" tuğralı fərmanı
Серебряная монета, чеканенная в Агвинджане на имя агвинского султана Рустам бек (1492-1497) и его указ с тугрой "бөсүмүз" ("наше слово")

93. Şirvanşah Fərrux Yasarin (1464-1500) adına Şamaxıda çəkilmiş gümüş təngə
Серебряная монета, чеканенная в Шамакы на имя Ширваншаха Фəрруха Ясару (1464-1500)

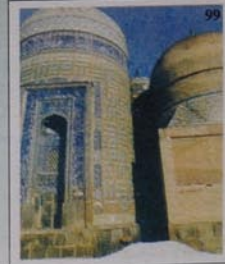
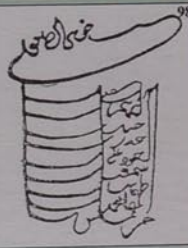
94. Dərbənd Fərruxiyə mədrəsəsinin kitabəsi (1476-1478)
Надпись на медресе "Фəррухия" в Дербəнде
95. Şirvanşah Fərrux Yasarin ədəbliqəsi, Türkiyə, İstanbul, Əskəri muzeyi Şəhər Şirvanşaha Fərrux Ясару, Турция, Стамбул, Военный музей

96. Şirvanşah Fərrux Yasarin Safrivəlin başçısı İsmayıl arasında 1500-cü ildə sonunda Şamaxı yaxınlığındakı Gülistan qalası ətrafında baş vermiş döyüşü əks etdirən orta əsr miniatürü. Bu döyüşdə Fərrux Yasar həlak oldu
Средневековая миниатюра, отражающая битву между ширваншахом Фəррухом Ясаром и предводителем Сефевидов Исмаилом, которая произошла в конце 1500 г. у подножья крепости Гулистан, вблизи Шамакы. В этом сражении погиб Фəррух Ясар

98. Safrivəlin sülaləsinin I Sah Abbasadək yəqrisi (tuğra ilə)
Родословное древо династии Сефевидов до Шах Аббаса I

99. Ərdəbil. Safrivəlin sülaləsinin banisi Şeyx Səfərin türbəsi
Ардабел. Мавзолей Шейха Сафа, основателя династии Сефевидов

100. Şah İsmayil Xətai - Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin yaradıcısı (1500-1524). İtaliya rəssamının çəkdiyi rəqib (XVI əsr). Florensiyanın Uffizi qalereyası
Шах Исмаи́л Хата́и - основатель Азербайджанского султаната Сефевидов (1500-1524). Картина итальянского художника (XVI в.). Флоренция. Галерея Уффици

101. "Şah İsmayilın adına xətibə oxunması" orta əsr miniatürü
Средневековая миниатюра "Чтение хутбы на имя Шаха Исмаи́ла"

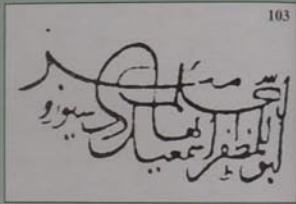

101

102

102. I Şah İsmayilın tahtı. İstanbul, Topqarı sarayı
Трон Шаха Исмаи́ла I. Стамбул, Дворец Топлапы

103

105

103. I Şah İsmayilın tuğrası
Тура Шаха Исмаи́ла I

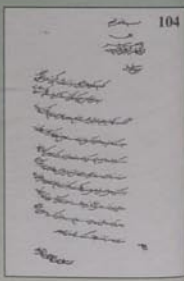
104. Şah İsmayilın Silyamonan digər keşylərdən üstünlüyünü təmsilmaq barədə Arvan formanı. Formanın əsl Matenaderanda (Ermənistan, İrəvan) saxlanılır
Арванский указ Шаха Исмаи́ла о признании превосходства священника Силмона. Оригинал хранится в Матенадаране (Армения, Ереван)

105. I Şah İsmayilın qızıl kəmərinin tuğrası. 1507, Tebriz. Topqarı sarayı
Золотой камешек Шаха Исмаи́ла I. 1507, Тебриз. Музей дворца Топлапы. Стамбул

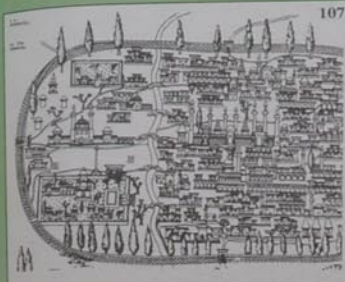

106

106. Səfəvi hökmdarı I Şah İsmayilın adına Tebrizdə çəp edilmiş qızıl əşrafı to Gəncədə kəsilmiş iki çubuluq gümbüz pul Fəxriyyəni əşrafı, çəkilməmiş is Tebrizdə is sərbərləmiş 2 taqça, çəkilməmiş is Gəncədə na imla Səfəvidövlətinin arxivində Şah İsmayilın I

104

107

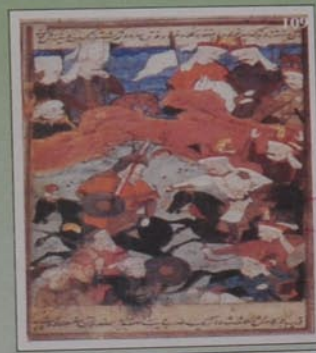
107. Tebriz şəhəri XVI əsrdə. N.Matraqçinin miniatüründən Gəncə Tebriz və XVI əsr. По миниатюре Н.Матракачи

108. I Şah İsmayilın Loristan hakimiyyəti qəbul etmə təvəziyi
Присяга, устроенная в честь вранетелх

109. 1514-cü il avqustun 23-də Maku şəhəri yaxınlığındakı Çaldıran döyüşündə I Şah İsmayilın başçılıq etdiyi Səfəvi qoşunu ilə III Sultən Səlimin başçılıq etdiyi Osmanlı qoşunu arasında döyüşü təsvir edən miniatür
Миниатюра, изображающая сцену битвы между Сефевидским войском, возглавляемым Шахом Исмаи́лом I и Османским войском, возглавляемым Султаном Селимом III в Чалдыранской равнине недалеко от города Маку 23 августа 1514 г.

108

109

110

110. Şah İsmayilın Osmanlı elçiləri ilə söhbəti. Rəssamı Zeynalabidin. XVI əsrin II yarısı. Tebriz məktəbi.
"Beyaz". 1601-1602 (SPB, Dövlət kütüphanəsi) Beyləb Şah İsmayilın s türəkçiləriyə məsləhət. Xudожник Зейналәбидин. II половина XVI в. Тебризская школа. "Белая". 1601-1602 (СПб, ГИП)

111. Şah Təhmasibin portreti. Rəssamı Sultan Məhəmməd. XVI əsrin 40-cü illəri. Tebriz məktəbi
Портрет Шаха Тахмасиба. Художник Султан Мухаммадов. 40-е г. XVI в. Тебризская школа

111

112

113

112. Şah Təhməsinin tacqoyma mərasimində aid miniyatı (XVI əsr)
Миниатюра, изображающая коронацию Шаха Тəхмасиба (XVI в.)

113. Sıvrişah II Xəlilullah dövrünə (1524-1536) dair kitabə
Надпись периода правления Ширваншаха Хəlilуддлаха II (1524-1536)

115. Səfvi hökmdarları II Şah İsmayıl (1576-1577) aid 984 (1576/1577)-cü h. İldə Şamaxıda çərib olunan 2 şəkilsiz gümsü pul və Şah Məhəmməd Xudabəndinin (1578-1587) adına Ordubadda kəsilmiş gümsü məhəmmədi Sərebrıyım 2 şaxı, çеkənməyım və Şamaxı ы 984 (1576/1577) г. э. на имя Сəфевидского шаха Исмаи́ла II (1576-1577) и серебряным мухаммади, чеканенным в Ордубаде на имя Сəфевидского шаха Мухаммада Худабенде (1578-1587)

115

114. Bakı. İçəri şəhər. XVI əsrdə aid kəpənçəyə Bakı. Ичери шехер (Крепость). Караваксырай XVI ыка

116. I Şah Abbas (1587-1629) taxtda miniyatı (XVII əsr)
Миниатюра "Шах Аббас I (1587-1629) на троне" (XVII в.)

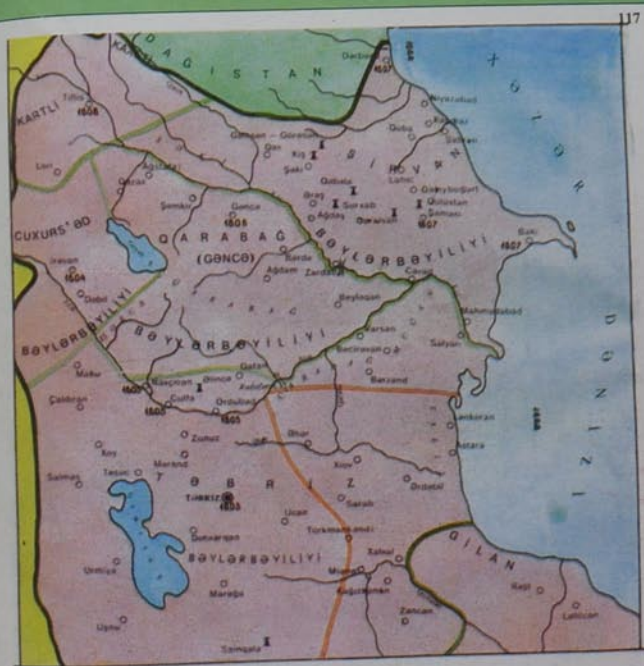
115

114

116

117

ŞİRƏZİ İSARILAR

- Paytaxt
- I Qalələr
- Eski şəhər və şəhərin tərkibləri
- || Kəndlər
- Səfəvilər dövlətinin sərhədləri (vaxtilə ərazilər dəyişib olanda)
- Ən böyük iciribəli vəhədlər-bəylərbeyliklərin sərhədləri

117. Azərbaycan XVII əsrdə
Азербайджан в XVII в.

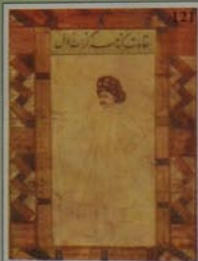
118

119

120

118. I Şah Səfinin (1629-1642) şəkli
 Портрет Шаха Сəфу I (1629-1642).

119. Səfəvi hökmdarı Şah Sultən Hüseynin (1696-1702) şəkli.
 Портрет Сефевидского правителя шаха Султан Хусейна (1696-1702).

120. Şah Sultən Hüseynin adına 1130(1717/1718)-cü h. ildə Naxçıvanda kəsilmiş gümüş əbbası və 1128 (1715/1716) -ci h. ildə Təbrizdə kəsilmiş gümüş rəncəşahi Sərfəzliyə əbbası, çəkanenimiyə 1130(1717/1718) z. x. 4 Naxçıvanda və sərbəzliyə əbbası, çəkanenimiyə 1128 (1715/1716) z. x. na imzə şahı Şulmən Hüseyni

122

121. Səfəvi şahzadəsi Əliqulu xan, Rəvşanı Məktəməli xan, 1070 (1659/1660)-ci h. ilə Tehran Şah kətilxanası Səfəvidskiñ pürncü Əliqulu xan. Xudəjizik Muzəmməd xan, 1070 (1659/1660) z. x. Təğərnska şaxkəsa bibliotekə

122. Nadir şahın (1736-1747) portreti (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından).
 Портрет Надир шаха (1736-1747) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

123. Nadir şah ordusunun döyüş sahəsinə Səfəvi sərəçənə vöyşkəsi Nadir şahı

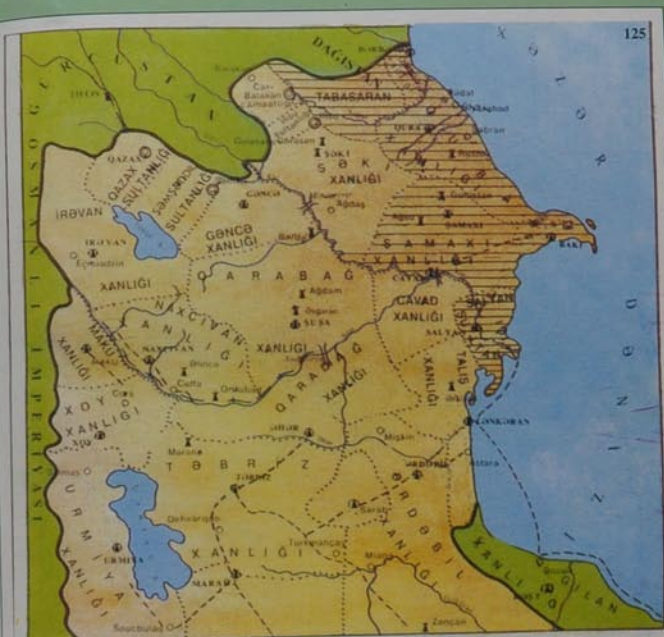

123

124. III Sam Mirzənin (1747-1748) saray məclisi
 Прием во дворце Сами Мирзы III (1747-1748)

124

125

ŞƏRHI İSAROLUK

- 18 pürncü imzə yarımsəda Azərbaycanın sərhəddəri
- Xanliklərin və sultənliklərin sərhəddəri
- ☉ Kəndlərin mərkəzləri
- ⊙ Qəscələr
- Şəhərlər
- Ticarət və kərsən yolları
- Dövlət ticarət yolları
- ⊕ Kəçəllər
- ☒ Sərəçənə istəşqədəsi

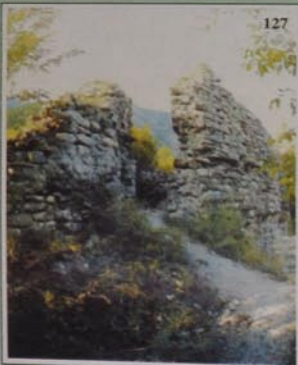
125. Azərbaycan xanlikləri XVIII əsrdə
 Азербайджанские ханства в XVIII веке

126

126. Şəki qala divarının görünüşü
Виды шекинских крепостных стен

127. Şəki kəndində Gələrsən-Gələrsən qalası
Шеки. Крепость "Галарсен-Галарсен" ("Придъис-Уездъис") в
селѣ Каш

127

128

129

128. Şəki xanlarının sarayı (Şəki)
Дворец Шекинских ханов (Шеки)

129. Şəki xan sarayındakı divar rəsmləri
Стенные росписи дворца
Шекинских ханов

130

130. Şəki xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin
koleksiyasından).
Эмблема шекинских ханов (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

131. Şəki xanlarına məxsus Naxçada (Şəkidə) 1207 (1792/1793)-ci h.
üldə çəb edilmiş mis fulus və gümüş yarım abbas
Медный фулус и серебряный паллабас, чеканенные в
1207 (1792/1793) г. г. в Нухе (Шеки)

132. Qarabağ Əskəran qalası (XVIII əsr)
Гарабаг. Крепость Аскеран (XVIII в.)

130

131

131

132

146

146. Baku XVIII əsrdə. Qrayuür Baku və XVIII v. Gravюра

147

147. Baku şəhər qalası. Rəssam Sergeyevin çəkdiyi qrayuürdən. 1762-ci il. Город-крепость Баку. Рисунок с гравюры художника Сергеева. 1762 г.

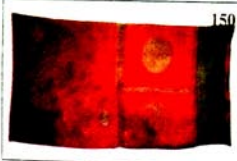
148

148. Baku, 1769-cü il. Rəssamı S. Qməlin Baku, 1769 z. Рисунок С. Qməлина

149

149. Baku XVIII əsrdə. Rəssamı E. Kempfer Baku v XVIII v. Рисунок Э.Кемпфера

150

150. Baku xanının bayrağı (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından) Знамя Бакинского хана (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

151. Baku qalasının beş gümüş açarı. Rus general-leytenantı Bulqakov bu açarları 1806-cı ildə Bakının işğalından sonra əldə etmişdir. Пять серебряных ключей бакинской крепости. Платин в 1806 г. после завоевания Баку русским генерал-лейтенантом Булгаковым

152. Baku xanlığına aid Bakıda çərb edilmiş mis fuluslar. Серебряные флусы Бакинские ситак,чеканенные в Баку

152

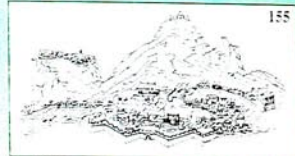
153. Bakılı Hüseynqulu xanın general V. Zubova bağışladığı gümüş kubok. O dövə Bakısının rəsmi həkk olunmuş kubokun üzərində fars dilində "Bu Baku şəhərinin şəkildə" sözləri yazılmışdır. Серебряный кубок поааренный Бакинским Гусейнгулу ханом генералу В.Зубову. На кубке имеется надпись на персидском языке "Это изображение города Баку"

153

154

154. Şamaxı şəhəri XVII əsrdə. Şəkil Adam Olearininidir. Город Шамахи в XVII в. Рисунок Адама Олериия

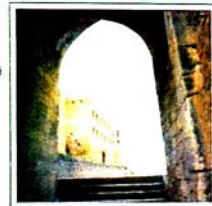
155

155. Şamaxı. Güllüstan qalası. XVIII əsrin rəsminə Şamaxı. Крепость Гюлюстан. По рисунку XVIII

159.1

157. Dərbənd xan sarayı. Дербендский ханский дворец

156. Şirvan xanlığına aid 1189(1775/1776)-cü h. ildə Şamaxıda çərb edilmiş gümüş abbası. Серебряный аббас Ширванского ханства,чеканенный в 1189(1775/1776) г.х. в Шамахи

159.2

158. Dərbənd xanlığına aid Dərbənddə çərb edilmiş gümüş abbası. Серебряный аббас Дербендского ханства,чеканенный в Дербенде

159.1. Naхçıvan şəhərində "Naxçı" (indi Naxçı tuncu dəyəri) "Нахский том" в городе Нахчван (ныне Музей ковры)

159.2. Naхçıvan şəhərində XI III əsrdə aid tarixi abidə. Исторический памятник XVIII в. в городе Нахчван

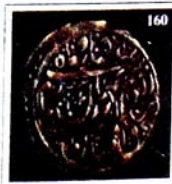
160. Naхçıvan xanlığına aid 1190(1776/1777)-cü h. ildə çərb edilmiş sikkə abbası. Серебряный аббас Нахчванского ханства,чеканенный в 1190 (1776/1777) г. х.

158

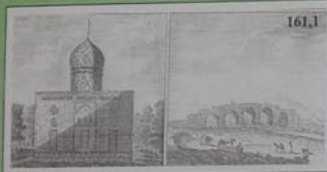

156

160

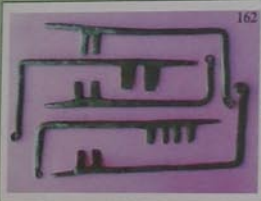

161.1

161.2

162

161.1. *Ərdəbil XVIII əsrdə*
Ardebil в XVIII в.

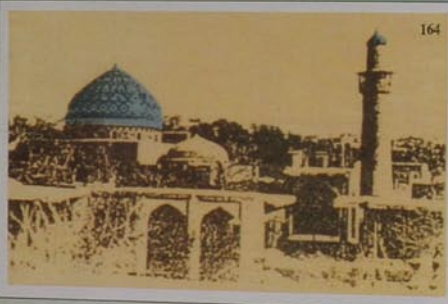
161.2. *Təbriz xanlığına aid anonim gümtüy abbası*
Анонимный серебряный аббасы Тейфалиского ханства

164. *İrəvan şəhəri XVIII əsrdə*
Город Иреван в XVIII в.

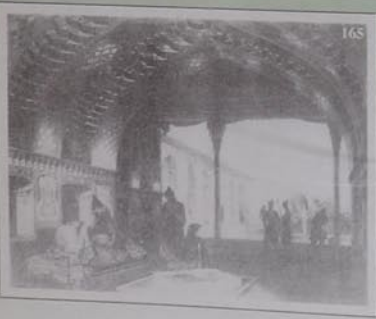

162. *Ərdəbil qalasının dəmir açarları (uz. 21,5-24 sm). Rusiya-İran müharibəsi (1826-1828) dövründə rus qoşunları tərəfindən ələ keçirilmişdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)*
Железные ключи Арdebilской крепости (дл. 21,5-24 см). Взяты русскими в период второй Русско-Иранской войны (1826-1828) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

163. *Təbriz və Abbasabad qalalarının dəmir açarları. Rusiya-İran müharibəsi (1826-1828) dövründə rus qoşunları tərəfindən ələ edılmışdir (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)*
Железные ключи крепостей Тевризи и Аббасабад. Взяты русскими в период Русско-Иранской войны (1826-1828) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

164

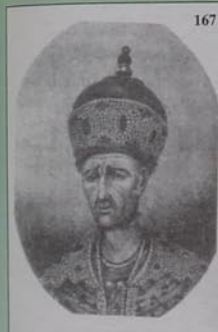
165

165. *İrəvan xanının sarayı*
Дворец Иреванского хана

166

166. *İrəvan xanlarının bayraqları (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)*
Знамена Иреванских ханов (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

167

167. *Ağa Məhəmməd şah Qasər (1796-1797)*
Ага Мухаммад шах Гаджар (1796-1797)

168

168. *Fətəli şahın portreti. (1797-1834) (Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)*
Портрет Фаталы шаха. (1797-1834) (из коллекции Музея Истории Азербайджана)

169. *Fətəli şahın ə"yanları və xarici ölkə səfirləri (o cümlədən Azərbaycan xanları) ilə birlikdə yökli. Rəssamı Abdulla xan (1812-13). Tehran, Negarestan Muzeyi*
Изображение Фаталы шаха вместе с вельможами и зарубежными послами (в том числе азербайджанскими ханями). Художник Абдулла хан (1812-13). Тегеран. Музей Негарестан

169

174. Kəşiyə imperiyasına məxsus dövlət kredit bilet
Государственный кредитный билет
Российской империи

175. Bakı şəhər Dumasının binası
Здание Бакинской городской Думы

176. Bakı şəhər idarəsinin pulları (1918)
Денежные знаки Бакинской Городской Управы (1918)

177. Səttar xan, 1905-1911-ci illər İran inqilabının və
Sənəbi Azərbaycanın demokratik hərəkatının rəhbəri
Саттархан - предводитель Иранской
революции и демократического движения в
Южном Azerbaydzhane в 1905-1911 гг.

178. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin yaradılması haqqında
buzulmuş (aprel 1918)
Декларация об образовании Бакинского Совета
Народных Комиссаров (апрель 1918)

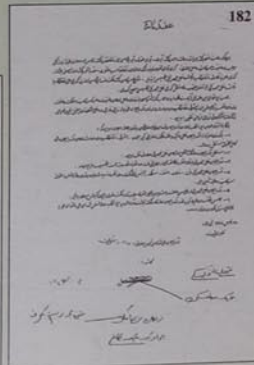
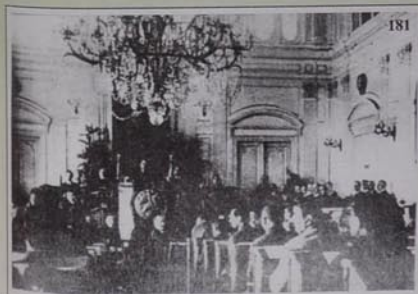
179. Bakı Xalq
Komissarları
Sovetinin pul
nümunləri
Денежные зна-
ки Бакинского
Совета На-
родных Комис-
саров

180. Azərbaycanın xəritəsi. 1920-ci il İyulun-taqvini
Карта Азербайджана. Адрес-календарь 1920 г.

182. Azərbaycanın istiqlal bəyannaməsi
Акт о независимости Азербайджана

181. Tiflisdə Azərbaycan İstiqlal bəyannaməsinin e'lan edilməsi
(28 may, 1918)
Провозглашение акта независимости Азербайджана в
Тифлисе (28 мая 1918 г.)

184

183

183. Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət bayrağı
Государственный флаг Азербайджанской Республики

184. Məmməd Əmin Rəsulzadə - Azərbaycan Milli Şurasının sədri
Мамед Эмин Расулзаде - председатель Национального Совета Азербайджана

185

185. Fətəli xan Xoyski - Azərbaycan Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri
Фатехи хан Хойский - председатель Совета Министров Азербайджанской Республики

186

186. Əhməd bəy Təhmənbəşev - parlamentin sədri
Ахмедов бек Теймбашев - председатель парламента

188. Nəsim bəy Ağayev - parlamentin xidmətin müavini
Гасан бек Агаев - заместитель председателя парламента

188

187

187. Azərbaycan Parlamentinin binası (1918-1920)
Здание Азербайджанского парламента (1918-1920)

189. Azərbaycan Parlamentinin açılışına hazırlanan medalın Meydanın içərisində Azərbaycan Parlamenta

189

190

190. Məmməd Yusif Cəfərov - parlamentin müavini
Мамед Юсуф Джафаров - заместитель председателя парламента

191

191. Parlament üzvləri
Члены Парламента

192

192. Parlamentin mühafizə dəstəsi
Охрана парламента

193

193. Nəsim bəy Yusifbəyli - nazirlər şurasının sədri
Насиб бек Усуббеков - председатель Совета Министров

194

194. Nazirlər kabinetinin iclası
Заседание кабинета министров

197. Azərbaycan ordusu hücumləri Bakının Nikolayevski (indi İstiqlal) küçəsindən keçərkən. Mart, 1919-cu il
Отряды азербайджанской армии на улице Николаевской (ныне Иттигалийет) в городе Баку. Март, 1919 г.

196. Əliqan Şaxlinski - hərbi nazirin müavini
Алихан Шахлинский - заместитель военного министра

195

195. Səməd ağa Məhmədarov - hərbi nazir
Самед ага Мехмандаров - военный министр

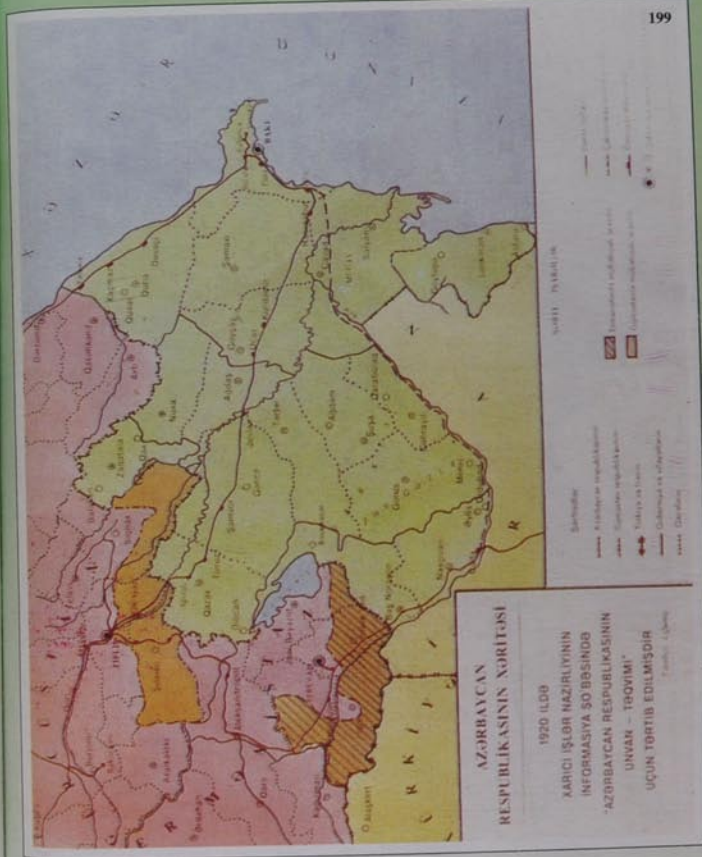

197

196

199. Azərbaycan Cumhuriyyətinin xəritəsi (1920)
 Карта Азербайджанской Республики (1920)

200

200. Azərbaycan SSR-nin dövlət bayrağı
Государственный флаг Азербайджанской ССР

201. Azərbaycan İctimai Şura Cümhuriyyəti (İŞC) hökumətinin ilk tərkibi
(1920)
Состав первого правительства Азербайджанской ССР (1920)

201

202. Azərbaycan İŞC "Fəxri proleter
dəy nişanı". 1920
Почетный пролетарский
нагрудный знак
Азербайджанской ССР, 1920

202

203. Azərbaycan İŞC "Qizmisiz bayraq"
ordeni. 1920
Орден "Красное Знамя"
Азербайджанской ССР, 1920

203

204. Azərbaycan İŞC-in "Əmək
ordeni", 1922-ci il
"Орден труда"
Азербайджанской ССР, 1922.

204

205

205. Nəriman Nərimanov - Azərbaycan
İŞC hökumətinin ilk sədri
Нариман Нариманов - первый
председатель правительства
Азербайджанской ССР

206. Şeyx Məhəmməd Xiyabani - Cənubi
Azərbaycan Milli Azadlıq
Hərəkatının rəhbəri (1920)
Шейх Мухаммад Хиябани -
предводитель национально-
освободительного движения в
Южном Азербайджане (1920)

206

207. Azərbaycan İŞC ilk Mərkəzi İcraiyyə
Komitəsinin birinci iclası (1921)
Первое заседание первого
Центрального Исполнительного
Комитета Азербайджанской ССР
(1921)

207

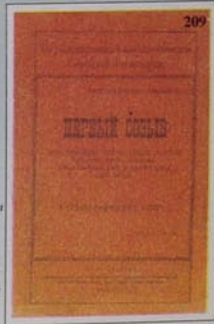
208

208. Azərbaycan İŞC-nin dövlət gerbi
(1921-1927)

Государственный герб
Азербайджанской ССР (1921-
1927)

209. Azərbaycan İŞC-in ilk konstitusiyası
(1921) haqqında qərarın
stenogrammasının üz qabığı

Титульный лист стенограммы
постановления о первой
Конституции Азербайджанской
ССР (1921)

209

210. Azərbaycan İŞC-nin pul nişanları (1920-1922)
 Денежные знаки Азербайджанской ССР (1920-1922)

211. Azərbaycan Sosialist Şura
 Cəmhuriyyətinin deputat nişanları
 Депутатские значки
 Азербайджанской ССР

212. Naxçıvan Sosialist Şura
 Cəmhuriyyətinin deputat nişanı
 Депутатский значок
 Нахчыванской ССР

213. Azərbaycan İŞC-nin poçt markaları (1920-1922)
 Почтовые марки Азербайджанской ССР (1920-1922)

214

214. ZSFSR
MİK-in
bayrağı
Знамя
ЦИК
ЗСФСР

215. ZSFSR-
in gerbi
Герб
ЗСФСР

215

216. ZSFSR MİK-in deputat nişanı
Депутатский значок ЦИК ЗСФСР

216

217. ZSFSR-in pul nişanları
Денежные знаки ЗСФСР

217

218

218. Azərbaycan SSR MİK-in keçmiş bayrağı
(Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Переходящее знамя ЦИК Азербайджанской
ССР (из коллекции Музея Истории
Азербайджана)

219. "Azərbaycan Limanlarının Qrup Komitəsi"nin bayrağı (ZSFSR) (Azərbaycan
Tarixi Muzeyinin kolleksiyasından)
Знамя "Группы азербайджанских Портов" (ЗСФСР) (из коллекции
Музея Истории Азербайджана)

219

220

217

220

220. Azərbaycan İctimai Şuralar
Cümhuriyyətinin qerbi (1927-1930)
Герб Азербайджанской ССР
(1927-1930)

221. Azərbaycan Sosialist Şura
Cümhuriyyətinin qerbi (1931-1937)
Герб Азербайджанской ССР
(1931-1937)

222. Azərbaycan SSR-in konstitusiyaları
(1929, 1937)
Конституции Азербайджанской
ССР (1929, 1937)

221

222

223. SSRİ Dövlət Bankının 1937-
1938-ci illərə aid pul
nişanları
Денежные знаки 1937-
1938гг. Государственного
Банка СССР

224

224. Azərbaycan SSR Dövlət Siyasi
İdarəsinin və Mərkəzi İcraiyyə
Komitəsinin döş nişanları
Нагрудные значки ЦК и ЦИК
Азербайджанской ССР

225. Azərbaycan SŞC-nin "Qurtuluş əmək
bayrağı" ordeni (1929)
Орден Трудового Красного
Знамени Азербайджанской ССР
(1929)

226. Azərbaycan SSR Bəş Vəziri və
Naxçıvan MSSR Ali Sovetinin
deputat nişanları
"Депутатские значки Главного
Совета Азербайджанской ССР и
Варшавского Совета
Нахичеванской АССР

225

224

227. Azərbaycan SSR-in ikinci
dünya müharibəsi dövrünə aid
bayraqlardan (Azərbaycan
Tarixi Muzeyinin
kolleksiyasından)
Из знамен
Азербайджанской ССР
периода второй мировой
войны (из коллекции Музея
Истории Азербайджана)

226

1948 г.

1936 г.

228

228. Seyid Cəfər Pişvarı - Cənubi Azərbaycan Milli Hükümetinin xədi (1945-1946)
Сейид Джафар Пишвары - Председатель Национального Правительства Южного Азербайджана (1945-1946)

229. "Səttar xan" ordeni (Təbriz, 1946)
Orden "Самтар хан" (Табриз, 1946)

230

230. Cənubi Azərbaycan Milli Hükümetinin pul nişanları
Денежные знаки Национального Правительства Южного Азербайджана

231. SSRİ-nin dövlət pul nişanları (1947, 1961)
Государственные денежные знаки СССР (1947, 1961)

232

232. Azərbaycan SSR-in 40 illiyi xatirəni medalı
Памятная медаль в честь 40-летия Азербайджанской ССР

233. Azərbaycan SSR və Naxçıvan Mə SSR Ali Sovetlərinin deputat nişanları
Депутатские значки Верховных Советов Азербайджанской ССР и Нахичеванской МССР

234. Azərbaycan SSR-nin gerbi. Dağstan ərzəgi-həkkəkləri respublikanın 30-cu ildönümünə təhəbbüslərdə sümük və tina ilə tərtiblər (1950)
Герб Азербайджанской ССР, исполненные ювелирами Дагестана, резчиками по кости и эмаль, в честь 30-й годовщины республики (1950)

234

1954 г.

1979 г.

1958 г.

1982 г.

233

229

231

235

235. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Bayrağı
Государственный флаг Азербайджанской Республики

236. Azərbaycan Respublikasının Dövlət qəribi
Государственный герб Азербайджанской Республики

236

КОНСТИТУЦИОННЫЙ А К Т

О ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
МҮСТӘҚІЛЛІК ҲАҚИДӘ

КОНСТИТУЦИЯ А К Т И

АКТИМ - 1991

237

237. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi haqqında konstitusiyası aktının titullı vərəqi (18 oktyabr 1991-ci il)
Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики (титульный лист), 18 октября 1991 г.

239. Azərbaycan Respublikasının pul nişanları
Денежные знаки Азербайджанской Республики

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Azərbaycan, Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Uç rəngli bayrağınla məs'ud uşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sənə hər bərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən asgar,
Hər bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə,
Cümlə gənclər müstəqdir!
Şanlı Vətən, Şanlı Vətən,
Azərbaycan, Azərbaycan!

238

238. Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni
Государственный гимн Азербайджанской Республики

240

240. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev andımca tərasimində (1993).
Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев во время инаугурации (1993).

241. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Əvvəlki İnzivasiyətliyi Aparatı.
Президент Азербайджанской Республики

241

242. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında müşavirə Zasedaniye pri Prezidentne Azerbaydžanской Respublikı

243. Azərbaycan Respublikasının poçt markaları.
Почтовые марки Азербайджанской Республики

Azərbaycanın milli qəhrəmanının "QIZIL ULDUZ" medalı
 Медаль "ЗОЛОТАЯ ЗВЕЗДА" национального героя Азербайджана

"SÖHRƏT" ordeni
 Орден "СЛАВА"

"AZƏRBAYCAN BAYRAĞI" ordeni
 Орден "АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ЗНАМИ"

"İSTİQLAL" ordeni
 Орден "НЕЗАВИСИМОСТЬ"

"ŞAH İSMAYIL" ordeni
 Орден "ШАХ ИСМАИЛ"

"TƏRƏQQI" medalı
 Медаль "ПРОГРЕСС"

"HƏRBİ XİDMƏTLƏRƏ GÖRƏ" medalı
 Медаль "ЗА ВОЕННЫЕ ЗАСЛУГИ"

"SƏRHƏDDƏ FƏRQLƏNMƏYƏ GÖRƏ" medalı
 Медаль "ЗА ОТЛИЧИЕ НА ГРАНИЦЕ"

245. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (parlamentinin) binası
 Здание Milli Meclisi (парламента) Азербайджанской Республики

246. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin iclası
 Заседание Milli Meclisi Азербайджанской Республики

247

**АЗƏРБАЙҤАН
РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
КОНСТИТУСИЯСИ**

АзәрбајҤан Республикасының Конституциясы (12 ноябрь 1995)
Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995)
Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (12 noyabr 1995)

Baku - 1995

248

247. Мәһкәмәй АзәрбајҤан Республикасының илк конституциясы (12 ноябрь, 1995)
Первая конституция независимой Азербайджанской Республики (12 ноября, 1995)

248. АзәрбајҤан Республикасы Конституциясы Мәһкәмәсинин герби
Герб Конституционного Суда Азербайджанской Республики

249

249. АзәрбајҤан Республикасы Конституция Мәһкәмәсинин илк Зәсиәсе
Заседание Конституционного Суда Азербайджанской Республики

250. АзәрбајҤан Республикасы Конституциясы Мәһкәмәсинин илк Зәсиәсе
Заседание Конституционного Суда Азербайджанской Республики

250

251

251

Dövlət Gömrük Komitəsi
Государственный Таможенный Комитет

251

Bakı Bax Gömrük İdarəsi
Главное Бакинское Таможенное Управление

251

252

Naxçıvan Gömrük Komitəsi
Таможенный Комитет
Нахчывана

252. АзәрбајҤан Республикасы Силahlı Qüvәvlәrinin hərbi paradi
Военный парад Вооруженных Сил Азербайджанской Республики

252

252

255. Bakı - Müasir Azərbaycan Respublikasının paytaxtıdır
 Баку - столица независимой Азербайджанской Республики

Азербайджан-один из древнейших очагов мировой цивилизации. Исторические его границы охватывают восточную часть Южного Кавказа и северо-запад Ирана. Археологические раскопки, проводимые на территории Азербайджана позволяют науке утверждать, что человек обитал здесь более чем полтора миллиона лет назад. Изучение Гуручайской археологической культуры, являвшейся, несомненно, самой древней на территории бывшего Советского Союза и аналогичной Олдувайской в Африке, подтверждает, что территория Азербайджана входила в зону прародины человечества. В Амыкской пещере, расположенной на левом берегу р. Гуручай, в средне-ашельском слое обнаружен фрагмент нижней челюсти древнего человека-азиатского типа, обитавшего здесь 350-400 тысяч лет тому назад. Остатки крупных кострищ, обнаруженных в этой пещере доказывают, что древние жители Азербайджана стали пользоваться огнем еще раньше, 600-700 тысяч лет назад. Комплекс наскальных изображений, созданных 12 тысяч лет назад обитателями Гобустана (в 60 км от Баку), является выдающимся памятником мезолитической и последующих эпох, самообразной картинной галереи. Ареал Кура-Аракской раннебронзово-железной культуры, охватывавший период от середины IV-до последней четверти III тыс. до н.э. выходит за пределы междуречья Кура-Аракс и охватывает территорию от Кавказских гор до Восточной Анатолии. На последнем этапе этого периода произошли значительные перемены в социально-экономической жизни древних насельников Азербайджана: власть и имущество сосредоточились в руках племенных вождей. В конце последующей четверти III тыс. до н.э., с распадом Кура-Аракской культуры, начинается новый этап в истории носителей этой культуры, в том числе и древних азербайджанцев. Археологические материалы периода показывают, что наряду с развитием земледелия и скотоводства, учащаются военные столкновения, а в Южном Кавказе повсеместно увеличивается количество поселений и крепостей.

Именно с этого периода, а точнее с XXXIII века до н.э., часть территории исторического Азербайджана (приурийский бассейн) с ее насельниками (дулубуями, кутимами, хурритами и другими племенами) попадает в орбиту Шумеро-Аккадских клинописных источников. К этому же периоду относится образование племенных союзов и их попытки к политическому объединению. В Шумеро-Аккадских клинописях отражены и столкновения племен Месопотамии (Двуречья) и древнего Азербайджана, а также их экономичес-

кие связи. Становится известно, что в ответ на агрессивную политику аккадских правителей, кутимы, обитавшие на западе и юго-западе озера Урмия, во главе со своим царем Эришадвазиром (прибл. 2225-2205 гг. до н.э.), разгромили войска Аккадского царя Нарам-Суена (2236-2200 гг. до н.э.), продвинулись до их религиозного центра, города Нишур и установили там стелу с аккадской надписью, в которой Эришадвазир именуется царем "могучего Кутима и четырех стран света". Согласно исследованиям, за это лет правления кутимы в Месопотамии сменилось 20 правителей, которые, не изменяя существовавшую до них систему управления, часто поручали правление страной местной знати. По клинописным текстам, обнаруженным в городе Узма, в годы правления девятнадцатого кутимского царя Сиумула, позиции древних насельников Азербайджана в Месопотамии были еще довольно устойчивыми. Из текстов же, приписываемых правителю города Урук Утехенгалу, становится известно, что при последнем кутимском царе Тиркане, правившем всего 40 дней, кутимы, называемые "драконами гор", были им разбиты и изгнаны.

После возвращения кутимы на прежнее место обитания, т.е. в приурийскую зону, эта территория, хотя и сохранила название "земли кутимы", именовалась так чисто традиционно, как географический термин; ибо этноним кутимы в это время уже начинает сходиться с исторической арени, обозначающей различные народности, жившие к северу и востоку от Месопотамии.

В аккадских источниках конца III тыс. до н.э. упоминается страна Дулубуе (Дулубум) на юге и юго-востоке озера Урмия. В текстах Аккадского царя Нарам-Суена он хвастается победой над "Сидур[ан], собравшим вокруг себя горцев Дулубума".

Ранние памятники правителей Дулубума относятся к XXIII в. до н.э. Особенно ценен среди них рельеф с надписью на древне-аккадском языке, высеченной на скале Сарипул, вблизи города Золах и принадлежавший Дулубуекому царю Анубанини. Надпись гласит: "Анубанини, могучий царь, владыка Дулубума, установил свое изображение и изображение богини Иштар на горе Батар". На барельефе с надписью изображен сам царь, топчущий пленников перед богиней Иштар. Исходя из текстов Анубанини, можно предположить, что подвластная ему территория простиралась от озера Урмия до Персидского залива.

Именно, по всей видимости, тесные связи с Месопотамией еще с древнейших времен, дулубу-

еи играли значительную роль в истории Азербайджана и смежных областей вплоть до начала I тыс. до н.э. Предполагается также, что в начале II тыс. до н.э. ассирийским тронном овладела дулубуекая династия. Хеттские источники также подтверждают продвижение дулубуев к западу.

Древнейшие насельники Азербайджана хурриты упоминаются в источниках с конца III тыс. до н.э. Жили они на обширной территории Передней Азии, начиная от севера Месопотамии и Сирии до Урмийского побережья. В начале второй трети II тыс. до н.э. на территории Северной Месопотамии они создали крупное государство Митанни (по хеттским источникам; по ассирийским - Ханнигалбат). По мнению исследователей, название Митанни нашло свое отражение в наименовании Матнена, одной из приурийских провинций.

Клинописи конца II-начала I тыс. до н.э. дают сведения о племенах турукки, никхимы, уруати и других, живших на территории Южного Азербайджана. В источниках второй половины II тыс. до н.э. говорится о полном подчинении стран Турукки и Никхимы ассирийским царем, о "покорении правителей всех гор и возвышенностей на просторных территориях кутимы".

Хотя в ассирийских источниках в основном упоминаются приурийские племена, тем не менее, большой археологический материал подтверждает наличие высокоразвитых обществ и на исторической территории Северного Азербайджана. Согласно этим источникам, начиная с конца II тыс. до н.э. территориальный раздел-один из первых признаков государственности, заменяет здесь прежний родоплеменной принцип. Изучение археологического материала, обнаруженного в Нахичыване, Нагорном Гарабахе, Мингечевире, Талише, Хурвине, Марлике, Хасанлу свидетельствует об аналогичном уровне развития и на этих территориях. Интересно также, что в ассирийских источниках некоторые правители Урмия именуются "саррани", т.е. "царями". В источниках встречается также титул "ягуз", означающий на языке кашшу (касси) "царь". По клинописным текстам I тыс. до н.э. становится известным факт объединения некоторых "царств" в целях совместной борьбы против ассирийских и других аггессоров.

Южное побережье озера Урмия еще в конце X века до н.э. в ассирийских источниках именовалось страной Замуа. Уже в начале IX в. до н.э. здесь образовалось государство, охватывающее почти всю территорию Замуа. В 880 г. до н.э. население Замуа во главе с правителем Амека вело борьбу против ассирийцев. Источники называют

его "царем", дают сведения о стольном городе Замри, о величественных городах-крепостях, о высоком развитии художественного мастерства. Среди приурийских стран, борющихся против Ассирии, источники упоминают Алдлабру, Каралду, Киррури, Гилзан, Гизилбулду, Андлу и ряд других. Особо отличился Гилзан, расположенный на западе приурийской территории и отмеченный в ассирийских источниках как важное политическое образование, управляемое уже не племенными вождями, а наследственными суверенными "царями". Интересно то, что гилзаны, сохраняя свою независимость, лишь иногда вынуждены были платить дань Ассирии, таким образом спасая страну от агрессии.

Расположенная на востоке от озера Урмия, в бассейне реки Гизлузен, страна Гизилбуда во главе с правителем Приришати, которого ассирийские источники называли "царем", также вела борьбу против внешней агрессии. Однако, в результате отсутствия внутрисоциального единства, их "укрепленный город" Уршаш был захвачен Ассирией; клинописью, сообщавшая об этой победе, гласит: "... [Ассирийские войска] обгарили улицы города [Уршаш] кровью его воинов... 6000 из них убили, 1200 воинов во главе с царем Приришати взяли живыми; увели пленных, разгромили их имущество, угнали скот, лошадей, взяли бесчисленное количество изделий из серебра, чистого золота, бронзы, уничтожили, разрушили, сожгли...".

Территория Зикерту в VIII в. до н.э. находилась между современными Марогой и Ардабелем и отождествляется в источниках того времени с Сагартией. Это государственное образование, территория которого почти совпадала с территорией будущей Атропатены и длительное время играло важную роль в истории областей всего Южного Азербайджана, также упоминается в ассирийских источниках.

Наряду с клинописными источниками, об очень раннем формировании государственных образований в Приурийских областях, свидетельствуют также и археологические исследования. Именно эти государственные образования заложили основу первого крупного политического объединения-Маннейского царства. Источники начала I тыс. до н.э. дают возможность проследить преемственность между понятиями Дулубуе, Замуа и Манна, а ассирийский царь Саргон II упоминает область Замуа, на территории которой возникло Маннейское царство, как "страна Дулубуе, называемая Замуа."

Серьезным поводом к политическому объединению

нению Манни-первого крупного государственного образования на территории Южного Азербайджана, о котором впервые упоминается в клинописи Салманасара III в 843 г. до н.э., послужила опасность со стороны Ассирии и Урарту.

Источники свидетельствуют о том, что Манни-ево государство формально управлялось наследственными правителями, власть которых ограничивалась отчасти советом старейшин. По мнению исследователей, правители все больше стремились к безраздельному правлению страной. Территория государства разделялась на провинции, в которых правили наместники, назначаемые царем. Несмотря на сепаратизм наместников, усиление царской власти при поддержке знати и развитие экономики в скором времени превратили Манни в одно из самых могущественных на Ближнем Востоке государств. Усиление и расширение страны, повидимому, продолжалось до конца 20-х годов VIII века до н.э. Включая окраинные земли полунезависимых правителей (Уишдиш, Мессис, Андия и др.), государство Манна охватывало всю южную часть бассейна озера Урмия, восточный берег озера до реки Аракс, большую часть бассейна реки Гызульдуз и территории южнее ее. Согласно источникам, территория Манни почти совпадала с территориями будущей Мидии и Атропатены, т.е. с территорией Южного Азербайджана. Тесные культурные связи, прослеживаемые по материалам раскопок в Нахчыване и Манне, свидетельствуют не только о том, что временами северные границы Манни простирались севернее р.Аракс, но и о ее могуществе.

Начиная с правления Салманасара III в клинописных текстах последовательно упоминаются и столица Манны Зирту (Изирту) и имена ее правителей. Наибольшего расцвета Манна достигла при предшественнике царя Ирану (740-719 гг. до н.э.) и в начале его правления. В этот же период были основаны города-крепости, с величественными дворцами и жилыми постройками. Однако, расцвет Манны длился недолго. Агрессивность ассирийцев превратила маннейцев в вассалов. Государство распалось. Зикерту, Уишдиш, Мессис, Андия и другие области отошли от Манны.

К концу VIII в до н.э. на исторической арене региона появляются киммерийцы - кочевники, вторгшиеся на Кавказ с севера. В связи с Манной, они упоминаются, начиная с последней четверти VIII и в первые десятилетия VII века до н.э. Чуть позднее, в 70-х годах VII века до н.э., источники упоминают на территории Манны названия пле-

мен ишгузай, ашбузай, обычно именуемых скифами. В них же сообщается об их совместной с маннейцами борьбе против ассирийцев.

Образование "Скифского царства" в Азербайджане также относится к этому периоду. Это царство, расположенное между средним течением р.Куры и приурумийской территорией Манни, просуществовало приблизительно 80 лет. В период власти мидян (30-20-е годы VII в. до н.э.) царство превратилось в большую империю, положение начало скифской гегемонии в Персидеи Азии.

В конце VII - начале VI в. до н.э., одержав победу над Ассирией, государство Мада подчинила себе царства Манна (последнее упоминание о ней относится к 593 г. до н.э.), Урарту, Скифов. Однако, сохраняя еще некоторое время систему самоуправления, эти государства выступали в роли "младших" союзников Мады. Завоевание этого государства на несколько веков приостановило существование местной государственности на территории Азербайджана.

В связи с падением Мидийского государства в конце VI в. до н.э. территория исторического Азербайджана была включена в состав новообразованного Ахеменидского (Ахаманидского) государства. В 30-х годах IV в. до н.э. греко-македонские войска во главе с Александром Македонским разгромили это государство. Начался новый этап истории азербайджанской государственности. В конце 20-х годов IV века образовалось новое независимое государство, первоначально официально называемое Мада (Мидия), а чуть позднее Атропатенной (Атрапатакан, Адурбааган и отсюда Азербайджай). Появившаяся на исторической арене через два с половиной столетия после упадка Манны, Атропатена стала первым государством Востока, добившимся политической независимости от греко-македонских завоевателей. "География" Страбона сообщает: "Мидия делится на две части. Одну часть называют Великой Мидией... Вторая часть это Атропатенская Мидия. Своим имя она получила от восназначника Атропата, который не допустил, чтобы эта страна, как часть великой Мидии, также стала подвластной македонянам. Действительно, провозглашенный царем Атропат по собственному решению сделал эту страну независимой, и еще теперь наследование сохраняется в его семье... Это довольно значительная в смысле военной силы страна, так как она может... выставить 10 тыс. всадников и 40 тыс. пехотинцев."

Главные причины, способствовавшие возникновению государства Атропатена, следует искать

в весьма высоком уровне экономического, социального, культурного и политического развития этой области, которая была ведущей на протяжении всей древней истории региона. Другим важным фактором являлась политическая ситуация, сложившаяся в этот период.

Территория всего Южного Азербайджана и значительная часть земель Северного Азербайджана находились под властью Атропата. Столицей государства был город Газака (Ганзак), расположенный в районе деревни Лейлан, находящейся восточнее города Мяндиоб.

Становление и развитие Атропатенского государства происходило в эпоху эллинизма, явившегося новым этапом в развитии рабовладельческих обществ Запада и Востока. По мнению исследователей, в Атропатене, как и в других государствах того периода, была установлена независимая монархическая система, достаточно типичная для своего времени. В дальнейшем, в политической системе Атропатены, возможно и происходили некоторые перемены, связанные с возрастающей ролью мидийских магов: она превращается в теократическое государство. Анализ событий, происходивших в период правления Атропата и его преемников показывает, что расцвет монархии приходится именно на период правления основателя государства. В последней декаде IV в. до н.э. династии Атропатидов пришлось вести долгую борьбу против центристской политики Селевков (302-281), объединяющего все бывшие Иранские сатрапства. В 20-х годах III в. до н.э. упоминается имя Артабазана, являвшегося по словам Полибия "могущественным и мудрейшим из владык", господствующим "над так называемыми атропатенскими и приграничными с ними народами." Ссылаясь на того же автора можно предположить, что территория государства Артабазана охватывала какую-то часть Армении и Иберии, простираясь от Каспийского моря до верховьев реки Риони.

В связи с распадом Селевкидского государства в 60-х годах II в. до н.э., а возможно и в более ранний период, Атропатена вновь обрела независимость.

В конце II - нач. I в. до н.э. в борьбе с Селевкидами, наряду с Римом возникло и превратилось в грозную силу второе могучее государство-Парфия. Приблизительно в 20-х гг. н.э. наступил конец династии Атропатидов, правивших более трех с половиной столетия. Правление страной перешло в руки одной из младших ветвей Парфянских Аршакидов.

В античный период на северных землях Азер-

байджана обитали албанские и родственные им племена. Уже в середине I тыс. до н.э., в результате сдвигов в социально-экономических отношениях, в городах Албании явно прослеживаются имущественное неравенство, расслоение общества на различные социальные группы. Сравнительно высокий уровень социально-экономического развития, расселение общества на земледельцев и ремесленников, наличие денег, монетных дворов, знати, купцов, рабов, городов свидетельствуют о том, что в период эллинизма Албания была классовым обществом и имела государственные структуры. Существование довольно мощно укрепленного, большого и цветущего города Габаля, появившегося на исторической арене не позднее III в. до н.э. и уже известного в далеком Риме как "первый город" Албании, само по себе говорит о том, что в стране была государственность и царская власть. Согласно сведениям античных авторов, в Албании были свои царь - басилевсы. Известны имена Оройса, упомянутого во времена нашествия Помпея, и Зобера, правившего 30 лет после него. Некоторые античные авторы (Плутарх, Тацит и др.) пишут о нескольких, одновременно правящих царях албан, другие же, в частности Страбон, Иосиф Флавий, Дион Кассий, Аппиан говорят о царском единовластии в стране. Слова Страбона, что "теперь у них один царь управляет всеми племенами", по мнению исследователей можно отнести не позднее чем к III веку до н.э.

Наряду с басилевсами в античной Албании упоминаются гегемоны и префекты. Слово гегемон означает глава, лидер, а также полководец, наместник. Префектом мог называться чиновник, снабжающий город продовольствием, командующий флотилией, наместник или командир кавалерийских союзных отрядов.

Античные авторы повествуют о пехотных и кавалерийских войсках албан. По Страбону "албаны вооружены дротиками и луками... войско они избирают более многочисленное чем иберийский. Именно они вооружают 60 тыс. пехотинцев и 22 тыс. всадников. Со столб многочисленным войском они выступали против Помпея".

Одним из самых важных атрибутов государственности в античном Азербайджане является большое количество монет, обнаруженных на территории Албании и Атропатены. Самые ранние монеты относятся к периоду Александра Македонского. Уже во второй половине III в. до н.э. албаны и атропатены, включившиеся в международную торговлю, в целях укрепления внутреннего рынка, начали выпускать монеты, подражая

призванным монетам Александра. К этому и более позднему периоду относятся серебряные драхмы с монограммами АТ, АТР (нумизматы читают как Атропат и Атропатена), в большом количестве обнаруженные на территориях Азербайджана, Грузии и Дагестана. Ученые полагают, что они были чекаными в монетных дворах Араблада, Габалы и др.

В начале I в. н.э. Аршакиды, сменившие в Атропатене правящую династию, в скором времени (во второй половине I в.) взяли в руки правление и в Албании, свергнув местную династию Арраншахидов.

В первых веках нашей эры, в связи с кризисом рабовладельческого строя, на всем побережье Средиземноморья и в странах Персией Азии, возникают зачатки более передовой общественно-экономической формации. Эти процессы охватили и исторические области Азербайджана, однако феодальные отношения здесь, во-первых, формировались намного раньше по сравнению с классическим рабовладельческими обществами, а во-вторых, были более интенсивными.

В политической истории Азербайджана начало средневековья ознаменовалось включением во второй половине III в. его исторических земель, охватывающих обширную территорию от Дербенда на севере до Занджана на юге, Каспийского моря на востоке до гор Малого Кавказа на западе вместе с остальными южно-кавказскими областями в состав Сасанидской империи-одного из крупнейших государств раннего средневековья. В результате Сасанидского завоевания на юге этой территории-в Атропатене (Южном Азербайджане) пала власть младшей ветви Парфянских Аршакидов. Называемая в пехлевийских источниках Алурабадаганом, она с приходом к власти Сасанидов, превратилась в одну из провинций-дастакертов империи, а северная часть этой территории-Албания смогла сохранить относительную самостоятельность и своих правителей из династии Аршакидов, находившихся у власти, как было уже указано выше, с I в. н.э.

В период господства феодальных отношений в Азербайджане сложилась государственная (в лице царя) и частная форма собственности на землю. В раннефеодальную эпоху преобладала государственная форма собственности. С развитием феодальных отношений, частной собственности на землю и формированием класса феодалов происходит процесс постепенного перехода основного земельного фонда от государства в руки родовой знати.

В Албании, сохранившей свою государствен-

ность, законодательная и верховная власть была в руках правителя; он возглавлял законодательный и совещательный орган светской и духовной власти страны. Кроме того, он был верховным главнокомандующим всеми воинскими силами Албании.

Албанские Аршакиды, продолжая традиции античной Албании, пытались проводить независимую внутреннюю, а временами и внешнюю политику, но тем не менее оставались вассалами Сасанидов. Жестоко подавляя сепаратистские стремления Аршакидов, Сасаниды в 510 г. упростили их династию. До 628 г. страна управлялась марзбанами (наместниками). С первой половины VII в. феодальный клан Михранидов, владевший областью Гарлыман, взял бразды правления страной в свои руки. При Джаваншире (642-681) -самом выдающемся представителе этой династии, несмотря на начавшиеся с 643 г. арабские завоевания и полную аннексию южной части Азербайджана-Алурабадагана со стороны арабов, Албания еще на некоторое время смогла сохранить относительную независимость. Но в результате тройной агрессии (хазарской, арабской, византийской) территория всего Азербайджана была завоевана и в 705 г. потеряв даже вассалитет, Албания вошла в состав Арабского Халифата.

Во II половине IX в. внутренние распри в Арабском Халифате явились важным фактором для возникновения на исторических территориях Азербайджана новых феодальных государств. Чаще всего эти государства создавались наместниками Халифата или местными правителями и каждое из них, несмотря на структурную схожесть, имело свои особенности становления и развития.

Упразднение Сасанидами еще в начале VI в. албанской династии Аршакидов создало почву для формирования на древней земле Ширвана, в бассейнах р. Шабранчай и Гыльгильчай, нового вассального государственного образования, управляемого правителями с титулом "ширваншах". Потерявшие власть в результате арабского завоевания, эти бывшие сасанидские вассалы, предпочли подчиниться арабам и удалиться в собственные владения.

В 861 г. правитель Ширвана Хейсам-внук покойного еще в конце VIII в. титул "мелика Ширвана" Йазидла ибн Мазидла аш-Шайбани (выходца из арабского племени рабиа, рода шейбан), пользуясь беспорядками в центре "обрел независимость в ширванских делах" и принял титул "ширваншаха" среди уже ассимилировавшихся Мазид-

лидов. Представители этой династии, выжившие на первых порах арабского халифа, пытались вести независимую политику, но позднее, подпадав под вассальную зависимость разных завоевателей, платили дань сюзеранам. Одновременно всячески укрепляли политическую и экономическую мощь Ширвана, строили оборонительные сооружения на рубежах страны, совершали набег на "неверных соседей", в той или иной степени сохранявших язычество.

В городах Ширвана была сложная социальная структура, характерная для феодального общества. Резиденцией главы государства вначале была Шамахи. После землетрясения 1192 года столица была перенесена в Баку. Пышные титулы, продолжающие имена ширваншахов в письменных источниках, эпиграфических и нумизматических памятниках того времени, указывают на мощь и независимость крупных феодальных правителей. Попадая под власть других государств, ширваншахи на своих монетах указывали также имена сюзеренов. Начиная с XI века на монетах ширванских правителей выбывались с одной стороны имена аббасидского халифа как духовного главы мусульман и сельджуковского султана как сюзерена, а с другой - имя правящего ширваншаха.

Имея неограниченную власть в своей стране, ширваншахи были опорой и символом феодальных устоев и силой, подавляющей всякую попытку местных эмиров противостать центру. На протяжении десяти веков ширваншахи вели самоотверженную борьбу за независимость и лишь в 1538 г. были покорены Сефевидским государством.

В 869 г. Хашим ас-Суламн из рода Хашимидов (араб по происхождению), сыгравших еще в первой половине VIII в. значительную роль в политической жизни Дербенда, объявил этот город независимым государством и тем самым заложил основу Дербендского Эмирата. Город Дербенд, на протяжении многих лет управляемый арабскими военачальниками, являлся оборонным рубежом северных границ Халифата. Наследственно правящая династия эмиров, имеющая резиденцию в городской цитадели, решала социальные проблемы совместно со старейшинами и именитыми особами полномочия градоначальникам (раисами). Попадая в разные времена под влияние Саджидов, Саларидов и Сельджуков Дербендский Эмират все же сохранял определенную независимость, и лишь к концу XI века принял политико-экономической вассалитет ширваншахов.

В последней четверти IX в. албанский князь Григор Хаман, решив восстановить "разрушенное

Албанское царство" в одной из областей исторической Албании, охватывавшей часть Аррана-в Шеки, взял власть в свои руки. В это же время Сахак, под псевдонимом Савада, сын от брака дождя последнего правителя Албании Вараз Тиридата Спарамы с сыном Хачинского правителя Атриерсеха, захватил Гарлыман, а также часть Аршаха и Ширака. В X веке Сенекерим, внук Сахака, сын Ишхануа, именовый христианское имя Иоани, восстановил Албанское царство.

Шекинское мелничество, где в указанный период правила местная наследственная династия, все чаще подвергалась нашествиям соседних грузин и Шалладидских правителей. Дальнейшая его судьба была непосредственно связана с сельджуками и ширваншахами.

На юге Азербайджана, в период ослабления Халифата, возникло государство, возглавляемое династией Саджидов, тюркского происхождения. Не сумев полностью освободиться от Халифата в связи со сложившейся политической ситуацией, их правитель Мухаммад ибн Абу-с-Садж с 898 г. стал опорой центра на Южном Кавказе.

Ярким представителем династии Саджидов стал Иусиф ибн Абу-с-Садж, впервые объединивший все земли Азербайджана в единое государство. Захватив в 913 г. Армению, он расширил границы своего государства, со столицей Ардебил, от Анн и Двина на западе до Каспийского моря на востоке и от Дербенда на севере до Занджана на юге. Правители Ширвана, Шеки, Хачина, Сюника и другие платили дань Саджидам.

X век знаменателен в политической истории Азербайджана усилением существующих и возникновением новых государств. Внешне сохраняя повиновение духовно-политическому главе мусульман аббасидскому халифу, они всячески старались освободиться от политических уз.

В 941 г. сын дейлемского правителя Салар Марзбан ибн Мухаммад взял власть в свои руки. Местные правители, ранее платившие дань Саджидам, теперь начали платить ее Саларидам. Со II половины IX века представители курдской династии Шалладидов (основатель Мухаммад ибн Шаллад) начали борьбу за земли подвластные Саларидам. В 971 г. Гянджа, а вскоре большая часть Аррана и Армения были захвачены Шалладидами. В 983 г. династия Равадидов из рода Ибн Мусаним, выходя из арабского племени ади, переселившихся еще в конце VIII века из Йемена в Тебриз, захватила город Двин, последний оплот Саларидов и тем самым положила конец более чем 40-летию существованию этого государства. Государство Равадидов со столицей в г. Тебризе

в X веке выступает на путь развития и расширения своих земель. А северо-западная территория Азербайджана в этот период подчинялась власти Шадалидов, которые создали на своей территории эмираты Арран (Гянджа-Нахчыван) и Двин-Ани.

В I половине XI века с нашествием сельджуков происходят значительные перемены в политической истории Азербайджана и сопредельных стран. Ослабленные междоусобными войнами азербайджанские феодальные государства (Ширваншахи, Шадалиды, Раввалиды) все чаще подвергаются сельджуцким нашествиям.

В 70-80-х гг. X века, принявшие ранее сельджуцкое подданство Раввалиды, упоминаемые в источниках позже титулом *Азербайджаншахи*, а также Шадалиды, называемые *Арраншахами*, полностью уходят с исторической сцены, уступив свои земли Сельджуцкому государству. Лишь Ширваншахи, бывшие вассалами Сельджукидов, сохраняют свою государственную независимость, благодаря лояльной политике ширваншаха Фарiburа. С распадом этих государств, несомненно, сыгравших большую роль в истории нашей государственности, земли Азербайджана вошли в состав Сельджуцкой империи, объединившей огромную территорию от Средней Азии до Средиземного моря, от Кавказа до Персидского залива.

Первая половина XII века стала началом новой вехи в истории Азербайджанской государственности. Династические распри, борьба за власть, продолжавшиеся внутри Иракского (Азербайджан был в его составе) и других султанатов, образовавшихся в период упадка Сельджуцкого государства (1092-1157), создали предпосылки для формирования государственных образований нового типа-атабеков. В 1136 г. наместник Аррана Шамсадин Илденз, выбравший своей резиденцией Барду, постепенно подчинил почти всю территорию Азербайджана. Присоединив к своим владениям в 1146 г. и Нахчыванскую область, он перенес столицу в город Нахчыван. С приходом к власти в 1161 г. султана Арсланшаха, бывшего под опекой Илденза, последний получает титул "великий атабек" и превращается в истинного главу Иракского султаната.

Будучи сюзереном эмиров, владетелей "итга" (земельной собственности) и правителей (вали), атабек стоял на более высокой ступени в феодальной иерархии и был фактически вторым лицом после султана. По словам историка Садралдина ад-Хусейни, Шамсадин "овладел Азербайджаном, Арраном, Ширваном, Джибломом, Хамалзом, Гиланом, Мазанараном, Исфahanом и

Реем". Упоминание его имя в пятнадцати мольбах (хутбах) после имен халифа и султана, атабеки Мосула, Кирмана и Фарса, правители Ширвана, Хузистана, Хилата, Арзинджана, Арзан ар-Рума и Мараги стали его вассалами.

Начиная с правления Джахан Пахлавана-сына Шамсадина Илденза, было создано верховное ведомство по управлению государством (диван алли), во главе которого стоял везир. При этом ведомстве существовали государственная канцелярия, управление финансов или казначейство. Одним из главных управлений государства было войсковое, главой которого был "сахиб диван ад-арз".

В 1191 г. третий представитель династии Илдензидов Гызыл Арслан, свергнув сельджуцкого султана Торгула III, с согласия халифа объявил себя султаном и стал абсолютным правителем Иракского султаната. Однако, внутренне и внешне положение, создавшееся в государстве в период правления последних Илдензидов, привели в 1225 г. к его падению.

Воспользовавшись ослаблением центральной власти атабеков, Хасан Джалал (1215-1261), из династии албанских Мухранидов, в бассейнах Хачен-чая и частично Тертер-чая, восстановил албанское государство-Арцах-Хаченское княжество. В письменных источниках и эпиграфических памятниках имя Хасан Джалала сопровождается различными титулами как "князь князей", "могущественный, лучезарный правитель", "могущественный князь Хачена и Арцаха", "царь Албании", "могущественный владетель Албании", "абсолютный монарх". До XV в. род Хасан Джалала обладал светской властью в Хачене, а до упразднения в 1836 г. албанской самостоятельной апостольской церкви в Гансазере и духовной.

В 20-30-х годах XIII века, из-за разрушительных войн монголов, в Азербайджане прекратили свое существование многие местные династии. В 1239-1256 гг. эти области управлялись наместниками Высшего Монгольского каганата. В 1258 г. Азербайджан вошел в состав пятого монгольского улуса-Хулагуидского государства (Илханидов), рубежи которого охватывали территорию от Египта до Амударьи, от Дербенда до Ормузского залива. Однако, Азербайджан отличался от других подвластных Хулагуидам областей тем, что его территория была политико-административным центром империи, а города Марага, Тебриз и Султанийе поочередно являлись столицами Хулагуидов. Уже в XIV в. турецкий язык стал государственным; по сведениям источников важные государственные документы писались на трех

языках-тюркском, арабском и персидском. В 40-х годах XIV в., в результате внутренних распри и внешних нашествий, Хулагуидское государство распалось. Некоторое время (1338-1357) в Азербайджане и сопредельных ему территориях Хулагуидское правление осуществляли феодалы Чобаниды. Имея в руках фактическую власть, Чобаниды, однако не смогли стать независимыми: чеканка монет и чтение "хутбы", считавшиеся в этот период на Востоке символом государственности, осуществлялись от имени Хулагуидских принцев.

После падения Хулагуидского государства (1357 г.), Чобанидские эмиры не смогли устоять перед более сильным противником-Джаланридами, правившими в Руме с первой четверти XIV в. В 1359 г. Азербайджан вошел в состав Джаланридского государства. Азербайджанский город Тебриз стал столицей государства, в состав которого входили Ирак-Арабский, Ирак-Адхамский, Армения, Грузия.

Последние 15 лет XIV века войска среднеазиатского правителя эмира Теймура и хана Золотой Орды Тохтамыша попеременно совершали походы на Азербайджан. В результате, основная территория Азербайджана вышла из под влияния Джаланридов и в разные периоды времени была под контролем Теймуридов, некоторых местных феодалов и тюркских племен Гарагоюлю из Дийарбекира. Все попытки Джаланридов с 1386 по 1405 г. (до смерти эмира Теймура) восстановить в Азербайджане свою политическую власть не увенчались успехом.

Объединительная политика ширваншаха Ибрагима I (1382-1417) стала важным событием в истории государственности Азербайджана для того периода. Заключив политический союз с эмиром Теймуром, согласно которому ширваншах сохранял независимую внутреннюю политику, он в союзе с грузинским царем и местными феодалами (правителем Гарабаха Арахмедом из племени Гамаманы, правителем Шеки Сейди Ахмедом, эмиром Арабика Бистамом из племени Джагрили) освободил значительную часть страны от врагов и во главе армии вошел в Тебриз (1406 г.). Но победа Гарагоюлю над Теймуридами и Джаланридами, а также внутренние распри местных феодалов помешали объединительной политике Ибрагима I.

В 1410 г. новообразованное государство Гарагоюлю наряду с территорией Азербайджана (южн. р. Куры) охватывало также земли Армении, Восточной Анатолии и Ирака Арабского, включая Багдад. Гара Йусиф, объявивший Тебриз столицей государства, сам правил Азербайджаном, а

сыновья его управляли другими областями. При Джаханшахе, сыне Гара Йусифа (1435-1467), государство Гарагоюлю переживало период своего расцвета.

В 1468 г. на землях государства Гарагоюлю, образовалось государство Аггоюлю, в состав которого входили Азербайджан, Армения, Восточная Анатолия, Ирак Арабский и почти вся территория Ирана. Основателем государства, центральной областью которого являлся Азербайджан, а столицей Тебриз, был ярлык представитель своего времени, известный государственный деятель Узун Хасан. При нем Азербайджан впервые вошел в сферу европейской и мировой политики. С ним считались и на Востоке и на Западе. В отличие от своих предшественников Гарагоюлю, носивших титул *падишаха*, он носил титул *султана*, приравнивая себя к Османским и Теймуридским правителям. Вторым лицом государства был *садр азам* (верховный глава), руководивший всем духовенством. Государственные доходы и финансовая система была в руках главного везира, руководившего также верховным судом и носившего по этому случаю титул *сахиб-диван*. Высшие начальники армии именовались *эмирами*, низшие *сиптаулами*. Предполагается, что в армии Гарагоюлю насчитывалось 50 тыс., в армии Аггоюлю 100 тыс. воинов.

После смерти Узун Хасана началась борьба за власть между его преемниками. Государство Аггоюлю распалось.

Во второй половине XV века наряду с государствами Аггоюлю и Ширваншахов на историческую арену выдвинулись ардабилские шейхи из рода Сефевидов, ведущие свое происхождение от Шейх Сафаддина (1252-1334). Они независимо управляли арабскими владениями, хотя формально подчинялись сначала Гарагоюлю, и впоследствии Аггоюлю. Сефевиды выступали под знаменем шиизма, тогда как суннитский толк официально считался правящей религией и всякие отклонения преследовались как ересь. Все попытки Шейх Джузеида, породнившегося с Аггоюлю Узун Хасаном и его сына Шейх Тейдара (1447-1488) создать в Азербайджане свое государство не увенчались успехом. В отличие от своих предков, их преемник Шейх Исмаил решил объединить под знаменем шиизма все земли своего дела Узун Хасана. В результате его политической и военной активности борьба Сефевидов за объединение Азербайджана и образование централизованного государства завершилась вступлением Исмаила в Тебриз, чтением хутбы и чеканкой монет с его именем, а также освободе-

нием на азербайджанский трон. Таким образом, первоначально Сефевидское государство охватывало лишь азербайджанские земли (Ширван, Гарабах, Нахчыван, Муган и Южный Азербайджан до реки Гызылузен). Ширваншах Шейхшах и правитель Шехи Хасан бек стали вассалами Шах Исмаила I и начали платить ему дань. Уже в 1510 г., в результате успешных походов, все провинции Ирана (кроме Хорасана), Армения и Арабский Ирак были присоединены к Сефевидскому государству.

Новообразованное государство Сефевидов по своей структуре продолжало традиции государств Гарагоюну и Агтююну. Во главе государства стоял шах, олицетворявший светскую и религиозную власть. При шахе функционировал государственный совет-Верховный Меллис, состоявший из людей, занимавших высокие посты в государственном аппарате с совещательным голосом, а также из самых влиятельных эмиров азербайджанских племен. Векил, который был вторым человеком после шаха, являлся его полноправным заместителем и в светских и религиозных делах. Возвышение азербайджанского языка до уровня государственного, использование его в указах, дипломатических переписках относится именно к Сефевидскому периоду. Во дворце, армии господствовал азербайджанский язык. На этом языке сочинялись произведения с мировым значением. Исследователи считают Сефевидское время периодом нового ренессанса азербайджанской культуры.

Попытки османских султанов завоевать в течение XVI столетия Азербайджан, разорение и опустошение ими территории страны, внутренняя политика Сефевидского государя Шах Аббаса I (1587-1629) и его реформы, направленные на выдворение османов из Азербайджана и других завоеванных областей и в особенности перенесение столицы города в Исфахан, привели к потере ведущей роли Азербайджана в Сефевидском государстве. Начались вытеснения тюркских гызылбашских эмиров, опоры первых Сефевидов, со стороны персов и других иранских этнических элементов. Таким образом, были заложены основы превращения Сефевидского государства из азербайджанского в иранское.

В конце XVII-начале XVIII вв. политико-экономический кризис, охвативший Сефевидское государство, ослабил и Азербайджан, который все еще находился в его составе. Воспользовавшись этой ситуацией, османы захватили Южный Кавказ и Западный Иран, а царская Россия-приказные земли до города Анзави.

В 1736 г. талантливый полководец иранец, армян Надир Гулу хан из тюркского племени ашвар на съезде в Мугане (Северный Азербайджан) объявил себя шахом и тем самым положил конец правлению династии Сефевидов. В результате завоевательных войн, Надир шах создал огромное государство, в состав которого входил и Азербайджан. Упразднив азербайджанские беглярбества (Ширван, Гарабах-Гянджа, Южный Азербайджан-Тебриз, Чухур-Саад) Сефевидского периода, Надир шах образовал провинцию под названием Азербайджан, охватывающую территорию от Иревана до Дербенда включительно.

После смерти Надира (1747) его государство распалось; начались кровавые распри за шахский престол. Страны, силой вошедшие в состав Иранского государства, попытались восстановить свою былую независимость. В этот исторический период на территории Азербайджана начался процесс образования независимых государств-ханств. На территории, охватывающей земли от гор Зангузера до реки Аракс располагалось Нахчыванское ханство, на северо-западных землях Азербайджана-Иреванское ханство, от хребтов Муруволага до реки Кура-Гянджинское ханство, в междуречье Аракса и Куры-Гарабахское ханство, на Ширванском плато-Шамахинское ханство, на северо-востоке Азербайджана-Шехинское ханство, на западном побережье Каспийского моря-Дербенское, Губинское и Бакинское ханства, южнее-Сальянское, Джавадское и Талышское ханства. На юге Азербайджана были образованы Тебризское, Урмийское, Ардабильское, Хойское, Гарагазское, Мараниское, Макинское и Сарабское ханства. Были также созданы меньшие административные структуры-султанаты, а именно Гутташен, Габала, Араш, Газах, Шамшадил и Илсу. На северо-востоке Азербайджана, севернее Илсу расположился Джар-Балаканский джамаат. В горных частях Гарабахского ханства существовали мелкшства Варанде, Хачин, Гюлистан, Дизак, Джараберал.

Эти независимые и полунезависимые государственные структуры, образовавшиеся в Азербайджане, возникли в процессе борьбы с феодальными группировками Ирана, боровшимися за власть. Последние всячески старались привлечь на свою сторону азербайджанских феодалов, и тем самым укрепить свои позиции, овладеть шахским треном. Попытки Сам Мирзы III, объявившего себя наследным принцем Сефевидов и выступавшего за восстановление Сефевидского государства, двоюродного брата Надира шаха Амраслан хана, племянника Надира шаха Али Кули

Фирза Гаджара, взявшего имя Азиз шах, его брата Ибрагим шаха усмирить азербайджанских ханов, не увенчались успехом: ханы объединились в антииранское союзе.

Политическая история независимых ханств, ведущих довольно замкнутый образ жизни, насыщенная бесконечными междоусобными войнами и кровавыми дворянскими переворотами. Верховная власть в ханствах принадлежала хану. Как и в других мусульманских государствах, ханы Азербайджана придерживались законов шар'ята, указы и постановления в основном касались хозяйства, военных и полицейских дел. Во многих ханствах был *диван-шур*; члены дивана именовались *диванбей*. Диваны помогали хану в управлении государством, но наряду с этим контролировали их деятельность. В административном плане ханства подразделялись на *махалы*, которыми управляли *наибы*, городские чиновники-*джаншихи* также пользовались правами *наибов*. Галабей (комендант крепости), *дарга* (следивший за порядком в городе), *асае башы* (ответственный за ночную безопасность в городе) также считались городскими чиновниками. Вооруженные силы ханств состояли из *винов-чериков* (конных) и *пайда* (пеших). Ханы пользовались и наемными формированиями. В Шехинском ханстве было 2000, в Шамахинском 7000, в Иреванском 5000, в Бакинском 500, Нахчыванском 1000, Тебризском 10.000 человек, состоящих в армии.

В этот период в Азербайджане не было единой денежной системы. Почти во всех больших городах чеканились медные и серебряные монеты ханов. Деньги не имели стабильную номинальную цену и поэтому употреблялись в основном в своем ханстве; в территориях других ханств они значительно уценились.

Управление ханствами в основном зависело от личных качеств хана. Гарабахское, Шехинское, Губинское и Урмийское ханства отличались своим могуществом. Попытки ханов расширить свои территории за счет других ханств объективно превращались в процессе объединения азербайджанских земель. Но в конечном итоге инициативы шехинского Гаджи Челеби хана, Урмийского Фатали хана Афшара, Гарабахского Ибрагим хана, Губинского Фатали хана по объединению разрозненных азербайджанских земель не увенчались успехом.

В конце 80-х годов XVIII века основатель династии Гаджаров Ага Мухаммад хан, взяв в Иране (за исключением Хорасана) всю власть в свои руки, под предлогом восстановления границ Се-

февидского государства, осуществил два разрушительных похода (1795,1797) на территорию Южного Кавказа и попытался подчинить ханства. Царская Россия, не изменяя своим планам завоевания Азербайджана, также послала войска в регион. Тем самым, возникла историческая ситуация для начала первой русско-иранской войны за Южный Кавказ, в том числе и Азербайджан.

В 1801 г. в результате присоединения Восточной Грузии к России Гянджинское и Шамшадильское султанства, находившиеся в то время в зависимости от Грузии, вошли в состав русской империи. Начался процесс завоевания Азербайджана. В 1803 г. был завоеван Джар-Балаканский джамаат, а в 1804 г. после кровавых битв пало Гянджинское ханство. 14 марта 1805 г. был подписан Курекийский договор, подтверждавший вассальную зависимость Гарабахского ханства от Российской империи. В течение последующих двух лет Шехинское, Ширванское, Бакинское и Губинское ханства также были подчинены России. 13 октября 1813 г. был подписан Гюлистанский договор, положивший конец русско-иранской войне, начавшейся с 1804 г. Согласно этому договору территория азербайджанских ханств, расположенных севернее реки Аракс (кроме Иреванского и Нахчыванского) были включены в состав Российской империи. Вскоре все эти ханства были упразднены, превратившись в одноименные провинции. Во главе каждого из них стоял комендант-царский офицер, абсолютный правитель и потому система управления называлась комендантской. По Туркменчайскому договору 1828 г., заключенному между Россией и Ираном, российские войска покинули территорию Южного Азербайджана, предоставив ее Иранскому государству. С завоеванием северных территорий Россией, азербайджанские ханства окончательно лишились независимости. Единый народ был разделен. Северная часть Азербайджана стала колонией России, источником сырья.

В 1840 г. комендантская система была упразднена; основная часть Азербайджана вошла в Каспийскую область со столицей в г. Шамахи. В состав этой области вошли уезды-Шамахи, Шуша, Нуха, Ленкорань, Баку, Дербенд, Губа. А уезды Елизаветполь (Гянджа), Балакан, Ораубад и Нахчыван вошли в состав Грузино-Имеретинской губернии со столицей в Тифлисе. В последующие годы на территории Северного Азербайджана, находящегося под властью России, произошли административные перемены, соответствующие колониальной политике шар'изма. Всячески препятствуя созданию местных органов самоуправления

в Азербайджане, как и во всех остальных окраинах империи, царизм предоставил верховную власть на Кавказе своим наместникам. С упразднением наместничества в 1883 г. власть на Кавказе была передана Верховному военному начальству.

Развитие капитализма в Северном Азербайджане во второй половине XIX века, рост экономических и культурных центров, образование общего рынка, складывание национальной буржуазии и формирование рабочего класса – все эти процессы явились объективными предпосылками консолидации азербайджанской буржуазии. Формирование азербайджанцев как нации произошло подобно другим, на базе общности экономической жизни, в результате единства языка, религии, территории, культуры, сознания и психологии. Под влиянием русской и мировой культуры на севере Азербайджана получили свое развитие различные отрасли науки, возпела культурная жизнь, был создан национальный театр, изданы газеты, появились прогрессивные, демократические идеи.

В начале XX в. промышленный кризис в России происходил в условиях усиления колониального гнета и буржуазно-помещичьей эксплуатации. В Азербайджане, как и в других регионах империи, ощущалась неминучесть радикальных перемен. Для "безотлагательного водворения на Кавказе спокойствия" царским рескриптом здесь было восстановлено наместничество и во многих губерниях Азербайджана (в Баку, Елизаветполе и др.) объявлено военное положение; именно в это время были спровозированы первые межнациональные армяно-азербайджанские столкновения.

На юге Азербайджана выступления против иранского гнета, попытки образовать демократическое государство выросли в революционное движение. В этой части Азербайджана, оставшейся после Туркменчайского договора (1828) под властью Ирана, началась борьба против монархии за защиту национальных прав. В период Иранской революции (1905–1911), направленной против шахского режима и феодально-помещичьего гнета, Южный Азербайджан со столицей Тебриз превратился в центр революции, а революционные силы, возглавляемые Саттар ханом, в течение 11 месяцев удерживали в своих руках город и ряд вилayetов Южного Азербайджана. Однако, в целях предотвращения распространения революционного движения с юга и север, царские воинские части, с согласия Ирана, вступили на территорию Южного Азербайджана и, таким образом, революция была подавлена.

Со свержением царизма и его колониальной системы в феврале 1917 г., меняется политическая ситуация и в Азербайджане. Сразу же после февральской революции, Временное правительство создает Особый Закавказский Комитет, тем самым предоставив всякую попытку образования местных государственных структур. Членом этого комитета из Азербайджана был бывший депутат Государственной Думы России М.Ю.Джафаров.

После свержения большевиками Временного правительства, бакинские большевики захватили власть в Исполнительном Комитете Бакинского Совета. 15 ноября был упразднен Особый Закавказский Комитет и создан Закавказский Комисариат. В феврале 1918 г. был открыт Закавказский Сейм – первый Закавказский законодательный орган. Азербайджанскую (мусуль-манскую) фракцию возглавлял Махмед Эмин Расулзаде. Выступая против автономии Азербайджана, большевики повсеместно в Баку, Шамаху, Губе, Гарабахе, Зангезуре и в других районах спровозировали новую армяно-азербайджанскую резню.

22 апреля 1918 г. на расширенном заседании Закавказского Сейма была объявлена Независимая Закавказская Демократическая Федеративная Республика. В составе правительства, под председательством А.И. Чхенкели, пятеро из двенадцати министров были из Азербайджана.

Одновременно под руководством Бакинского Совета в восточных уездах (в Ленкоране, Губе, Сяляне) Азербайджана шел процесс советизации. Для управления этими уездами был создан Бакинский Совет Народных Комиссаров (БСНК), подчинившийся правительству Советской России. Национализовав первым делом нефтяную промышленность и Каспийский торговый флот, БСНК по поручению В.И. Ленина и под руководством С.Шаумяна только за апрель-июнь 1918г. переправил из Баку в Советскую Россию более 1,3 млн. тонн нефти и нефтепродуктов. Итак, даже создание Закавказского Сейма не привело к образованию единой государственной власти в Закавказье. 26 мая, с провозглашением Грузинской Республики своей независимости, Сейм распался.

28 мая 1918 г. на заседании Азербайджанского Временного Национального Совета под председательством М.Э.Расулзаде было принято постановление о создании независимой Азербайджанской Республики. Таким образом, после более чем столетнего перерыва, на территории Северного Азербайджана, была восстановлена государственность, впервые на мусульманском востоке образована республика. На первом своем

заседании, проводимом в Тифлисе, был принят "Акт о независимости Азербайджана", юридически закреплявший факт создания нового демократического государства. Первым председателем Совета Министров Азербайджанского правительства стал Фатали Хан Хойский. Азербайджанское правительство стало создавать государственные структуры власти; азербайджанско-турецкий язык был объявлен государственным языком, был утвержден государственный флаг, принято решение о гражданстве, объявлен призыв в вновь созданную азербайджанскую действующую армию.

Однако, даже создание в Азербайджане такой независимой республики, не положило конец двояственности в стране. Осуществляя план присоединения Баку и его окрестностей к России, председатель Бакинской Коммуны С.Шаумян, сохранивший власть в Баку, двинул войска на Гянджу, куда из Тифлиса переселилось правительство Азербайджанской Республики. Объединенная турецко-азербайджанская армия нанесла поражение большевикам, которые вскоре потеряли власть в Баку. Власть перешла в руки Диктатуры Центропартия, состоящей из эсеров и армянских dashнаков. 15 сентября армия Азербайджанской Республики нанесла поражение армии Диктатуры. 17 сентября правительство Азербайджанской Республики перешло из Гянджи в Баку, а 19 ноября приняло решение о замене Национального Совета парламентом, открытие которого состоялось 7 декабря.

Независимость Азербайджанской Республики, подвергавшейся с первых же дней создания нападкам со стороны соседней Армении была фактом подтверждена лишь в январе 1920 г. на Парижской мирной конференции. Однако, не признавая государственной суверенитет Азербайджана, Советская Россия направила в Баку XI Красную Армию. На чрезвычайном заседании Азербайджанского парламента 27 апреля 1920 г. было принято решение о передаче власти Временному Военно-Революционному Комитету. Таким образом, в результате военной агрессии России, азербайджанское национальное правительство ушло в отставку.

Начавшаяся на юге Азербайджана борьба за свержение шахского режима, создание республики и статуса автономии Южному Азербайджану завершилась весной 1920 г. взятием государственных учреждений в Тебризе и созданием государства под названием Азатистан (страна Свободы), в состав которого вошли также города Марага, Хой, Арабаб и др. Но правительство возглавляемое Шейх Мухаммадом Хиябани прозер-

жалось только до сентября 1920 г.; шахское правительство с помощью английских войск свергнуло власть Шейх Мухаммада Хиябани; последний был вскоре казнен.

28 апреля 1920 г. Временный Военно-Революционный Комитет во главе с его председателем Н.Наримановым объявил об установлении в Азербайджане независимого государства-Советской Социалистической Республики. Несмотря на создание Совета Народных Комиссаров Азербайджанской ССР, реальная власть была в руках Российской Коммунистической (большевистской) партии. 6 мая 1921 г. на первом съезде Советов в Баку была утверждена первая Конституция Азербайджанской ССР. Была узаконена диктатура пролетариата, подчинившаяся Москве власть большевистского руководства и новая политико-экономическая система. Был упразднен Азербайджанский ССР, избран законодательный орган-Центрально-Исполнительный Комитет Азербайджанской ССР и исполнительный - Совет Народных Комиссаров. Председателем ЦИК Азербайджанской ССР был избран М.Гаджиев, председателем Совнаркома – Н.Нариманов.

После свержения в Азербайджане национального правительства (также как в Грузии и Армении) и утраты военной и экономической независимости, новообразованная Советская Республика еще некоторое время формально сохраняла политическую независимость; были выпущены национальные денежные знаки и почтовые марки, учреждены ордена и медали. 3 ноября 1921г. Кавбюро ЦК РКП(б) приняло решение об объединении Азербайджана, Грузии и Армении в Федеративном Союзе Закавказских республик. 12 марта 1922 г. был создан Федеративный Союз Закавказских Советских Социалистических Республик. 10 декабря того же года Первый Закавказский съезд советами, открытый в Баку, принял решение об образовании ЗСФСР. Была принята Конституция ЗСФСР. Был избран Высший Орган-Закавказский Центрально-Исполнительный Комитет. Самед Агамали оглу был избран одним из трех председателей ЦИК Президиума.

16 марта 1921 г. в Москве был заключен договор между РСФСР и Турцией. Согласно этому договору был определен статус древне-азербайджанской территории-Нахчывана. Было достигнуто соглашение о создании в составе Азербайджана Нахчыванской ССР. На основе пятой статьи Карского договора, заключенного между Турцией и Закавказскими республиками с участием России, Нахчыванская область была объявлена

автономной территорией в составе Азербайджана. В начале 1923 г. республиканская автономия Нахчывана была заменена краевой. Был создан Нахчыванский Краевой Исполнительный Комитет. 9 февраля 1924 г. было принято решение о создании Нахчыванской Автономной ССР в составе Азербайджанской ССР.

7 июля 1923 г. ЦИК Азербайджана издал декрет об образовании Нагорно-Карабахской Автономной Области Азербайджанской ССР. Таким образом, были пресечены претензии Армении к исконно азербайджанским землям. Но тем не менее, ещё во второй половине 1921 г., с непосредственной помощью России, территория Верхнего Зангезура была захвачена Арменией.

После установления Советской власти в Грузии под напором правительства России территория древне-азербайджанской Борчалы тоже была передана Грузинской ССР.

В январе 1923 г. Закавказье перешло на единую денежную систему, единый бюджет. 30 декабря 1922 г. РСФСР, Украинская ССР, ЗСФСР и Белорусская ССР "добровольно" объединились в Союз Советских Социалистических Республик. Нариман Нариманов был избран одним из четырех председателей ЦИК СССР. Таким образом, Азербайджан утратил остатки формальной политической независимости и вошел в состав Советской империи, управляемой Коммунистической партией.

По Конституции СССР 1936 г. ЗСФСР была упразднена. Азербайджан вошел в состав СССР как "суверенная" республика. Была принята Конституция Азербайджанской ССР по образцу Конституции СССР. После упразднения ЗСФСР местное азербайджанское правительство управляло республикой под руководством назначаемым центром первым секретарем ЦК КП Азербайджанской ССР (Мирджафаром Багировым до 1953 г., Имамом Мустафаевым 1954-1959, Вели Ахундовым 1959-1969, Гейдаром Алиевым 1969-1982, Камраном Багировым 1982-1988, Абдурахманом Везировым 1988-1990). За это время были достигнуты большие успехи в области общественно-политической, социально-экономической и научно-культурной жизни страны. Этот прогресс достиг своего апогея, в особенности, в 70-е годы 80-т. Однако, чрезмерная централизация, гегемония империи в планировании и управлении свела на нет суверенитет Азербайджана, также как и других советских республик, формально владеющих почти всеми государственными атрибутами.

В 1941 г., согласно Советско-Иранскому дого-

вору 1921 года, советские войска вошли в Иран. Это событие послужило толчком новой волне освободительного движения в Южном Азербайджане. Под руководством Азербайджанской Демократической партии 12 декабря 1945 г. было создано Азербайджанское Национальное правительство. За год ее деятельности на главе с Сейидом Джафар Пишавери в Южном Азербайджане произошли значительные перемены в политической, экономической и культурной жизни. Правительство состояло из министерств внутренних дел, народных войск, сельского хозяйства, просвещения, здравоохранения, юстиции, почты-телеграфа и телефона, торговли и экономики, труда. Были изданы учебники на азербайджанском языке. В Тебризе были созданы Азербайджанский Государственный Университет, Азербайджанский Государственный Театр, филармония, музей искусства, музыкальная школа, радиостанция, военная школа и главный штаб. Иранское правительство было вынуждено признать Азербайджанское Национальное Правительство, которое просуществовало до декабря 1946 г. В конце ноября 1946 г. Иранское правительство, нарушив договоренности, ввело свои войска в Южный Азербайджан и шахское правление было восстановлено.

В 80-х годах начался процесс внутреннего разложения и разрушения Советского Союза. В 1988 году, Армения, активно поддерживаемая центром, незаконно предъявила территориальные претензии к Азербайджану и в скором времени захватила Нагорный Гарабах вместе с районами Агдам, Физули, Джаррабейли, Зангилан, Губадлы, Лачин и Кельбаджер, оставив миллион азербайджанских жителей без крова и превратив их в беженцев.

Азербайджанский народ встал на борьбу в защиту своих суверенных прав и за демократические преобразования. В ночь с 19 на 20 января 1990 г. империя осуществила свой преступный замысел, введя в Баку и некоторые районы республики части Советской Армии. Произошла трагедия 20-го января. Уроки 20 января дали новый подъем национально-демократическому движению в Азербайджане. 18 мая 1990 г. на исторической сессии Верховного Совета Азербайджанской ССР был учрежден президентский пост и Аз Муталибов был избран на эту должность. Указом от 21 мая 1990 г. день установления Азербайджанской Демократической Республики - 28 мая был объявлен днем возрождения Азербайджанской Государственности. В этот день демократические силы Азербайджана вновь возузили над старым парламентским знаменем трёхцветный флаг Азербайджанской Республики. 17

января 1990 г. на сессии парламента Нахчыванской Автономной Республики под председательством Гейдара Алиева были приняты исторические решения об изъятии из названия Республики слов "советская, социалистическая", о хоатайстве перед парламентом Азербайджанской Республики переиять трёхцветный флаг Азербайджана с полумесяцем и восьмиконечной звездой.

5 февраля 1991 г. на сессии Верховного Совета республики было принято постановление о переименовании нашего государства в Азербайджанскую Республику; государственный герб и трёхцветный флаг, существовавший в 1918-1920 г.г., были утверждены в качестве государственного флага и герба. Было принято решение об учреждении орденов и медалей Азербайджана, о выпуске национальных денежных знаков.

18 октября 1991г. Верховный Совет Азербайджанской Республики принял конституционный акт "О государственной независимости Азербайджанской Республики".

29 декабря 1991г. - проведён референдум, связанный с вопросом об отношении к конституционному акту "О государственной независимости Азербайджанской Республики" и абсолютное большинство населения республики высказалось за государственную независимость Азербайджана.

30 января 1992 г. впервые в истории Азербайджанской государственности была заложена основа современных таможенных органов, являющихся одним из атрибутов самостоятельного государственного строительства, которые призваны служить укреплению экономических устоев страны и обеспечению его экономической безопасности.

Азербайджанская Республика изъявила желание придерживаться итогового акта Хельсинкского договора обешворейской безопасности и сотрудничества и принципов Парижской Хартин для новой Европы и была принята полноправным членом в Европейский союз по Безопасности и Сотрудничанию (ЕСБС). 2 марта 1992 г. Азербайджанская Республика стала членом Организации Объединенных Наций, присоединившись к основным конвенциям и актам принятым этой организацией. Азербайджан открыл свои посольства в Турции, США, Иране, Германии, Франции, Великобританиии, Ирландском королевстве и других странах. Взяв за принцип суверенное равенство с другими странами, Азербайджанская Республика всячески старалась выполнять международные обязательства. Но проблема Нагорного Гарабаха оставалась неразрешенной. В сентябре 1991 г. на исторической земле Азербайджана, в Верхнем Гарабахе, вопреки всем законам, была создана

так называемая "Нагорно-Карабахская Республика". Азербайджанская Республика в ответ на этот акт была вынуждена упразднить статус НКАО. В начале 1992 г. армянские воинские части с помощью российских(СНГ) войск начали наступление на азербайджанские села Гарабаха. Произошла одна из самых трагических акций XX века-Ходжалинская. В стране нарастала политическая напряженность, в результате которой в марте 1992 г. Аз Муталибов был вынужден уйти в отставку. 7 июня того же года председатель Народного фронта Азербайджана Абульфаз Эльчибей (Алиев) был избран президентом.

Внутренние разногласия и раздоры, происходившие в стране, в июне 1993 г. привели ее на грань гражданского противостояния. В условиях усиления армянской агрессии, 15 июня, председатель Верховного Меджлиса Нахчыванской Автономной Республики Гейдар Алиев был избран председателем Верховного Совета Азербайджанской Республики. В июне 1997 г. Милли Меджлис объявил этот день праздником, назвав его "Днем Национального спасения". 23 июня 1993 г. Милли Меджлис предложил полномочия президента Гейдару Алиеву. 3 октября, на всенародных выборах, президентский пост занял Гейдар Алиев. Давая присягу, президент взял обязательство "укреплять государственную независимость, создать независимый государственный строй, создать и развивать государственные атрибуты, обеспечить территориальную целостность и полный суверенитет Республики, вывозить страну из войны, улучшить благосостояние граждан, создать им необходимые условия для жизни".

12 мая 1994 г. была достигнута договоренность о прекращении огня на фронте. 12 ноября 1995 года путем референдума была принята первая Конституция независимой Азербайджанской Республики. В этот же день состоялись первые выборы в парламент Азербайджана. 11 октября 1998г. Гейдар Алиев был избран президентом Азербайджанской Республики на второй срок.

Сегодня, на пороге XXI века, в период перехода от одной экономической системы в другую, Азербайджан переживает самый сложный, трудный и почётный период своей истории. Придерживаясь принципов территориальной целостности и верховности законов, наше независимое государство сегодня в состоянии поднять свою экономику и развивать национальную культуру. Благодаря этому имеются мощный патриотический людской потенциал и древняя, богатая традиция государственности.

Нюля Велихалим

THE STATEHOOD AND STATE SYMBOLS IN AZERBAIJAN

Azerbaijan is one of the most ancient cradles of global civilisation. Its historic boundaries encompassed the eastern part of the South Caucasus and the northwestern regions of Iran. The surveys of the Guruchay archaeological culture which was doubtless the most ancient in the whole expanse of the former Soviet Union territory and is analogous to the Olduwai culture in Africa, confirm that the territory of Azerbaijan was within the zone where the humanity emerged. In the Azikh cavern located on the left bank of River Guruchay the fragment of the jaw of the ancient human being - azikhanthropos - was found; that population inhabited the locality 350-400 thousand years ago. Tribal associations were forming in the territory of Azerbaijan and attempted to establish political unions in the 23d century BC

The written witness and a vast archaeological material basis show that the territorial division, one of the primary signs of statehood, replaced tribalism in Azerbaijan beginning in the end of the first millennium BC According to the ancient texts of that era, several 'principalities' were joined in order to withstand external aggression together. Archaeological research conducted to date indicates the very early formation of states in the South of Azerbaijan, in the cis-Urmiian zone. Those were the states that laid the foundation of the first major political formation that was known as the Manna kingdom. According to the historical sources, the territory of Manna was roughly the same as that of the later Mydia and Atropatena (that is to say, the territory of the modern Southern Azerbaijan). Manna's submission to the Mada state (Mydia) at the end of VII to the beginning of VI centuries BC extinguished local statehood in Azerbaijan for a number of centuries. It was only in the 30s of IV century BC, after the Macedonian troops had defeated the state of Mada, that a new stage of Azeri statehood development began in the region.

Atropatena that arrived at the historical scene two centuries and a half after the fall of Manna (otherwise called Atrapatakan, Adurbadagan, and hence the derivation 'Azerbaijan') was the first Oriental state

ever to become politically independent from the Greek-Macedonian conquerors. Researchers think that there was an independent monarchic system in the territory of Atropatena, like in other countries of that age; later, however, the ever increasing influence and power of the Mydian Magi converted that state into a theocratic formation.

Various studies witness that Albania located in the northern lands of Azerbaijan, too, had statehood organisation in the Hellenic period. The earliest coins minted locally that are discovered in the former territories of both Albania and Atropatena date back to the first half of III century BC In the feudal era, unlike the territory of Atropatena that had come to be one of the provinces of the Sasanid Empire, Albania managed to preserve relative sovereignty up till the Arabian conquest.

In the second half of IX century AD the internal frictions in the Arabian Khalifat provided an important factor pre-conditioning appearance of new feudal formations in the historic territories of Azerbaijan. Among them stand out the State of the Shirvanshahs, the rulers of which fought for independence by themselves for ten centuries and were only suppressed by the Sefevi State in 1538. That newly-formed state's structure followed the established tradition of local Turkic states of the Garagoyunlu and Aggoyunlu (the formations of the XV century).

In the middle of XVII century the process of emergence of independent states commenced in the territory of Azerbaijan. Those were the khanats of Baku, Sheki, Nakhchivan, Garabag, Gyanja, Shamaha, Guba, Urmiya, Irevan, Tabriz, Maraga and so on. As Russia conquered the northern territories beginning in early XIX century, the Azeri khanats lost their independence. Pursuant to the Turkmenchay Treaty of 1828 between Russia and Iran the territories of the southern khanats passed to Iran. The nation was thus divided.

Since the Tsarist regime was overthrown in 1917, the political situation in Azerbaijan was changing. The independence of the Northern Azerbaijan was restored after the more than a century-long intermission on 28 May 1918, and that was the emergence of the first ever Muslim republic. The Republic of Azerbaijan only

existed for 23 months. Ignoring the state sovereignty of Azerbaijan, the Soviet Russia sent down the XI Red Army corps to Azerbaijan in late April 1920. The Soviet power was declared in Azerbaijan on 28 April 1920. Despite the formal political independence, Azerbaijan became part of the Soviet Empire ruled by the Communist Party. Internal decay and collapse of the Soviet regime began in the 80s, and the presidential post was instituted at the historic session of the Supreme Council of Azerbaijan on 18 May 1990.

At the session of the Supreme Council of the republic on 5 February 1991 our country was renamed as the Azerbaijan

Republic; the three-coloured flag and the state emblem of 1918-1920 were restored as official symbols of state. It was resolved that the orders and medals of Azerbaijan would be introduced and the national currency printed and minted. The Azerbaijan Republic is party to the European Union for security and co-operation and the United Nations Organisation. Despite the fact that our independent state is passing through the most difficult period of its history it is in a position to revive its economy and develop the national culture. There is the powerful patriotic potential and the ancient and rich history of statehood to support this drive for development.

Texniki redaktor Sevda Mikayil qızı
Kompüter dizaynı Zərbaf Nüsət qızı

Yığılmaga verilmiş 02. 10. 2000

Çapa imzalanmış 04. 12. 2000

Həcmi 12 ç. v.

Formatı 70×100^{7/16}

Sayı 1000 nüsxə

Ofset çapı.

«ZİYA» MMM-də çapa hazırlanmışdır.

«Parni iz Baku» Nəşriyyat Evinin mətbəəsində çap olunub.

ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ
И ЕЕ СИМВОЛЫ

THE STATEHOOD
AND STATE SYMBOLS
IN AZERBAIJAN

